

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**RİSK TOPLUMU VE DİN
-SOSYOLOJİK BİR İNCELEME-**

**Hazırlayan
Mustafa GÜNERİGÖK**

**Danışman
Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN**

Doktora Tezi

**Mayıs 2015
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**RİSK TOPLUMU VE DİN
-SOSYOLOJİK BİR İNCELEME-
(Doktora Tezi)**

**Hazırlayan
Mustafa GÜNERİGÖK**

**Danışman
Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN**

**Mayıs 2015
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Mustafa GÜNERİGÖK

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme" adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Mustafa GÜNERİGÖK

Danışman
Prof. Dr. Abdolvahap TAŞTAN

Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Başkanı
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN danışmanlığında Mustafa GÜNERİGÖK tarafından hazırlanan “**Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

25.05.2015

JÜRİ:

Danışman: Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

Üye : Prof. Dr. Celalettin ÇELİK

Üye : Prof. Dr. Asım YAPICI

Üye : Doç. Dr. İlkey ŞAHİN

Üye : Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 28.05.2015 tarih ve 11 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

28.05.2015

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme adlı bu tez mütevazı bir amaç taşımaktadır: Bu çalışmanın nesnesi risk toplumu ve dindir. Risk toplumu sosyolojisinin en önemli ve en kalıcı özelliklerinden biri, göreceğimiz gibi, modernitenin toplumsal, kültürel ve tarihsel koşullarına yaptığı vurgudur.

Bu kuramın asli figürlerinden olan Ulrich Beck’in düşünümsel modernliğine baktığımızda gerçekten tamamlayıcı bir şeyler var. O, risk çağında her şeyi insani tecrübeye mal etmektedir. Bu çağda her türlü ışık, renk ve hüküm insandan gelmektedir. Beck’in yaklaşımı risk çağında insanın kaderi üstüne düşünmesine yönelik bir çağrıdır.

Risk toplumu özgül tarihsel bir yapı olan modernitenin ürünüdür. Fakat bu sıfatla bir inşa formu olarak modernite tarihinin tümüne yayılabilecek bir paradigma değildir. Ancak risk toplumu devam eden bir süreç olarak büyümekte ve potansiyel açıdan sınırsız hale gelmektedir.

Bu çalışmada özellikle risk toplumu kavramının ve gerçekliğinin oluşumuna dair sosyolojinin açılımları göz önüne alınarak, bilinen kavramlar ve tarihsel süreçlerin ışığı altında entelektüel ve tarihsel bir yeniden düşünmenin imkân ve ihtimallerinden bahsedilmektedir. Bunları yaparken risk toplumu öyküsünün sadece en kaba iskeletini sunabildik, bazı büyük geçişlere değinebildik. Bu araştırmadan konuyla ilgili genel bir tablonun ortaya çıkacağını umuyoruz.

Burada çalışmamızın tamamlanmasını mümkün kılan birçok kişiye şükran duygularımı ifade etmem gerekmektedir. Doğaldır ki her bilimsel çalışma bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma süresince ortaya çıkan zorlukları aşma konusunda desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Abdulvahap Taştan’a, konuyu tartışma imkânı bulduğum Prof. Dr. Celaleddin Çelik’e, araştırmanın yöntemine dönük eleştirileri ile katkılar sağlayan Prof. Dr. Beylü Dikeçligil’e, birikimlerini ve önerilerini her zaman olduğu gibi bu çalışma süresince de benimle paylaşan Doç. Dr. Erdal Baykan’a, çalışmaya yapmış olduğu nazik katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Reşat Açıkgöz’e, bu metni baştan sona okuyarak Türkçenin inceliklerini tekrar fark etmemi sağlayan şair kardeşim Musa Günerigök’e ve burada isimlerini veremediğim sosyoloji bölümündeki değerli mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Mustafa Günerigök

2015/Muş

RİSK TOPLUMU VE DİN: SOSYOLOJİK BİR İNCELEME**Mustafa GÜNERİGÖK****Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü****Doktora tezi, Mayıs 2015****Danışman: Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN****ÖZET**

Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme adlı bu çalışma, risk toplumu kuramı ve din arasındaki ilişkiye dair Ulrich Beck merkezli bir okuma sunmaktadır. Beck'e göre modern toplum bir risk toplumu haline gelmiştir. Çalışmamızın temel kavramlarından biri olan risk, insani eylemler ve bu eylemlerin nasıl gerçekleşeceğine dair alınan kararlarla ilgilidir. Risk toplumu ise sanayi sonrası toplumdan ileri modern topluma doğru evrilen çağdaş dünyanın yeni kuramları arasında yer alan sosyolojik bir paradigmadır. Bu anlatıda modernleşme tasavvuru düşünümsel risk üzerinden temellendirilmektedir. Buna göre makro-sosyolojik süreçleri geç modern toplumun özelliklerinde yakalamaya çalışan; düşünümsel modernleşme, küreselleşme, kozmopolitleşme, (dinsel) bireyselleşme ve sekülerleşme gibi kavramsal argümanlarla söylemlerini inşa eden bu kuram, son zamanlarda ileri modern toplumu tanımlama girişimlerinin merkezine yerleşmiş görünmektedir. Çalışmanın risk toplumu ve dinle ilgili iddiası ise şudur: Düşünümsel modernleşme ile birlikte din olgusu yaşanılmakta olan modernleşme sürecinden etkilenerek düşünümselleşmektedir. Bu çerçevede sabit din ve düşünümsel dinsellik zorunlu bir şekilde birbirlerinden ayrılmaktadır. Düşünümsel dinsellik modernleşme sürecinde sabit dinden ayrılarak kozmopolitan vizyonda düşünümsel-sekülerleşme bağlamında kendine ait bir Tanrı formu içinde bireyselleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulrich Beck, risk, risk toplumu, düşünümsel dinsellik, düşünümsel modernleşme.

RISK SOCIETY AND RELIGION: A SOCIOLOGICAL STUDY**Mustafa GÜNERİGÖK****Erciyes University, Social Sciences Institute****PhD Thesis, May 2015****Advisor: Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN****ABSTRACT**

This study named *Risk Society and Religion: A Sociological Study* presents an Ulrich Beck-centered-reading related to risk society theory and its relation with religion. According to Beck, modern society has become a risk society. Risk, one of the basic concepts of our study, is related to humanitarian actions and the decisions about how these actions realise. Risk society is a sociological paradigm taking place among the new theories of the contemporary world which changes from post-industrial society to advanced modern society. In this story, modernization concept is justified over reflexive risk. According to this, that theory, which tries to catch macro-sociological processes in late modern societies features, establishes its rethoric with conceptual arguments such as reflexive modernization, globalization, being cosmopolite, (religious) individualization and secularization, seems that it has recently nestled in the center of advanced modern society definition initiatives. The claim of this study related to risk society and religion is this: together with reflexive modernization, the phenomenon of religion becomes reflexive as it is influenced by the process of modernization which is lived. In this framework, fixed religion and reflexive religiosity are separated in a compulsory way. Reflexive religiosity individualizes in cosmopolitan vision, in the context of reflexive-secularization, in a God form which belongs to itself.

Keywords: Ulrich Beck, risk, risk society, reflexive religiosity, reflexive modernization

İÇİNDEKİLER

RİSK TOPLUMU VE DİN -SOSYOLOJİK BİR İNCELEME-

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	ii
ONAY	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Problemleri	3
3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
4. Araştırmanın Yöntemi	5
5. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
6. İlgili Literatür	6

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Risk Toplumu	10
1.2. Risk Kavramı ve Tarihçesi	23
1.3. Düşünsel Risk	27

İKİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNÜMSEL MODERNLEŞME KURAMI

2.1. Risk Toplumu ve Düşünsellik	41
2.2. Risk Toplumu ve Modernleşme	49
2.3. Risk Toplumu ve Postmodernizm	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU KURAMI

3.1. Dünya Risk Toplumu	65
3.2. Risk Toplumu ve Küreselleşme	79
3.3. Düşünsel Kozmopolitanizm	91

3.4. Kurumsallaşan Bireyselleşme	103
--	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU ve DİN

4.1. Kozmopolitan Din Sosyolojisi	117
4.2. Düşünümsel Dinsellik	125
4.3. Sekülerleşme Kuramı	136
4.3.1. Düşünümsel Sekülerleşme	145
4.4. Düşünümsel Dinsel Bireycilik	158
SONUÇ	171
KAYNAKÇA	178
ÖZ GEÇMİŞ	195

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DEÜSBED	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Ed.	: Editör
EÜSBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
p.	: Page
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trn.	: Translated
vd.	: Ve diğerleri
YÖK.	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme adlı bu çalışmanın konusu, Alman sosyolog *Ulrich Beck*'in öncülüğünde ortaya çıkan risk toplumu kuramı ve bu kuramın dine ilişkin ortaya çıkan temel gelişmeleri ve yaklaşımları tasvir etmek, anlamak ve açıklamak şeklinde tespit edilmiştir.

Temel ilgi, genelde risk toplumu ile düşününsel modernleşme arasında var olan etkileşimi ortaya koymak, özelde ise sosyolojinin en muteber alt dallarından kabul edilen din sosyolojisi ile modernliğin sosyolojisi arasında kavramsal ve kuramsal düzeyde irtibat ve işbirliği oluşmasına imkân tanıyan risk toplumu ve din ilişkilerini izah etmektir.

Çalışmamızın kök kavramlarından olan risk, birbirinden farklı disiplinlerde yaygın olarak kullanılmakta, her disiplin onu kendi bakış açısı üzerinden tanımlamaktadır. Sosyolojideki kullanımıyla çok daha genel bir anlama kavuşmuştur. Sosyolojik paradigmada genel anlamıyla risk, insani eylemler ve bu eylemlerin nasıl gerçekleşeceğine dair alınan kararlarla ilgilidir¹.

Risk toplumu ise sanayi sonrası toplumdan ileri modern topluma doğru evrilen çağdaş dünyanın yeni kuramları arasında yer alan sosyolojik bir yaklaşımdır. Bu anlatıda modernleşme tasavvuru düşününsel risk üzerinden temellendirilmektedir². Makro-sosyolojik süreçleri geç modern toplumun özelliklerinde yakalamaya çalışan; düşününsel modernleşme, modernliğin sonuçları, modernliğin eleştirisi, küreselleşme, (dinsel) bireyselleşme ve sekülerleşme gibi kavramsal argümanlarla söylemlerini inşa

¹ Aykut Çelebi, "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 1, 2001, s. 40.

² Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul 2002, s. 247.

eden bu kuram, son zamanlarda ileri modern toplumu tanımlama girişimlerinin merkezine yerleşmiş görünmektedir³.

Risk toplumu kuramcılarına göre modernite Ortaçağ'dan tevarüs edilen feodal toplumu parçalayıp endüstri toplumunu yarattığı gibi bugün de endüstri toplumunu düşünümsel (refleksivite) bir şekilde dağıtarak varlık alanını yenilemekte, dahası küreselleşme ile birlikte sınırlarını da genişleterek radikal bir döneme girmektedir. Bu anlamda risk toplumu tarihsel bir geçiş sürecidir. Risk toplumu endüstri modernliğinin eskimişliğinin bir göstergesi ve aynı zamanda bu toplumsal yapının bir devamıdır. Onun ontolojik varlığı modernitede içkindir.

Bu kuramın en önemli temsilcisi ve kurucusu Alman sosyolog Ulrich Beck (1944-2015)'tir. Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (2011)⁴ isimli çalışmasıyla risk ve düşünümsellik bağlamında meydana gelen tartışmaları son dönem sosyolojinin ilgi alanına taşımıştır⁵. Beck'in (dünya) risk toplumu kavramsallaştırması, kendisinden sonraki tartışmalara zemin hazırlamış ve bu bağlamda ortaya çıkan sosyolojik birikimin büyük bir bölümü, onun söylemine yaslanan tartışmalarla oluşmuştur⁶. Bu kuramda öne çıkan diğer bir isim ise İngiliz sosyolog Anthony Giddens (1938-?)'tir⁷. Risk toplumu konusunda önemli çalışmaları olan Giddens, bazı konularda farklı düşünüyor olsa bile onun risk hermeneutiği doğrudan Beck'in sosyolojisinden⁸ mülhemdir.

Risk toplumu ile ilgili bu genel değerlendirme imkânları içinde bu araştırmayı şekillendiren ana tema olarak risk toplumu ve din arasında nasıl bir ilişki ya da etkileşim söz konusudur? Düşünümsel modernleşme ile birlikte din ve gelenek gibi toplumsal yapıların yaşanılmakta olan bu süreçten etkilenecek değıştikleri ya da dönüştükleri, yer yer aşındıkları ve yenilendikleri artık sosyolojik bir gerçeklik olarak kabul görmektedir. Risk toplumunda ortaya çıkan yeni dinsel görüngünün nasıllığını tarihsel ve kuramsal boyutlarıyla paradigmatik bir şekilde sekülerleşme, dinsel bireycilik

³ Cevdet Yılmaz, *Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 41.

⁴ Bkz. Ulrich Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev. Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul 2011.

⁵ Gabe Mythen, *Ulrich Beck: A Critical Introduction to the Risk Society*, Pluto Press, London 2004, p. 11.

⁶ Yılmaz, *Risk Kapıyı Kırınca*, s. 41.

⁷ Deborah Lupton, *Risk*, Routledge, Londra 1999, p. 25.

⁸ Ruth A. Wallace ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Leyla Ebruz, M. Rami Ayas), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012, s. 261.

ve kozmopolitanizm üçgeninde tartışmaya açtık. Kısacası (dünya) risk toplumunda ortaya çıkan yeni yapısal (dinsel) görüntüyü, risk toplumu sosyolojisini tasdik edecek bir formda ifade etmeye çalıştık.

Bu çalışma "Giriş" ve "Sonuç" dışında dört bölümden oluşmaktadır. "Kavramsal Çerçeve" başlıklı birinci bölümde risk toplumu kuramı ve onun en önemli öncülü olan risk kavramı, tarihsel ve etimolojik bir çerçevede özellikle Beck ve Giddens'ın değerlendirmeleri doğrultusunda nasıl tanımlandığı ve yorumlandığı üzerinedir.

İkinci Bölüm, "Düşünümsel Modernleşme Kuramı" başlığı altında risk toplumu özelinde düşünümsellik, modernleşme ve postmodernleşme konuları birbiriyle ilişkileri bağlamında ele alınmışlardır. Üçüncü Bölüm, risk toplumu kuramının temel kuramsal alt yapısını oluşturan temel tezler doğrultusunda dünya risk toplumu, düşünümsel kozmopolitanizm, küreselleşme ve kurumsal bireyselleşme konuları işlenmiştir. Dördüncü Bölümde ise çalışmanın ana konusunu teşkil eden "Risk Toplumu ve Din" başlığı altında yeni din sosyolojisi arayışı olarak öne çıkan kozmopolitan din sosyolojisi, düşünümsel dinsellik, sekülerleşme kuramı ve dinsel bireycilik gibi temel konular tartışılmaktadır.

2. Araştırmanın Problemleri

Risk toplumu ile ilgili sorunlu addedilen hususlara bakıldığında, bir taraftan risk toplumunun "ne" olduğu kavramsal ve kuramsal bir ölçüte göre belirlenmeye çalışıldığı, diğer taraftan ise risk toplumu ve din meselesinin bu alan içerisinde değerlendirilmeye tabi tutulduğu ve bu mevzularda çok sayıda tartışmanın var olduğu görülmektedir. Çünkü hem kuramın kendisinde hem de kuramın temel örgüsü olan risk, düşünümsellik, sekülerleşme ve din gibi konuların yapısı ve içeriğine ilişkin bir belirsizlik söz konusudur. Risk toplumu kuramı; mevcut problemleri, risk ve düşünümsellik zemini üstünde ve modernleşme, küreselleşme, kozmopolitanizm, bireyselleşme, sekülerleşme ve dinin düşünümsel çağdaki yeni görünümleriyle bütünleşik bir şekilde ele almaktadır.

Lewins *Sosyal Bilim Metodolojisi*'nde "Bilimsel olmak, belli bir disiplinin araştırma alanına giren olaylar hakkında sorular sormaktır. Bu tür sorular genellikle araştırma şeklini ortaya koyar."⁹ diyerek oluşturduğu bilimsel nosyon gereğince, çalışma alanımızla ilgili temel problem risk toplumunda ne gibi sorunlar ya da yönelimler öne

⁹ Frank Lewins, *Sosyal Bilim Metodolojisi*, (Çev. A. Vahap Taştan), Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 27.

çıkılmaktadır ve bu sürece din/ler nasıl tepki vermektedir? Yine bu temel probleme bağlı olarak cevabı aranan alt-problemler ise şunlar olmuştur:

1. Risk toplumu nedir?
2. Risk toplumu ve düşününsel modernleşme arasında nasıl bir ilişki söz konusudur?
3. Dünya risk toplumu nasıl tanımlanmaktadır?
4. Risk toplumunda ortaya çıkan temel görüngüler nelerdir?
5. Risk toplumu ve din olgusu sosyoloji/din sosyolojisi ile nasıl bir ilişkiye sahiptir?
6. Risk toplumunda dinin yeni görünüşleri nelerdir?
7. Risk toplumu kuramı çağdaş dünyada din olayını nasıl ve hangi bağlamlarda konu edinmektedir?
8. Çağdaş dünyada din toplumsal gerçeklikte nasıl bir forma bürünmektedir?

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, sosyolojik düşüncenin sınırları içinde gerçekleştirilen ve modernleşme tartışmalarının merkezinde yer alan risk toplumu sosyolojisini genel hatlarıyla ortaya koymak ve ardından risk toplumunda din meselesinin nasıl görüldüğünü din sosyolojisinin sınırları dâhilinde tartışarak açığa çıkarmaktır. Bu bağlamda araştırmamızın temel amacı, risk toplumu ve din ilişkisini mümkün kılan zemini, gelişmeleri ve değişimleri irdeleyerek dinin ve dinseliliğin risk çağındaki görünüşlerini okumaya çalışmaktır.

Araştırmamızın önemi ise genel olarak konunun kendisinden kaynaklanmaktadır. Yani risk toplumu ve din üzerine sosyolojik bir çözümlemede risk ve düşününsel kavramlarını, düşününsel modernleşmenin gelişim aşamalarını, küreselleşme, kozmopolitanizm, kurumsal bireyselleşme, sekülerleşme, dinsel bireycilik ve düşününsel din gibi risk toplumunun en sorunlu alanlarını din sosyolojisi merkezli bir okumaya tabi tutmak çalışmamızın belki de en önemli/özgün yönünü oluşturmaktadır. Çünkü olağanüstü değişimlerin yaşandığı (dünya) risk toplumunda modernleşme, küreselleşme, bireyselleşme ve sekülerleşmenin din ile girmiş oldukları etkileşim, din

ile toplumsal sistem ve/veya bireyler arasındaki ilişkilere getirmiş olduğu yeni boyutlar ve yeni anlamların sosyolojik açıklamasını yapmak giderek önem kazanmaktadır.

Son olarak küresel risk çağında yaşanan din gerçeğini, dinin yeni durum ve olgularla karşılaşmasından kaynaklanan tartışmaları ve çözüm arayışlarını henüz çok genç ve aynı zamanda iddialı olan risk toplumu sosyolojisi üzerinden okumaya çalışmak hakikaten gerekli ve verimli bir çaba olacaktır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Alanımızın sosyal gerçekliğine uygun bir şekilde risk toplumu kuramcıları tarafından ortaya konulan teorik veriler ışığında hazırlanan bu araştırma, daha çok bir literatür çalışmasıdır. Gerek risk toplumu gerekse risk toplumu ve din, eldeki araştırma ve verilerden hareketle değerlendirilmiştir. Bu bakımdan çalışmamız esas itibarıyla geniş anlamda risk toplumuna dair bir "kavramlar sosyolojisi" olarak okunabilir. Söz konusu bu kavramlar sosyolojisi "hermeneutik bilinç"¹⁰ gerektirmekte, risk toplumu kuramında yer alan kavramların ve sözcüklerin ilk anda çağrıştırdıkları anlamlara kuşkuyla bakıp derinlemesine anlamayı lüzumlu kılmaktadır.

Bu çalışmayı yapılandırırken genel olarak sosyal gerçekliği yorumlama ya da anlama pratiği üzerine sistematik bir düşünüm şeklinde tanımlanan *anlayıcı/yorumsamacı*¹¹ yaklaşımdan ve tanımlama (vasıflama), karşılaştırma, açıklama¹² gibi temel metodolojik eğilimlerden faydalanmış bulunmaktayız. Gözlem, anket ve mülakat gibi diğer tekniklerin dışarıda bırakılarak bu tarz bir eğilime ağırlık verilmesi din sosyolojisinde risk toplumu ve din hakkında kavramsal ve kuramsal düzeyde bir boşluk olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu tarz bir okuma yönteminin tercih edilmesi, her şeyden önce araştırma konumuzu oluşturan risk toplumu ve dinin nasıllığına ilişkin ortaya çıkan belirsizliklerin giderilmesi amacına dayanmaktadır.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız, risk toplumu kuramı ve bu kuram çerçevesinde din olgusunun nasıl tanımlandığı üzerine olacaktır. Burada, risk toplumu kuramından kasıt Alman sosyolog

¹⁰ Adil Çiftçi, "Alain Touraine ve Müdahaleci Yöntem -Din Sosyolojisi Bağlamında İzdüşümleri-", *Ankara Üniversitesi İFD*, Cilt XLIX, Sayı 1, 2008, s. 51.

¹¹ Bkz. Adil Çiftçi, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2004; David West, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul 1998.

¹² Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 62-65.

Ulrich Beck'in özellikle *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (2011) adlı çalışmasında ortaya koyduğu ve sosyo-kültürel bir zeminde tartıştığı modernliğin tarihsel bir geçiş süreci olarak tanımlanan modern toplumun yeniden yorumlanmasıdır. Çalışmanın din bağlamı ise yine Beck'in *A God of One's Own* (2010)¹³ adlı eserinde çizilen sınırlar oluşturmaktadır.

Risk toplumu devam eden bir süreç olduğu için araştırmanın sınırlarının tespitinde zorluklar yaşanmıştır. Buna rağmen şu ana kadarki gelişmeler, bizim için önemli göstergeler ortaya çıkarmıştır. Dünya risk toplumu ve bu kuramın son savunuları arasında yer alan kozmopolitizm konseptinde din/inanç sorunları henüz oturmuş değildir. Çünkü düşünümsel sekülerleşme devam eden bir süreçtir. Haliyle kozmopolitan sosyoloji ve dinin bireyselleşmesi genel bir kabule adaydır. Dinsel canlanma olayına henüz bir sınır tayin edilmemiştir. Çoğulculuk sekülerleşmeyle birlikte yayılmaktadır¹⁴. Ayrıca risk toplumu ve din ilişkisi sosyoloji dünyasında henüz kayda değer bir şekilde ele alınmamıştır.

Velhasıl bu çalışmada risk toplumu bağlamında değerlendirilebilecek meselelerin çokluğunun da farkındalığı içinde risk toplumu sosyolojisinin künhüne varmayı amaçlayan bir yol haritası hazırlamaya çalıştık. Sınırların muhtevasını kuram ile ilgili olarak "risk toplumu", "risk", "düşünümsellik", "düşünümsel modernleşme", "küreselleşme", "dünya risk toplumu", "kozmpolitanizm", "din sosyolojisi", "din", "sekülerleşme" ve (dinsel) "bireyselleşme" konuları çerçevesinde yapılan okumalar belirlemektedir.

6. İlgili Literatür

Günümüz sosyoloji literatüründe tartışılan ve gittikçe önemi artan bir konu olarak risk toplumu ile ilgili yayınlanmış birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin çoğu rahatlıkla tahmin edilebileceği üzere Beck'e aittir. Beck'in konu ile ilgili yazdığı eserler¹⁵ birçok dile çevrilerek risk sosyolojisinin dünya kamuoyunda tartışılmasına zemin oluşturmuştur.

¹³ Bkz. Ulrich Beck, *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*, (Trn. Rodney Livingstone), Polity Press, Cambridge 2010.

¹⁴ Devam eden bir süreç olarak küreselleşme ve din meselesinin araştırılması sürecinde ortaya çıkan sorunlar ve sınırlılıklar için bkz. Ramazan Biçer, *Küreselleşen Çağda İslam*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2010, s. 21-26.

¹⁵ Ulrich Beck'in biyografisi, çalışmaları ve bu çalışmaların çevrildikleri dünya dilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. www.ulrichbeck.net-build.net, 10.11.2014.

Beck'in bu alanda neredeyse kuramla birlikte özdeşleşen eseri 1986 yılında Almanca¹⁶ kaleme alınan 1992'de İngilizceye¹⁷, bu arada otuzdan fazla dile çevrilen ve 2011 yılında Türkçeye de kazandırılan eseri *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* adlı çalışmasıdır. Bu çalışma risk toplumu kuramının temel referans kaynağı kabul edilmektedir. Risk toplumu ile ilgili daha sonra dile getirilen tanım ve yorumlar tamamen Beck'in bu çalışmada ortaya koyduğu görüşler üzerine temellenmektedir. Gerek kamuoyunda gerekse sosyolojide oluşturmuş olduğu etki açısından Habermas'ın *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (2014)¹⁸'yle karşılaştırılabilir nitelikte kabul edilen *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* adlı bu eserde Beck, risk toplumunun genel hatları olarak kabul edilen "risk", "düşünsel modernleşme" ve "bireyselleşme" konularını risk toplumu temelinde tartışmaktadır.

Beck'in risk toplumu ile ilgili bir başka önemli çalışması ise *Siyasallığın İcadı* (1999)'dır. Nihat Ülner tarafından Türkçeye kazandırılan bu çalışmanın karinesi Beck'in tanımlamasıyla başka şeylerin yanı sıra, siyasallığın keşfine davet çıkaran "ikinci (düşünsel) modernlik"tir. Konumuz açısından en az *Siyasallığın İcadı* kadar önem addedilen bir başka çalışma *World at Risk* (2011)'tir. Bu eserde ise Beck, risk toplumu kuramını revize etme niyetindedir. Risk, risk toplumu, dünya risk toplumu, düşünsel modernleşme, küreselleşme gibi mevzular süreç içerisinde ortaya çıkan yeni görünümleriyle birlikte ele alınmaktadırlar.

Beck'in risk toplumu ve din üzerine bilinen en önemli çalışması ise Virginia Wolf'un *Kendine Ait Bir Oda* (2014)¹⁹ adlı eserinden esinlenerek isimlendirilen *A God of One's Own* (2010)'dur. Bu çalışma şu ana kadar risk toplumu ve din sahasında yazılmış tek araştırma olarak bilinir. Kitapta Beck dünya risk toplumunda din meselesini "din", "sekülerleşme" ve "dinsel bireycilik" konularının yeni görünümelerini teorik bir düzlemde "küreselleşme", "kozmopolitanizm" ve "dinsel canlanma" gibi akraba mevhumlarla birlikte ele almaktadır.

¹⁶ Bkz. Ulrich Beck, *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1986.

¹⁷ Bkz. Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity*, (Trn. Mark Ritter), Sage Publication, London 1992.

¹⁸ Bkz. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (Çev. Mithat Sancar), İletişim Yayınları, 2014.

¹⁹ Bkz. Virginia Wolf, *Kendine Ait Bir Oda*, (Çev. Handan Saraç), Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.

Konumuz açısından Beck'in diğer önemli çalışmaları ise şunlardır: *Ecological Politics in Age of Risk* (1995), *World Risk Society* (1999), *What is Globalization?* (2000), ve Anthony Giddens ve Scott Lash ile birlikte ele aldığı *Reflexive Modernization* (1994), *Aşkın Normal Kaosu* (2012) ve Beck'in editörlüğünde hazırlanan *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk Society* (2014) ve Joannes Willms tarafından Beck'le yapılan söyleşi çalışması *Conversation With Ulrich Beck* (2004)'dir. Ayrıca burada şunu ifade etmemiz gerekir ki Beck'in konuyla ilgili gerek doğrudan ve gerekse dolaylı olarak yazdığı diğer çalışmaları da bizim için kayda değer çalışmalardır.

Risk toplumu üzerine Beck'in dışında daha öncede ifade ettiğimiz gibi Giddens referans olacak düzeyde değerlendirmelerde bulunmuştur. Giddens'in tüm çalışmaları önemli olmakla birlikte asıl olarak risk toplumu çerçevesinde değerlendirilen modernlik, güven, düşünömsellik, postmodernizm vb. konuların tartışıldığı *Modernliğin Sonuçları* (2010) isimli kitabı ile geç-modern çağda benlik, birey, toplum ve risk konularının ele alındığı *Modernite ve Bireysel-Kimlik* (2010) adlı çalışması konumuz açısından birincil düzeyde önemli çalışmalardır.

Risk toplumu ile ilgili diğer önemli kaynaklar ise kısaca şunlardır. Deborah Lubton'un risk kavramı, teorisi, risk ve kültür, risk ve düşünömsel modernleşme, risk ve iktidar gibi konuları tartıştığı *Risk* (1999) ile editörlüğünü yapmış olduğu *Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives* (1999) adlı çalışmaları önemlidir. Ayrıca Frank Furedi, *Korku Kültürü* (2001), Barbara Adam, Ulrich Beck ve Joost Van Loon editörlüğünde hazırlanan *The Risk Society and Beyond* (2000), Niklas Luhmann, *Risk: A Sociological Theory* (1993), David Deney, *Risk and Society* (2005), Gabe Mythen and Sandra Walklate, *Beyond the Risk Society* (2006), Gabe Mythen, *Ulrich Beck: A Critical Introduction to the Risk Society* (2004), Mads P. Sorensen ve Allan Christiansen, *Ulrich Beck: an Introduction to the Theory of Second Modernity and the Risk Society* (2013) gibi çalışmalardır.

Bu ifade edilen eserlerin yanında ayrıca Türkçede risk toplumu üzerine yapılmış birkaç önemli çalışmadan da söz etmek gerekir. YÖK Tez Merkezi verilerine göre bugüne kadar Türkiye'de iki doktora ve sekiz yüksek lisans çalışması yapılmış görünmektedir. Bu yapılan çalışmalar içerisinde doğrudan istifade ettiklerimiz: bir doktora çalışması olan ve daha sonra Libra Yayıncılıktan çıkan Cevdet Yılmaz'ın, *Risk Kapıyı Kırınca: Kentlerde Yoksulluk, Dayanışma, Güven ve Güvenlik* (2010) adlı çalışması, M. Salih

Elmas'ın yüksek lisans çalışması olarak hazırladığı ve daha sonra USAK yayınlarından gözden geçirilmiş bir şekilde yayımladığı *Modern Toplumda Güvenlik Çıkmazı* (2013) adlı eseri, Aysu Çuhacı tarafından hazırlanan yüksek lisans çalışması olan ve bilahare makaleleştirilen "Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı" (2004) ve Vehbi Bayhan'ın "Risk Toplumu" (2002) ve "Küreselleşme ve Risk Toplumu" (2011)²⁰ adlı makalelerdir.

Burada zikredilen *A God of One's Own* adlı çalışmanın dışında yer alan tüm bu kaynaklar daha çok risk toplumu üzerine teorik çerçevede hazırlanan ve din konusunu dışarıda bırakan çalışmalardır. Beck'in ilgili çalışması dışında risk toplumu ve din ile ilgili sosyolog Simon Speck tarafından yayınlanan ve Beck'in din sosyolojisi düşüncelerinin genel hatlarıyla tartışıldığı "Ulrich Beck's 'Reflecting Faith': Individualization, Religion and the Desecularization of Reflexive Modernity" (2013) adlı makaleyi zikretmek ve diğerlerinden ayırmak gerekir.

²⁰ Bkz. Vehbi Bayhan, "Risk Toplumu", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 19, Yıl 2002, s. 193-208; Vehbi Bayhan, "Küreselleşme ve Risk Toplumu", *Sosyologca Dergisi*, Sayı 1, Yıl 2011, s. 203-217.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Risk Toplumu

"Risk kuramının bütün modern toplumu tanımlama girişimlerinin merkezini oluşturduğu keşfedildiğinde şaşırılmamalıdır" diyen Turner, risk sosyolojisinden ne kastettiğini dile getirir²¹. Yine bu bağlamda "modernite bir risk kültürüdür." der Giddens²². Aynı şekilde Beck, "modern toplum bir risk toplumu haline gelmiştir" ifadesini cesur bir şekilde dile getirir²³. Bu cümleler riskin modern toplumda ne denli önemli bir olgu olduğunu²⁴ anlatmanın ötesinde sosyolojik bakışın konuya yönelik ilgisine dikkat çekme isteğimizi de ifade etmek için seçilmişlerdir. Zira bugün sosyal dünyanın kendisinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de yeni bir gündemle karşı karşıyayız²⁵.

İçinde bulunduğumuz modern dönemi, risk sosyolojisi üzerinden bir değerlendirme girişimine tabi tutmak ve bu değerlendirme girişiminin özellikle uygun bir uğrak olduğunu varsayabilmek için yeterince -toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasal ve dinsel- neden vardır²⁶. Postmodern söylem düzeyinin altında bakıldığında bile çağdaş Batılı toplumların özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra esaslı ve yeniden bir yapılanmadan geçtikleri yaygın olarak görülmektedir. Sadece bir yüzyılın değil, aynı zamanda bir bin yılın da sonuna geldik. Bu durum karşısında birçok sosyal bilimci,

²¹ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 247.

²² Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 14.

²³ Ulrich Beck, *World at Risk*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2011, p. 50.

²⁴ Jens O. Zin, "Introduction: The Contribution of Sociology to the Discourse on Risk and Uncertainty", *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*, Ed. Jens O. Zinn, Blackwell Publishing, Malden 2008, p. 1.

²⁵ Anthony Giddens, *Sosyolojinin Savunusu*, (Çev. İbrahim Kaya), Say Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

²⁶ Deborah Lupton, "Sociology and Risk", *Beyond The Risk Society*, Ed. Gabe Mythen, Sandra Walklate, Open University Press, New York 2006, p. 11.

sosyal bilimlerinin karşılık vermesi gereken ve bizi modernliğin de ötesine götüren bir dönemin başında bulunduğumuzu iddia eder²⁷.

Sosyal bilimlerde bu yeniden yapılanmaya ilişkin olarak ortaya konulan tartışmaların çoğu, demokrasi, ekonomi, çevre, bilgi, bilim ve din gibi alanlarda meydana gelen krizler bağlamında gerçekleştiği görülmektedir. Krizlerin teşhislerine karşılık olarak değişim ya da dönüşüm halindeki modernliğin bu hareketli toplumsal doğasını anlama çabasıyla ilgili göz kamaştırıcı paradigmlar ileri sürülmüştür. Bunların ilki 1960 gibi erken bir tarihte sosyolog Daniel Bell tarafından önerilen ve birçok açıdan kriz öncesi bir paradigma olarak kabul edilen "sanayi sonrası toplum kuramı"dır²⁸.

Bu kuramın ortaya çıktığı tarihten bu yana "risk toplumu" (Beck), "tüketim toplumu" (Baudrillard), "enformasyon toplumu" (Castells), "postmodern toplum" (Lyotard), "postfordizm" (Lash ve Urry) ve "neoliberalizm" ya da "yeni bireycilik" gibi bir çok kuram²⁹ modernlik tartışmalarına dahil olmuştur. Çağdaş dünyanın bu yeni kuramlarından birkaçı yeni bir toplumsal sistemin çıkışına işaret ederken, diğer bazıları da daha çok önceki dönemin kapanmak üzere olduğu fikrini öne çıkarır³⁰. Genel kanı, ideolojinin sonunu kutlayan post-politik sosyolojinin ilk izlerinin bu dönemde ayrıntılarıyla ortaya konulan kuramların dünya görüşlerinde bulunabileceği yönündedir³¹.

Genellikle sosyal bilimlerde modernite, kapitalizm, postmodernite ve küreselleşme tartışmaları ekseninde ortaya çıkan kuramsal tartışmalar günümüzde Lash, Urry, Wallerstein, Beck, Giddens, Bauman, Ritzer, Chomsky, Castells ve Harvey gibi bilimciler tarafından hala devam ettirilmektedir. Bu sosyal bilimcilerden birçoğu ve daha başkaları bugünün dünyasını farklı, ancak modernitenin ve dolayısıyla kapitalizmin bir devamı olarak yorumlamaktadır³².

Modernleşme süreci bağlamında ortaya çıkan modernliğin bu yeni sosyolojik analiz(ler)i Wagner'e göre modernlerin ürettikleri yapısal sorunların gölgesi altında

²⁷ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, s. 10.

²⁸ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi, Ankara 2010, s. 14.

²⁹ Kumar, s. 12-18.

³⁰ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 10.

³¹ Mouffe Chantal, *Siyasal Üzerine*, (Çev. Mehmet Ratip), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 45.

³² Hayriye Erbaş, "Çağdaş Sosyoloji ve 1970'ler Sonrası Sosyolojisinde Gelişmeler ve Sonuçları", *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Margaret M. Poloma, Eos Yayınevi, Ankara 2007, s. 10.

sadece kısmi ayarlamalar yapmaları gerektiğini kabul etmektedir. Bu durumda modernlik ya Giddens ve Beck'in yaklaşımlarında iddia edildiği gibi kendi başarıları ve başarısızlıkları üstüne yeniden düşünerek düşünömselleşmektedir ya da Castells ve arkadaşlarının iddiasında olduğu gibi paylaşılan esnek ağların modern yaşamın demir kafeslerini ikame ettiği ya da en azından tamamladığı tezidir. Bu çerçevede ortaya çıkan genel toplumsal tartışma ise modernist küreselleşmenin kendi seyrini izlediği, kendi merkezlerinde sadece marjinal hareketler tarafından, periferilerde de köktenciler tarafından karşı direnç gösterildiğini göstermektedir³³.

Bu yeni sosyoloji için postmodernlerde olduğu gibi hem ortodoks Aydınlanmanın ilerleme ve özgürleşme 'üst anlatısı' hem de Hegelcilikle Marksizm'in 'spekülatif anlatısı' cazibesini kaybetmiştir³⁴. Ancak buna rağmen de olsa modernite, postmodern sosyolojilere karşı yeni bir imkan olarak konumlandırılmaktadır. Yani bu sosyolojide yalnızca modernite/ler vardır. Bu nedenle yeni dönem, postmodernite olarak değil, modernitenin değişen ve gelişen yeni bir yüzü olarak yorumlanmaktadır. Ayrıca bu tartışmaları yürütenler, yeni modernliği, bir önceki dönem olan endüstri modernliğinden tamamen farklı ve ancak onunla süreklilik dâhilinde olan bir organizasyon ve dünya ölçeğinde özünde ekonomik olan düşünömsel bir yeniden yapılanma sürecine paralel ve uygun bir biçimde meydana gelen³⁵ bir düşünüm (refleksivite) olarak yorumlamaktadır.

Gerçekten de, sanayi sonrası toplum bilimcilerine göre modernite, kapitalizm, geç kapitalizm ve küreselleşme tartışmaları hem daha uzun vadeli modernleşme süreçleri hem de Batı'nın "modern" diye tanımlanan ben-bilincinin yeniden doğuşuyla iç içe geçmiş bir durumda ve tarihsel bir süreklilik dahilinde modernliği kendi içinde taşıyarak çağdaş sosyolojik kuramları yeniden biçimlendirmektedir. Burada Habermas ile özdeşleşen modernliğin tamamlanmamış projesini, postmodernizmin göreci, apolitik ve en azından gıyabındaki tutucu bataklığına düşmeden ileriye götürmek fikri³⁶, düşünömsel sosyolojide ayan beyan hale gelir. Bu sosyolojinin pratiği 80'lerden sonra

³³ Peter Wagner, *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik*, (Çev. İbrahim Kaya), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2014, s. 2.

³⁴ West, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, s. 258.

³⁵ Erbaş, s. 10.

³⁶ West, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, s. 274-275.

tanıklık etmeye başladığımız ve bugün bütün bir yerküreyi kapsamakta olan ve gittikçe de cem-i cümle bireye ulaşan³⁷ düşünümsel modernleşme sosyolojisidir.

Risk toplumu işte bu yeni modern sosyolojinin nihai ifadesidir. Modernleşme üzerine en az diğer sosyolojik kuramlar kadar iddialı ve bir o kadar da kapsamlıdır. Risk toplumu *Weberyen Sosyoloji*³⁸ ve aynı zamanda *Eleştirel Kuram*³⁹ geleneğinin temelleri üzerinde inşa edilen yeni bir teoridir⁴⁰. Risk toplumu, yaşadığımız zamanı anlamaya çalışan ve toplumu kozmopolitanizm ve çok kültürlülük temelinde yeniden düşünmeye davet eden bir modernlik sosyolojisidir⁴¹. Bu kuramı savunanlar modernliğin kendisi üzerinde yoğunlaşarak onun devam ettiğini, ancak yine modernliğin sonucu olarak değişimlerin hızının bizi farklı yaşam tarzlarına götürdüğünü⁴² ve artık hiçbir şekilde geri dönülemez bir biçimde yaygınlaşan sosyolojik bir sürecin varlığını⁴³ ileri sürerler. Bu kuramda sosyolojik bilgi, modernitenin kurumsal düşünümselliğinin asli unsuru olduğu⁴⁴ için toplumsal yaşam evrenine sarmal bir biçimde girer ve çıkar; bu sürecin tamamlayıcı bir parçası olarak hem kendini hem de söz konusu evreni yeniden yapılandırır⁴⁵.

Risk toplumu, Giddens'ın ifadesiyle hiçlikten doğan (ex nihilo) bir toplum biçimi değildir⁴⁶. O, Aydınlanma geleneğinin devamı⁴⁷ ve sanayi modernliğinin eskime sürecinin diğer yüzüdür. Beck'in tanımlaması ile risk toplumu, modern toplumun, yenilenme dinamiklerinin yaratmış oldukları toplumsal, ekolojik ve bireysel risklerin git gide sanayi toplumunun denetim ve emniyet kurumlarının etki alanlarından çıktığı yeni bir toplumsal gelişme aşamasını imlemektedir⁴⁸. Bauman, Lyotard, Harvey ve Haraway

³⁷ Wagner, *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik*, s. 1.

³⁸ Beck, *World at Risk*, p. 17.

³⁹ Bryan S. Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 524.

⁴⁰ Peter Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 10.

⁴¹ John Urry, "Introduction: Thinking Society Anew", *Conversations With Ulrich Beck*, Ulrich Beck and Johannes Willms, (Trn. Michael Pollak), Polity Press, Cambridge 2004, p. 2.

⁴² Ali Egin, "İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens Kaynaklı Risk Toplumu Tartışmaları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol. 12, No. 3, July 2013, s. 685.

⁴³ Ulrich Beck, *The Brave New World of Work*, (Trn. Patrick Camiller), Polity Press, Cambridge 2000, p. 72.

⁴⁴ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 12.

⁴⁵ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 22.

⁴⁶ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 14.

⁴⁷ Urry, "Introduction: Thinking Society Anew", p. 3.

⁴⁸ Ulrich Beck, *Siyasallığın İcadı*, (Çev. Nihat Ülner), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

gibi düşünürlerde post-modern gelişme olarak görülen şey, risk toplumu kuramında radikalleşen modernliğin yeni bir aşaması olarak yorumlanmaktadır⁴⁹.

Risk toplumu teorisi, Anthony Giddens tarafından popüler hale getirilmekle birlikte, onun asıl kaynağı ve kuramcısı Ulrich Beck'tir⁵⁰. Beck, 80'lerden vefat edinceye kadar risk toplumu ve ikinci modernite üzerine çalıştı. Beck, endüstri toplumundan ileri modern topluma geçişe dair bizzat düşünümsel modernleşmenin yorumuyla katmerleşip iyice kışkırtıcı hale gelen bir teori ortaya koyduğu için şu an dünyanın en etkili sosyologlarından biri⁵¹ kabul edilmektedir. Beck, metodolojik açıdan Batı aydınlanma geleneğinin varisi ve Alman idealizminin, Kant ve Fichte gibi filozofların tilmizidir. Habermas kendisi için sosyoloji ve felsefe arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Ayrıca onun çalışmalarına baktığımızda zaman zaman Frankfurt Okulu'ndan etkilenmiş olduğu da görülmektedir⁵².

Anthony Giddens ise şimdiye kadar otuzdan fazla kitap yayınlamış ve akademik dünyanın çoğunluğu tarafından iyice tanınan İngiliz sosyologudur. Kendine ait yapılaşma kuramı geliştirmesi ile birlikte sosyoloji dünyasında hissedilir bir şekilde kabul görmüştür⁵³. Risk toplumu modeline ve özellikle de düşünümsellik konusunda kurama önemli katkılarda bulunan Giddens, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Beck'in ortaya koyduğu düşünce evrenini onayladığını ifade etmektedir⁵⁴.

Neo-modernist sosyologlar olarak da bilinen Beck ve Giddens yaklaşımlarında sosyolojinin eski ama çözülmemiş bir problemi olan eylem-yapı/sistem meselesi ile uğraşmakta ve toplumu tek taraflı olarak inceleyen yaklaşımları aşmak istemektedirler. Her ikisi de kendilerini toplum analizini ve eleştirisini aynı şey olarak anlayan eleştirel sosyologlar olarak görmekte ve böylelikle toplumsal yaşam şartlarını iyileştirmek istemektedirler⁵⁵.

⁴⁹ Ulrich Beck, *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge 2008, p.1.

⁵⁰ Esgin, s. 685.

⁵¹ Mads P. Sorensen And Allan Christiansen, *Ulrich Beck an Introduction to the Theory of Second Modernity and the Society*, Routledge, New York 2013, p. 14.

⁵² Sorensen and Christiansen, p. 21.

⁵³ Inger Furseth ve Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp), Birleşik Yayınevi, Ankara 2011, s. 127-128.

⁵⁴ Rudolf Richter, *Sosyolojik Paradigmalar*, (Çev. Necmeddin Doğan), Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 102.

⁵⁵ Richter, s. 102.

Bu iki sosyologun yanında ayrıca doğrudan veya dolaylı olarak risk sosyolojisi kuramının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Luhmann, Douglas, Habermas, Foucault ve Bauman gibi sosyal bilimcilerin katkıları yadsınamaz düzeyde önemlidir. Ayrıca risk toplumu analizlerinin din sosyolojisi çerçevesinde ele alınıp incelenmesinde Parsons'un öğrencisi olan Bellah ve fenomenolojik gelenekten gelen Berger ve Luckmann gibi din sosyologlarının da çok önemli katkılarının olduğunu unutmamak gerekir.

Beck'e göre risk toplumu, geleneksel ve sanayi ya da ilk dönem modern toplumlarda baskın olan kültürler karşısında, bu güne bağlı olarak ve henüz şekillenen geleceği gündeme getirmek gibi farklı bir iddiaya sahiptir⁵⁶. Buna göre bizler "modernliğin ötesinde" bir toplum biçimini aramaktan ziyade, "düşünümsel –ikinci/ileri/geç/radikal-modernlik" olarak tanımlanan yeni bir modernleşme evresinde yaşamaktayız. Bu evrede, dünya genelinde çağdaş toplum, aydınlanma temelli modernliği tehdit ederek radikal bir şekilde değişmektedir. Küresel düzeyde öngörülme-yeni siyasi ve toplumsal alanlar ortaya çıkmakta⁵⁷ ve bu çerçevede modernlik ve modern kurumlar bir yandan küresel hale gelirken, öte yandan gündelik yaşam biçiminin, geleneğin, dinin ve kültürün denetiminden uzaklaşmaktadırlar. Geleneksel toplumlar ve endüstri modernliği ortadan kalkmakta ve bunların yerini risk toplumu almaktadır⁵⁸. Daha açık bir ifadeyle risk toplumunu ortaya çıkaran koşullar vücut buldukça din, gelenek, ideoloji ve hatta çeşitli tarihsel düşünme ve eylem modelleri nesnelliğini kaybederek göreceleştirilmekte ya da geçersiz kılınmaktadır⁵⁹. Böylece geleneksel bağlardan bağımsızlaşan insan yaşamları, kişisel kader deneyimini ilk kez mümkün kılan bağımsız bir nitelik kazanır⁶⁰.

Öte yandan risk toplumu tarihin doğal ama lineer (doğrusal) olmayan sürekliliği bağlamında modern dünyanın patolojik gelişimi üzerinde yaşanılmakta olan ve normal karşılanması gereken kritik bir kriz evresidir. Bu anlamda bizler, modernlik dâhilinde⁶¹ yaşanılmakta olan yapısal-düşünümsel bir dönüşümün içindeyiz. Yani bu dönemin hem nesnesi hem öznesi hem de bu yaratma sürecinin görgü tanıklarıyız⁶². Risk toplumu aynı zamanda toplumsal ilişkilerin yeniden örgütlenmesi için dinamik imkânlar ortaya

⁵⁶ Beck, *Risk Toplumu*, s. 8.

⁵⁷ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 51.

⁵⁸ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Yay. Haz. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s. 156.

⁵⁹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 22.

⁶⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s.143.

⁶¹ Beck, *Risk Toplumu*, s.131.

⁶² Beck, *Risk Toplumu*, s. 8.

çıkarmaktadır. Beck'e göre klasik sosyolojiyi takip ederek bu imkânları yeterince anlamak mümkün değildir⁶³. Kozmopolitan sosyolojinin görevi bu yeni konfigürasyon biçimini kavramak ve tanımlamak olmalıdır⁶⁴.

Risk toplumu sosyolojisi, "düşünümsel modernlik" ile "sosyo-tarihsel gelişme"yi anlamak için bir paradigma önerisinde bulunmaktadır. Bu öneride temel (kök) kavram "risk"tir. Risk toplumu kuramcıları bu kavramı düşünümsel sosyolojik bir zemin üzerinde ve eşsiz bir deneyime atıfta bulunmak için kullanmaktadır. Bu bağlamda Beck, gelecekteki olası tehlikelere göndermede bulunan risk kavramından hareketle içinde yaşadığımız dünyada ne gibi tehdit, tehlike, kaos ve belirsizliklerle sarmalandığımızı sosyolojinin düşünümsel modernlikle ilişkisi çerçevesinde inşa ettiği risk toplumu teorisiyle analiz etmiştir⁶⁵.

Risk toplumu düşüncesine göre kaos ve belirsizliklerle iç içe olan küresel dünya yeni bir sosyolojik bakış açısı çerçevesinde yeniden yazılmaktadır. Bu yeni yazgının öznesi "risksel insan"dır. Başka bir ifadeyle risk toplumu risk alan insan eyleminin istenmeyen ve beklenmeyen yan etkileri sonucu ortaya çıkan yeni bir toplum biçimidir⁶⁶. Risksel eylemin "beklenmeyen sonuçlar"ıyla ilişkin bu fikri yapı Beck'in kuramında merkezi önemde bir ruha sahiptir. Bu nedenle risk bu yapısal dönüşümler içinde siyasallığın bir parçası olarak ileri modern zamanlarda yeniden icat edilmektedir⁶⁷. Bu çerçeve içinde, Beck'in risk toplumu analizini, risk ve belirsizlik hakkındaki mevcut fikirlere gerçek bir sosyolojik yaklaşım sağlama girişimi olarak da anlayabiliriz⁶⁸.

Beck, yaklaşımında ileri modern toplumu anlamakta kullanılan bir sosyal risk haritası oluşturmuştur. Bu haritada genel olarak birbirini dışlıyor gibi görünen -"risk", "doğa", "toplum", "bilim", "güven", "belirsizlik", "korku", "tehdit", "tehlike", "zarar" ve "kriz" gibi- kavramlar, aralarında var olan ince farklılıklara rağmen dikkat çekici bir şekilde bir araya getirilmektedir⁶⁹. Ayrıca yine bu haritada "Çernobil", "BSE", "HIV" ve "terörizm" gibi büyük çapta olaylar, "feminizm", "kitlel tüketim", "sınıfın sonu"⁷⁰,

⁶³ Beck, *Risk Toplumu*, s. 150.

⁶⁴ Beck, *World Risk Society*, p. 1.

⁶⁵ Esgin, "İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi", s. 686.

⁶⁶ Deborah Lupton, *Risk*, Routledge Press, London 1999, p. 6.

⁶⁷ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 16.

⁶⁸ Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve İslam*, s. 250.

⁶⁹ Beck, *World at Risk*, p. 27.

⁷⁰ Martin Slatery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev. Gülhan Demiriz), Yay. Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, Bursa 2010, s. 454.

"kozmpolitleşme", "küreselleşme", "sekülerleşme", "bireyselleşme"⁷¹ ve "din" gibi sosyal, kültürel, siyasal, çevresel ve dinsel hareketler karşılıklı olarak birbiriyle ilişkilendirilmeye çalışılarak kozmpolitan bir sosyolojik çerçeve geliştirilmektedir. Böylece Beck, bir yandan neo-Marksizm'i aşmaya ve liberal toplumsal değişme teorilerini canlandırmaya çalışırken⁷², öte yandan sosyolojide hala egemen bir unsur olan pozitivist "öz-merkezciliği" yıkmayı⁷³ hedeflemektedir.

Beck'in yaklaşımı, modernliğin katettiği aşamalara ilişkin tartışmalar içerisinde yol olarak anlaşılabılır. Risk toplumunun kavramsallaştırılmasında felsefi rasyonalizmin ana eksenini modernliğin yeniden yorumlanması oluşturmaktadır. Bu bağlamda Beck'in risk toplumu analizi, sanayi toplumundan risk toplumuna geçişin makro sosyolojik açıklamasıdır. Nitekim Beck'in tanımlanmasında modernlik, sürekliliği varsayan bir değişim dayanağıdır. Ancak bu süreç kendi içindeki diyalektizmle anlam kazanmaktadır. Tıpkı modernleşmenin 19. yüzyıl feodal toplum yapısını çözerek sanayi toplumunu üretmesinde olduğu gibi, bugünkü modernleşme de sanayi toplumunu çözerek başka bir modernliğin doğmasına olanak tanımaktadır⁷⁴.

Bu bağlamda Beck, risk kavramını endüstri ya da sınıf toplumunun yerini alacak olan yeni toplumun belirleyici bir özelliği olarak tartışmaya açmaktadır⁷⁵. Başka bir ifadeyle Beck, modernitenin gelişmesi ile birlikte toplumsal olarak üretilmiş olan risklerin bir sorumluluk, güven ve belirsizlik kriz(ler)ine yol açtığı, kendi kendine atıf yapan sistemlerin eylem kabiliyetini içeren ve özneye bağımlı olduğu yeni bir modernleşme aşamasından bahseder⁷⁶. Bu çerçevede risk toplumu sanayi modernliğinin krizi olarak da tanımlanabilir. Bu kriz ancak makro söylemsel bir çabayla anlaşılabılır. Scott Lash bu çerçevede onun söylemsel analizinden hareketle risk toplumunu, *toplumsal değişimin makro sosyolojik bir inşası* olarak tanımlamaktadır⁷⁷.

Beck, risk kavramını düşünömsel modernleşme kuramıyla bağlantılı bir şekilde ve bizatihi modernleşmenin doğurduğu tehlikeler ve emniyetsizliklerle sistemli mücadele

⁷¹ Slatery, s. 454.

⁷² Slatery, s. 454.

⁷³ Beck, *World at Risk*, p. 27.

⁷⁴ Ali Esgin, "İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi", s. 686.

⁷⁵ Wallace, s. 262.

⁷⁶ Richter, s. 105.

⁷⁷ Scott Lash, "Risk Culture", *The Risk Society and Beyond; Critical Issues For Social Theory*, Ed. Barbara Adam, Ulrich Beck, John Van Loon, Gateshead 2000, p. 47.

çerçevesinde tanımlanabileceğini düşünmektedir⁷⁸. Çünkü risk doğası gereği bugün ve gelecek ile ilgili toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgili⁷⁹ bir kavramdır. Daha açık bir ifadeyle riskler, modernleşme sürecinin bir parçası olarak üretilmekte ve çoğu zaman modernleşmenin gizli yan etkileri olarak varlık alanında ortaya çıkmaktadırlar⁸⁰. Bu sosyolojik teoriye göre ekonomik, siyasal, toplumsal ve bilimsel sistemler "otonom" sistem dinamikleri aracılığıyla insan zihinlerinin ötesinde işliyormuş gibi görünmektedirler⁸¹. Özetle Beck'e göre risk kavramının anlamı modern paradigmanın içine gömülüdür ve ancak modern paradigmanın genel ilkelerinin ışığı altında renk kazanabilir. Risk toplumu ise daha önce görülmeeyen, tamamen yeni ve modern yaşam koşullarına sadık olan bir toplum biçimi olarak anlaşılmalıdır.

Bu çerçevede Beck, risk toplumunu endüstri –basit modernleşme evresi- toplumu ile karşılaştırarak açıklamaktadır. Beck'e göre endüstri toplumunun sosyolojik yapısı ile risk toplumu paradigmasının sosyolojik yapısı sosyal oluşum ve tarihsel süreklilik açısından farklılaşırlar. Bu iki toplum biçimi arasındaki temel farklardan biri, günümüz toplumsal tarihinin motorunu araçsal rasyonalite değil, "yan etki"nin oluşturmasıdır. Kendi sözleriyle, basit modernleşme toplumsal değişimin motorunu araçsal rasyonalite (düşünün/reflection) kategorilerinde bulurken, düşünömsel modernleşme toplumsal değişimin devingen gücünü yan etki kategorileriyle kavramsallaştırır. İlk etapta görülmemiş ve üzerine düşünölmemiş, fakat dışsallaştırılmış olan şeyler, sinai moderniteyi günümüzdeki ve gelecekteki modernitelerden ayıran yapısal bir kopuşa neden olmaktadır⁸².

Beck'e göre klasik/basit modernleşme yerini, düşünömsel modernleşme dönemine bırakmaktadır. Risk toplumu, modernliğin evrensel ilkelerini yadsımasından ötürü eksik ya da yarı modern toplum olarak tanımlanan klasik sanayi modernleşmesinin çizdiği yolda devam etmenin kendi kendini yok etme riskine atılmak olduğunu kabul eder. Beck'e göre şimdi yaşanılmakta olan ve olması gereken daha az sanayileşme, ama buna karşılık daha fazla modernleşmedir⁸³. Yani, sanayi modernliğı daha radikal bir

⁷⁸ Beck, *Risk Toplumu*, s. 25.

⁷⁹ Lupton, *Risk*, p. 68.

⁸⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 22.

⁸¹ Richter, s. 105.

⁸² Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 48.

⁸³ Kumar, s. 170.

modernlik tarafından reforma tabii tutulması gerekliliğidir⁸⁴. Bu süreçte sanayi toplumunu tanımlayan eski modernleşmenin yerine sanayi toplumunun ilkelerinin daha fazla modernleştirilmesiyle şekillenen düşünümsel modernleşme geçmektedir. Tanığı olduğumuz şey modernliğin sonu falan değil, şafağıdır⁸⁵; yani klasik sanayi tasarımının ötesine geçen ileri ya da radikalleşen yeni bir modernliktir⁸⁶.

Bu ileri modernleşme döneminde risk, aydınlanma hareketinin önemli bir enstrümanı olarak varlık sahnesinde yerini alırken, aynı zamanda modern Batı'da kelimenin tam anlamıyla bir teolojiye dönüşür⁸⁷. Turner'e göre tarihin tanıklık ettiği bu yeni teoloji, kontrol ve kesinlik üzerine kurulu olan ve içinde Tanrı'nın ilahi planlayıcı olarak tarihin akışını ve bireylerin yaşamını belirlediği bir kutsal düzen fikrinden kesin bir kopuşa teşebbüs eder⁸⁸. Bu durum Giddens tarafından "oluş" ve "dünya kavramları" üzerinden yapılaşma kuramının mantığı içerisinde ele alınmıştır. Giddens'a göre risk toplumunda yaşanılmakta olan bütün bir toplum yaşamını, seküler bağlamda bir oluşlar dizisi olarak betimlemek mümkündür⁸⁹. Artık bu oluşumda Tanrı'nın amacı tam olarak bilinemeyeceğinden, Protestan gruplarda inanç, bütün kötülöklere karşı bir kumar haline gelmiştir⁹⁰ diyebiliriz.

Beck'te olduğu gibi Giddens'ın yaklaşımı içinde risk toplumu, modernliğin aldığı yeni görünümün temellendirilmesinde ve sonuçlarının irdelenmesinde başvurabileceğimiz bir teorik çerçeve olarak karşımıza çıkar⁹¹. Giddens'ın risk toplumu yaklaşımı, modernliğin kurumsal boyutları şeklinde tanımladığı kapitalizm, endüstriyalizm, küreselleşme, ulus devlet, askeri iktidar ve gözetleme konularıyla olduğu kadar, modernliğin kurumsal boyutlarının yayılmasının bireysel kimlikler üzerindeki etkileriyle de ilgilidir. Giddens'a göre risk toplumu, modernliğin kaçınılmaz sonuçlarından biridir. Risk toplumu radikalleşen modernitenin yenilenmişliğinin bir göstergesidir. Giddens'taki anlamda risk toplumu kavramsallaştırılması düşünümsel modernleşmeyle ya da radikalleşen modernlik tanımlamasıyla birlikte düşünölmesi

⁸⁴ Beck, *Siyasalığın İcadı*, s. 19.

⁸⁵ Ulrich Beck, *Ecological Politics in an Age of Risk*, (Trn. Amos Weisz), Polity Press, Cambridge 2002, p. 19.

⁸⁶ Esgin, s. 686.

⁸⁷ Turner, *Sociology*, p. 524.

⁸⁸ Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve İslam*, s. 247.

⁸⁹ Anthony Giddens, *Toplumun Kuruluşu*, (Çev. Hüseyin Özel), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 33.

⁹⁰ Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve İslam*, s. 248.

⁹¹ Esgin, s. 689.

gerekmektedir⁹². Yani modern toplumun risk ortamı, bizzat modernliğin düşünümşelleşmesinden kaynaklanan risklerden, endüstrileşmiş savaş makinelerinden ve modernliğin oluşturmuş olduğu anlamsızlık tehditlerinden oluşmaktadır⁹³.

Beck ve Giddens, risk ve modernleşme yaklaşımlarını birbirlerinden ayrı olarak geliştirmekle birlikte, kuramsal açıdan ikisi arasındaki benzerlikler, farklılıklardan daha fazla bulunmaktadır. Örneğin, her iki sosyolog da modernleşme süreci sonunda ortaya çıkan risk kavramını modernliğin merkezi kavramlarından biri olarak görmektedir. Ayrıca bu sosyologlara göre risk geç-modernite döneminde yapısal dönüşümler yaşayarak zaman ve mekan boyutlarında çok büyük etkiler yaratmıştır. Geç modern dönemde ortaya çıkan belirsizlik ve güvensizliğe karşı risk, düşünümşel kavramı ile seçici yakınlık içinde politik bir inşa aracı olarak öne çıkmaktadır⁹⁴. Kısaca ikisi de modern toplumların uzun süre dayanmış olan gelişme örüntülerinin, artık bu örüntülerinin oluşturmuş olduğu çizgide daha fazla ileri gidilmesini sorgulayan çok temel sorunları ve ikilemleri ortaya çıkardığı görüşünü paylaşır⁹⁵.

Burada risk çağının kaynakları ile ilgili altını çizmemiz gereken birkaç husus daha var: Giddens'a göre risk çağının üç temel kaynağı, her biri diğeriyle bağlantılı olmak üzere, ayırt edilmiş bulunmaktadır: zaman ve uzamın ayrılması, yerinden çıkarma düzeneklerinin gelişimi ve bilginin düşünümşel temellükü⁹⁶. Beck için ise genel olarak risk toplumunun kökleri, endüstri toplumunda ortaya çıkan toplumsal paradigmalardan değişmesi sonucu bir şekilde ampirik olarak doğrulanan toplumsal servet ve risk bölüşüm mantığına dayanır⁹⁷.

Giddens'ın Beck'ten makro sosyolojik bağlamda farkı, risk toplumu kavramını modernliğin geldiği son aşama şeklinde betimleyip onu, modernliğin ve modernleşmenin kurumsal boyutlarının yayılması olarak tanımladığı küreselleşmenin sonuçlarından yalnızca bir bölüm olarak görmesidir⁹⁸. Mikro sosyolojik bağlamda ise Giddens kişisel, bireysel özdüşünümşelliği –hayat planı- vurgulamaya eğilim gösterirken, Beck toplumsal özdüşünümşelliğe –toplumsal gözetleme ve toplumsal

⁹² Esgin, s. 689.

⁹³ Yılmaz, s. 61.

⁹⁴ Lupton, *Risk*, p. 81.

⁹⁵ Kumar, s. 170.

⁹⁶ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 53.

⁹⁷ Yılmaz, s. 41.

⁹⁸ Esgin, s. 688.

hareketler- ağırlık verme eğilimindedir⁹⁹. Sonuç; Beck ve Giddens ikilisi Habermas'ta olduğu gibi, modernliğin "tamamlanmamış bir proje" olduğu görüşündedirler; ama Habermas'tan farklı olarak söz konusu tamamlanmanın postmoderne eşdeğer "yüksek modernlikle" gerçekleşeceği iddiasını dillendiriyorlar¹⁰⁰.

Bu ifade edilenlerle birlikte toparlayacak olursak risk toplum gerçekliğinin ortaya çıkış koşulları, birbiriyle ilişkili üç temel teze dayandırılmaktadır. Bunlardan birincisi, modernleşme sürecinde yaşanan dönüşüm, insani ve teknolojik üretkenliğin yanı sıra hukuki ve sosyal devlet güvencelerinin ulaştığı düzey sayesinde modern toplumlarda gerçek maddi sıkıntıların nesnel olarak azaltıldığı tezidir. İkinci tez, yine modernleşme sürecinde üretici güçlerin katlanarak büyümesiyle birlikte toplumsal bağlamda üretilen riskler, tehlikeler ve potansiyel tehditler, daha önce eşi görülmemiş bir ölçüde ortaya çıkarak¹⁰¹ ekonomi, hukuk, bilim, siyasal eylem ve karar verme süreçlerinde sorunsallaşarak toplumsal güvenliğin temellerini sarsması olayıdır. Üçüncü tez ise doğa, kültür kaynakları ve gündelik yaşam biçimi arasında tüketime dönük olarak ortaya çıkan ilişkidir¹⁰². Bu bağlamı, Baudrillard'ın yerinde saptaması ile "tüketim toplumu"¹⁰³ olarak özetlemek mümkün görünmektedir.

Turner ve Wallerstein¹⁰⁴ gibi düşünürler bu kaynakları ekonomik zemin üzerinde tek bir merkezde toplamaktadırlar. Turner daha açık bir tartışmanın içine girerek yeni zamanlarda ortaya çıkan risk toplumu kuramı tartışmalarının temelinde Beck'in de kabul ettiği bir biçimde¹⁰⁵ Marx, Weber ve Keynes'in içinde yer aldıkları ekonomi sosyolojisi geleneğinin merkezi önemde rol oynadığını¹⁰⁶ iddia etmektedir. Bu bağlamda Turner, Beck'in yaklaşımını, risk ve belirsizlik hakkındaki mevcut - ekonomik- fikirlere ve özellikle Sosyal Keynesçiliğin gerilemesi sonrası ortaya çıkan serbest piyasa kuramlarına ve liberalizmin laissez-faire prensibine dönüş bağlamında

⁹⁹ Kumar, s. 170.

¹⁰⁰ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 15.

¹⁰¹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 21.

¹⁰² Beck, *Risk Toplumu*, s. 57.

¹⁰³ Bkz. Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, (Çev. Hazal Deliçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

¹⁰⁴ Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi-1*, (Çev. Latif Boyacı), Yarın Yayınları, İstanbul 2010, s. 34.

¹⁰⁵ Anthony Elliott, *Critical Visions: New Directions in Social Theory*, Rovman and Littlefield Publishers, Maryland 2003, p.19.

¹⁰⁶ Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve İslam*, s. 248; Elliott, *Critical Visions*, p.19.

gerçek bir sosyolojik yaklaşım sağlama girişimi olarak okuyabileceğimizi¹⁰⁷ ileri sürmektedir.

Aşırı liberalizmin geçerlilik iddialarının bir çözüme kavuşturulma tarzı açıktır ki muhafazakârlığa yönelik bir rasyonalite anlayışı geliştirir. Hem "yapısal -reform veya *laissez-faire* doktrinine- ilerlemeye" inanç hem de bireyin önemine olağanüstü vurgu, insan toplumunun zorunlu bir koşulu olarak modern sistemi bir evrensel pragmatik teori olması için destekleyici görüşlere götürür. Ritzer'in yerinde çıkışıyla bu durumda ağır basan görüş, toplumsal sistemin işlediği veya işlemesi için reform yapılabileceğidir¹⁰⁸. Bu durumu risk toplumu için bir okumaya tabi tuttuğumuzda ilginç bir çıkarsama ile karşılaştığımızı burada ifade etmemiz gerekir. Buna göre esasen bir bütün olarak risk toplumu eleştirel bir kuram olmasına rağmen bu yaklaşımda modern sistemin özüne dönük çok az eleştiri vardır ve hatta risk toplumu kuramı modernleşmenin yürek burkucu sürecinin sıkıntısını çeken bir toplum için yatıştırıcı ve güven vericidir. Bu anlamda risk toplumu, sistemin sürekliliğine dönük muhafazakâr bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Risk toplumu günümüzde yine öncülüğünü Beck ve kısmen Giddens'in yapmış olduğu çalışmalar üzerinden "dünya risk toplumu" ve hatta "kozmopolitan risk toplumu" olarak da tartışılmaktadır. Dünya ve/veya kozmopolitan risk toplumu tartışmalarının ortaya çıkmasında modernitenin geleneksel yapıları parçalaması ve o yapıların yerine küresel düzeyde güçlü kapitalist bir dünya inşa etmesinin çok büyük payı vardır. Dünya risk toplumunun ortaya çıkmasında fiili olarak kabul edilen temel unsur modern kapitalist dünya sistemi ve onun işleyiş biçimidir¹⁰⁹. Risk sosyolojisinde teori ve pratik birbirinden beslenerek geliştiği için¹¹⁰ kuramsal bağlamda dünya risk toplumunun paradigmalştırılmasında bu bağlamda ortaya çıkan realist ve yapısalcı tartışmaları¹¹¹ da göz ardı etmemek gerekir.

Ayrıca burada şu kadarını da ifade edelim ki risk toplumu, toplumun yeniden tanımlanması ve işler halde bulunan bir süreçle alakalı olduğu için onun hakkında kesin bir tespit yapmak ya da sınır çizmek zor görünmektedir. Süreç içerisinde ortaya çıkan

¹⁰⁷ Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve İslam*, s. 249-250.

¹⁰⁸ George Ritzer, *Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Hümmet Hülür), De Ki Yayınları, Ankara 2011, s. 191-192.

¹⁰⁹ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 29.

¹¹⁰ İnci Yakut, *İletişim Bilimi Perspektifinden Risk İletişimi Stratejileri*, Umuttepe Yayınları, İzmit-Kocaeli 2008, s. 13.

¹¹¹ Beck, *World Risk Society*, p. 22.

mevcut veriler, biçimler ve onu etkileyen faktörler bize onun yapısı hakkında çeşitli ipuçları vermektedir. Bunların bir kısmı yakın zamanda ortaya çıkan gelişmeler ve değişmelerden çıkarsanabilir. Bu bağlam üzerinden bakıldığında modern toplumların risklerle dolu olan yapısı fark edilmektedir. Yakın dönemde sosyologlar, yeni yapılanan ve tanımlanan risklerin ne olduğu ve ne olacağı konusunda açıklama ve anlama çerçevesinde çeşitli çözümlemeler yapmaktadır. Bunlar aynı zamanda çağdaş sosyolojik araştırmalarda yoğun gündem oluşturmaktadır.

Risk toplumuna dönük bu tanımlamalar etrafında risk ile oluşan şeyin ne'liğine ilişkin bir okuma yapmamız gerekir. Burada özellikle Beck'in ve kısmen Giddens'in şu sorulara nasıl cevaplar verdiğini göstermeyi deneyeceğiz. Risk nedir? Düşünümsel modernleşme nedir? Risk, risk toplumu ve düşünümsel modernleşme arasında ne türden ilişkiler vardır? Ayrıca bir diğer soru ise şudur: Modern bir varoluş biçimi olarak "risk" in küreselleşme, kozmopolitanizm ve bireyselleşme ile ilişkisi nedir? Eğer yukardaki sorulara, risk toplumu kuramcılarının verdiği cevapları gösterebilirsek, daha sonra (dördüncü bölümde) ele alacağımız risk toplumu ve din konusunun anlaşılmasını kolaylaştıracak sağlam bir zemine de sahip olacağız demektir.

1.2. Risk Kavramı ve Tarihçesi

Entelektüel tarih, bilgi sosyolojisi, din sosyolojisi ya da sosyolojinin sosyolojisi gibi alanlarda ortaya konulan herhangi bir çalışma, araştırmaya konu olan kavramlarla ilgilenmek ve bu kavramları ortaya çıkaran bağlamlar üzerinde düşünmek durumundadır. Metodolojik açıdan gerekli olarak görülen de budur. Bu açıdan Batı toplumsal düşünce geleneği içerisinde varlık kazanan teorik bir çerçevenin çözümlenmesine çalışırken kullanılan kavramların ve bunların varlık buldukları bağlamların sağlıklı bir biçimde irdelenmesi önem taşımaktadır¹¹².

Araştırmamızda kurgulanan tartışmalar, en temelde "risk" ve "düşünümsellik" kavramları etrafında dönmektedir. Risk ve düşünümsellik kavramları, uzun bir tarihsel arka plana dayanmakla birlikte yeni zamanlarda yeniden tanımlanmakta ve özellikle risk toplumu bağlamında sosyolojinin sosyolojisi çerçevesinde yeniden şekillenmektedirler. En nihayetinde risk toplumunda, risk ve düşünümsellik kavramları ileri modernleşme

¹¹² Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 7; Ayrıca Bilgi, bilim, kavram ve toplum için bkz. Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2007.

zemininde, eleştirel bağlamda yeni paradigmlar olarak varlık alanına çıktıkları için bu kavramları, bu çalışmada bir dizi açıklayıcı notla çerçevelemek yararlı olacaktır.

Risk, ilk insan toplumlarından itibaren var olan en kadim ve en temel insani deneyimlerden biridir¹¹³. Hatta Tanrı'nın dahi insanı yaratırken risk aldığını iddia eden ilahiyatçılar var¹¹⁴. Riskin bu olağanüstü tarihine rağmen kavramın modern öncesi kullanımları ile ilgili çok fazla bilgiye sahip değiliz. Bildiğimiz kadarıyla riskin tanımlanması, risk alma eylemine kaynak oluşturmaları açısından kavramın köken tarihini günümüzde var olan mevcut kaynaklar üzerinden –görece- Mezopotamya kavimlerine, Asurlulara ve Roma uygarlığına kadar geri götürmek mümkün görünmektedir. Örneğin Mezopotamya'da, çiftçilerin ürünlerinden elde edecekleri verimin hesaplanması ve Hammurabi Yasaları'nda taşımacılık ve evlilikle ilgili çeşitli tanımlarda risk anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılan "periculum" kelimesi ile karşılaşılmalıdır. Ayrıca M.S. 4. yüzyılda 2x2'lik bir matrisin açılımının yapılması, olasılık hesaplamalarının çok boyutlu doğasını geliştirmiş, bu sayede risk ile ilgili doğa ve Tanrı kaynaklı söylemin dışında farklı bir kullanım alanı ortaya çıkmıştır¹¹⁵.

Roma uygarlığında risk kelimesinin yerine kayalıkların dik yüzü anlamına gelen "cliff" kullanılırken Ortaçağ'da ise "yasal kayıp" ya da zararı ifade eden "risicum" kelimesi kullanılır. Modern öncesi Ortaçağ Batı toplumlarında risk algısı büyük ölçüde iyi teodiseler bağlamında bilinmeyen bir evrenin öngörülme sonucu olarak şans, kader ve en önemlisi Tanrı'nın gücü ve hikmeti üzerinden tanımlanmıştır¹¹⁶. Bu kelime Leonardo Fibonacci'nin 1202 yılında kaleme aldığı Liber Abaci isimli eserde, insanın birçok karakter tarafından etkilenebilme olasılığına gönderme yapacak şekilde kullanılmıştır. Bu tanımlamanın temelinde, çok tabanlı sayı sisteminin, Arap matematikçiler tarafından geliştirilip Avrupa'ya tanıtılmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Bu kelime olasılık hesaplarıyla matematikte kullanılırken psikolojik vurgulu söylemlerde, neleri kaybedeceğimiz ya da kazanabileceğimiz anlamında ele alınmıştır¹¹⁷.

¹¹³ Risk kavramının tarihsel serüveni için bkz. Peter L. Bersntem, *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, (Çev. Canan Feyyat), Scala Yayıncılık, İstanbul 2010.

¹¹⁴ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 52.

¹¹⁵ Yılmaz, s. 25.

¹¹⁶ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve İslam*, s. 247.

¹¹⁷ Yılmaz, s. 27.

Çağdaş risk kavramının ilk kullanımının Batı'ya yaklaşık olarak yedi veya sekiz yüzyıl önce ulaşan Hint-Arap rakam sistemine dayandığı öne sürülmüştür¹¹⁸. Beck'e göre ise etimolojik olarak risk kavramın soy kütüğü kıtalar arası deniz ticareti ile ilgilidir. Bu bağlamda riskin "ortalama" kavramı ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. İstatiksel bilimin temel kavramlarından olan "ortalama" (average), on üçüncü yüzyılda çeşitli Avrupa dillerine giren ve "denizde kayıp" anlamına gelen Arapça bir kelimeden türemiştir. Bu nedenle risk, başından beri "girişim" ve "sigorta" kavramlarına bağlı olarak anlaşılmıştır¹¹⁹.

Risk, İtalyan Rönesansı'nda "cesaret etme", "kahramanlık" ve "şans oyunlarında tanrılara karşı bir meydan okuma" anlamlarına gelen *risicare* kelimesi, Almancada yer alan kullanımdan çok daha önce kullanılmıştır¹²⁰. *Risicare*, kaderden çok bir seçimdir. Riskin hikâyesi, Bernstein'e göre tamamen tercih yapma özgürlüğümüz ölçüsünde göze aldığımız eylemlerin öyküsüdür. Bu öykü, insan olmanın anlamını tanımlamamızı sağlar¹²¹.

Risk kelimesi her ne kadar on üçüncü yüzyılda çeşitli Batı dillerinde görülmüş olsa da daha belirgin bir şekilde on yedinci yüzyılda İngilizcede Beck'in de ifade ettiği şekilde kıtalararası deniz ticareti bağlamında¹²² çok yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Sosyolog Luhmann'a göre risk terimi, Almancada on altıncı yüzyılın ortalarında, İngilizcede ise on yedinci yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır¹²³. Hasılı risk kavramı, ilk kez on yedinci yüzyılda, ekonomik alanda spekülasyon yatırımlara dayalı ticaretin uzun bir gelişme döneminin ardından önem kazanmış ve ön plana çıkmıştır¹²⁴.

Modernliğin ortaya çıkışı ile birlikte risk kavramının hem anlamında hem de kullanım alanlarında ciddi değişimler meydana gelmiştir¹²⁵. İlk maceracı tüccarlar yenedünyayı fethetmek için yola çıktıklarında, gemilerinden birini yolda kaybedecek kadar büyük bir tehlike ile karşı karşıya idiler. Modern risk kavramını doğuran bu deniz yolculukları ile birlikte bireyin kaderi, belirli bir grubun içinde, herkesin aynı düzeyde yaşadığı olumsuz

¹¹⁸ Bernstein, s. 21.

¹¹⁹ Ulrich Beck and Johannes Willms, *Conversations With Ulrich Beck*, (Trn. Michael Pollak), Polity Press, Cambridge 2004, p. 110.

¹²⁰ Yılmaz, s. 27.

¹²¹ Bernstein, s. 26.

¹²² Cantürk Kayahan, *Risk Felsefesi*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2011, s. 4.

¹²³ Lupton, *Risk*, p. 5.

¹²⁴ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve İslam*, s. 247.

¹²⁵ Lupton, *Risk*, p. 5.

bir sonun olasılığı olarak yeniden tanımlanmıştır. Giddens, bu durumu onaylamakta ve risk düşüncesinin modernliğin ilk dönemlerinde ortaya çıktığını iddia etmektedir. O, risk üzerine geçmişten kurtulma ve açık bir geleceği göğüsleme çabasına işaret eden bir tanımlama geliştirmiştir¹²⁶. Beck'e göre de risk, bahsi geçen dönemde ortaya çıkmıştır. Hatta Beck, riskin ortaya çıkışına paralel bir şekilde sigorta sisteminin de bu dönemde başladığını, örneğin batan bir gemi için oluşturulan fondan zararların karşılandığını ifade etmektedir¹²⁷. Bu şekilde risk ve sigorta sistemi arasında fiili bir ilişki kurulmaktadır.

Beck, risk kavramının tarihini pre-modern toplum dönemi, endüstri toplumu dönemi ve risk toplumu dönemi şeklinde üç büyük döneme ayırmaktadır. İnsanlar, pre-modern toplum döneminde, dışsal güçlerin yarattığı ve zararlarından kimsenin kaçamadığı doğal felaketler ve hastalıklar gibi tehlikelere maruz kalırlar. Risk bu bağlamda korkunç olaylar, talihsizlikler ve normlardan sapmaları içeren bir şekilde kullanılmaktadır. Endüstri toplumu döneminde insanların prensipte kendilerinden korunabildiği ve sigortalananabilinen insan orijinli işsizlik ve kazalar şeklinde olan riskler vardır. Fakat bunlar daha çok kişisel risklerdir. Bu dönemde yukarıda da ifade ettiğimiz gibi risk tarihsel literatürde daha çok cesaret ve macerayı çağrıştırmaktadır. Risk toplumu döneminde ise radyoaktif sızıntı, gen teknolojisi, ozon tabakasındaki delikler, küresel ısınma ve terörizm gibi hiçbir şekilde sigortalanamayan ve insanların kendilerinden korunamadığı ve küresel düzeyde sonuçlara sahip insan yapımı özel riskler bulunmaktadır¹²⁸. Risk toplumunda ortaya çıkan risklerin sigortalanamaması durumu nedeniyle Beck, bu toplum biçimini sigorta sonrası toplum olarak da tanımlamaktadır¹²⁹. Bu nedenle Beck'in betimlediği risk toplumu, diğer toplum biçimleri ile kıyaslandığında bir felaket toplumdur. Risk dönemini diğer dönemlerden ayırtıran en önemli özellik, "olağanüstü hâl"in normal duruma dönüşme tehlikesinin mevcut olmasıdır¹³⁰.

¹²⁶ Anthony Giddens ve Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırma*, (Çev. Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam), İstanbul 2001, s. 90.

¹²⁷ Beck and Willms, p. 110.

¹²⁸ Sorensen and Christiansen, p. 42.

¹²⁹ Beck, *Word at Risk*, p. 77.

¹³⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 29.

Toparlayacak olursak tarihsel süreç içinde riskin modern anlamda ortaya çıkması, insanların geleneğin sınırlamalarından kurtulduğu ve yerleşik inançlara açıkça savaş ilan edilen Rönesans döneminde başlamıştır. Çağdaş dönem risk tanımlamalarının kökeni de bu tarihlere dayandırılmaktadır. Bilindiği üzere Rönesans dünyanın büyük bir bölümünün keşfedildiği ve kaynaklarının sömürülmeye başlandığı bir dönemdir. Batı'da dinin altüst olduğu, kapitalizmin doğduğu, bilim ve gelecekle ilgili dinamik bir yaklaşımın ortaya çıktığı zamanlardır¹³¹. Bu durum daha sonrada göreceğimiz gibi doğal olarak riskin rengini değiştirecektir.

Bugün çağdaş toplumlarda risk üzerine özellikle kamuda, medyada, bilimsel ve politik alanlarda şiddetli eleştiriler ve tartışmalar yapılmaktadır. Batı kültür atlasında risk kavramı anlamsal düzlemde, refah devleti ve ekonomi gibi toplumsal kurumların gelişmesine paralel bir şekilde gelişmektedir. Aydınlanma döneminden sonra bilimsel, teknolojik ve tıbbi bilginin hızla gelişmesi ve yayılması ile birlikte, uzman risk hesaplama, risk değerlendirme ve risk yönetim sistemleri ortaya çıkmıştır. Farklı yaklaşımlara sahip sosyal risk yorumcularının risk hakkında kurumsallaşan bilginin çeşitli formlarının kullanımı üzerine gerçekleştirdikleri uzlaş, Batı'da önceki dönemlerden tevarüs edilen ve halkın sağlığını ciddi bir şekilde tehlikeye atan bir dizi sorunun çözümlenmesine ya da üstesinden gelinmesine imkan sağladığını görmekteyiz¹³². Bu anlamda genel kullanım açısından değerlendirildiğinde, yüz yıllarca değişik durumları ifade etmek için yaygın bir şekilde kullanılan risk kavramının, bugün hem anlamsal açıdan ve hem de araçsal kullanım açısından değiştiğini burada ifade edebiliriz¹³³.

1.3. Düşünsel Risk

Düşünsel modernliğin temeli kabul edilen risk kavramı, geçmişten günümüze muhtelif düşünce akımlarıyla bir dizi disipliner bölgeyi ihtiva etmektedir¹³⁴. Bu

¹³¹ Bernstein, s. 21.

¹³² Mythen, p. 2.

¹³³ Lupton, *Risk*, p. 3.

¹³⁴ Risk üzerine 1980'lerden bu yana sürekli gelişen ve ancak 1990'lı yıllarda birbirinden ayırt edilebilen çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlarda yer alan düşünürler arasında epistemolojik temelde ve ilgi alanlarında bazı farklılıklar olduğu gibi benzerlikler de vardır. Bu yaklaşımlar açık bir şekilde teknik bilimsel risk yaklaşımlarına karşıt bir tavır içinde riskin epistemik varoluş temelini topluma dayandırmaktadırlar. Riskin epistemik cemaatinin toplum olduğu gerçeği, genelde sosyolojinin, özelde risk sosyolojisinin temelinde yer alan bir mihenk taşı vazifesini görmektedir. Bu nedenle risk sosyolojisi geleneği içinde yer alan düşünürler temelde risk ya da riskleri, içinde üretilen toplum tarafından

disiplinler arasında risk kavramının sosyoloji literatürüne girişi oldukça yenidir. Hatta bu kavramın sosyolojiye girişi Yair Aharoni'nin "The No-risk Society" (1981) ve Mary Douglas ve Aaron Wildavsky ikilisi tarafından antropolojik bir formasyonla kaleme alınan "Risk and Culture" (1982)¹³⁵ adlı çalışmalarından sonra olmuştur.

Risk kavramının sosyologlar arasında sık kullanılan bir terim olmasını sağlayan Alman sosyolog Ulrich Beck'tir. Beck'in "Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru (1986)" adlı eseriyle sosyoloji dünyasında dolaşıma soktuğu bu terimin popülerleşmesinin ise

tanımlandıkları ve inşa edildikleri varsayımını ileri sürmektedirler. Kısacası sosyolojik bakış açısı riski toplumsal inşa sürecinin bir ürünü olarak görmektedir.

Risk fenomeni üzerine sosyal bilim literatüründe ve dolayısıyla sosyolojide genelde üç farklı geleneğin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu düşünce ve araştırma geleneklerinden her biri, risk sosyolojisi bağlamında belli başlı soruları ve sorunları gündeme taşımıştır. Ayrıca bu gelenekler risk ve risk politikalarının tanımlarını anlama bakımından son derece ilginç ve ayrıntılı sonuçlar da ortaya çıkarmışlardır. Bunlar, Beck'e göre sosyal bilimlerde risk araştırmaları için her daim köşe taşları olarak kalacaklardır. Onların araştırmaları sonucu siyaset ve iktidarın yeniden tanımlanması sonucu risk bir mücadele alanı haline gelmiştir.

Sosyal bilimlerde ya da sosyolojide ortaya çıkan bu yaklaşımlar, bilişsel bilim ve diğer teknik bilimsel risk yaklaşımlarının alternatifi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu yaklaşımların temel iddiası dile getirilen yaklaşımların özellikle sosyal ve kültürel alanlarda riskin varlığını ihmal ettiği fikri üzerinedir. Sosyal bilimlerin risk üzerine bilimsel dayanakları kültürel antropoloji, felsefe, sosyoloji, sosyal tarih, kültürel coğrafya, bilim ve teknoloji gibi araştırma alanlarıdır. Sosyolojik risk teorileri genel olarak şunlardır:

(1) Mary Douglas, Aaron Wildavsky, Jhon Tulloch ve Deborah Lupton gibi bilimciler tarafından ortaya konulan *Kültürel/Sembolik Yaklaşım*. Bu yaklaşım risk üzerine bir yandan "söylem" ve diğer yandan "eylem" antropolojisine öykünme üzerine kuruludur. Ayrıca bu yaklaşım çeşitli coğrafyalarda insan bedeni üzerinde mecazın ve sembolizmin nasıl kullanıldığını, insanlar arasında zihinsel bağlamda sınırların nasıl inşa edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım ayrıca neden bazı eylemler riskli olarak tanımlanırken diğer bazıları tanımlanamaz sorunsalı üzerinden risk tanımlarının aslında birer belirlenim olduğu ve risk üzerine ortaya çıkan anlamaların kültür kodları üzerinde saklı olduğunu kabul eder. Bkz. Mary Douglas, *Risk and Blame, Essays in Cultural Theory*, Routledge, London and New York 1992; Mary Douglas, *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul 2007; Mary Douglas and Aaron Wildavsky, *Risk and Culture: An Essay on the Selection of the Technical and Enviromental Dangers*, University of California Press, London 1983.

(2) Michael Foucault ve takipçileri Françoise Ewald, Daniel Defert, Jacques Donzelot gibi sosyal bilimciler tarafından inşa edilen *Post-Modern Yaklaşım*; bu yaklaşımda gözetim toplumu, iktidar söylemi, denetleme, disiplinin oluşmasında riskin yeri tartışılmaktadır. Bkz. Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.

(3) *Risk Toplumu Yaklaşımı*; iş bu çalışmanın konusudur. Ayrıca bu üç teori dışında sosyolojik risk düşüncesi ile ilgili anlayışlar, geniş bir yorumla Luhmann'ın öncülüğünü yaptığı "Sistem Teorisi", Habermas'ın "Eleştirel Teori", Renn ve arkadaşlarının öncülük ettiği "Riskin Toplumsal Etkilerle Oluşturulması Yaklaşımı" (SARF), ve Coleman'ın biçimlendirdiği "Rasyonel Seçim Teorisi" gibi başka bazı yaklaşımlarda bulunabilir. Bu yaklaşımlar risk sosyolojisinin teorik olarak formüle edilmesinde ciddi katkılar sunmuşlardır. Çalışma alanımızın sınırlılığından dolayı bu yaklaşımlar burada özel olarak yer verilemedi. Risk ve bu kuramlara yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. Lupton, *Risk* (1999); Yılmaz, *Risk Kapıyı Kırınca* (2010).

¹³⁵ Zinn, "Literature Review: Sociology and Risk", p. 3.

yine Alman bir sosyolog olan Niklas Luhmann'ın yazdığı "Soziologie des Risikos (1991)¹³⁶" adlı kitabı ve İngiliz bir sosyolog olan Anthony Giddens'in daha önce ifade edilen eserleri sayesinde olduğunu, Michel Foucault'nun iktidar ve risk arasında kurduğu analogiyi göz ardı etmeden, ifade edebiliriz.

Beck, "Risk Toplumu" (1986) adlı çalışmasıyla kuşku götürmeyecek bir şekilde riske önemli bir düşün ve sosyolojik terminoloji kazandırmıştır. Beck'in bu araştırmayı takip eden yazıları ve aralıklarla revize ederek geliştirmeye çalıştığı (dünya) "risk toplumu" teorisi, doksanlı yıllardan sonra sosyolojik analizler başlatmakla kalmamış, sosyal bilimlerin diğer alanlarını da meşgul eden tartışmalar başlatmıştır. Tartışmalar bir yandan Beck'in formüle ettiği şekliyle bir risk toplumunun varlığını sorgularken, diğer yandan da bu teorinin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde akademik bir araştırma alanı oluşturduğu gözlenmektedir.

Sosyal bilimlerde risk kavramı, değer atfedilen ve fakat tehlikede olan durum ya da olayın kesin olmayan sonuçları üzerinden tanımlanmaktadır. Benzer şekilde istenmeyen veya negatif etkiler doğurabilecek risksel bir olayın ya da durumun, gerçekleşme potansiyeli olarak insani tecrübenin tarihsel olan akışı içinde açıklanmaktadır¹³⁷. Örneğin Ortwin Renn, bu bağlamda bir tanım geliştirmiştir. Ona göre risk, bireyin gerçekleştirdiği kimi eylemler ya da olaylar neticesinde, insanın değer atfettiği şeyleri olumsuz bir şekilde etkileyecek sonuçlara sebep olma ihtimalidir¹³⁸.

Aynı şekilde Frank Furedi, "Korku Kültürü (2001)" adlı kitabında, riski "belirli bir tehlikeyle bağlantılı olarak hasar, yaralanma, hastalanma, ölüm ve başka olumsuzlukların meydana gelme olasılığı" olarak tanımlar¹³⁹. Bu yaklaşımlarda risk tanımlamaları üzerinde ittifak edilen tema, riskin tehlike ve tehdit gibi istenmeyen olumsuz sonuçlar doğurma olasılığıdır. Sonuçta risk kavramı, geniş bir konstellasyon içinde değerlendirildiğinde, öngörülemeyen ve hatta kontrol edilemeyen doğal ve

¹³⁶ Bkz. Niklas Luhmann, *Risk: A Sociological Theory*, (Trn. Rhodes Barrett), Aldine de Gruyter, New York, 1993.

¹³⁷ Elmas, s. 76.

¹³⁸ Ortwin Renn, "Three Decades of Risk Research: Accomplishments and New Challenges", *Journal of Risk Research*, Volume 1, Issue 1, 1998, p. 51.

¹³⁹ Frank Furedi, *Korku Kültürü*, (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 42.

teknolojik eylemlerin toplumsal ve doğal çevrede nötr¹⁴⁰, olumlu¹⁴¹, olumsuz¹⁴², akışkan¹⁴³ ve belirsiz¹⁴⁴ sonuçlar doğurma olasılığı olarak tanımlanabilir¹⁴⁵.

Bu tanımlamalara göre insanlar, olaylar ya da eylemler arasında nedensel bağlantılar kurabilir ve hatta kuracaklardır da. Sonuçlar, mukadderat ya da determinizm karşıtı bir yaklaşım üzerinden algılanacaktır. Böylece Weberyen sosyolojide olduğu gibi çok farklı sonuçlar ile karşılaşmak mümkün görünmektedir. Risk, bu yüzden hem tanımlayıcı ve hem de normatif bir kavramdır. Douglas'ın ifadesiyle risk, bu risksel yapısından dolayı özellikle neden-sonuç ilişkisine dayalı analizlerinde bilimsel, sübjektif, dinsel ya da sihirsel bir yaklaşım moduna girebilir¹⁴⁶.

Risk toplumu kuramcılarına göre ise risk genel anlamda bir belirsizlik halidir. Örneğin Beck'in analizlerinde risk kavramının eş anlamlısı felaket¹⁴⁷, olasılık¹⁴⁸ ya da başka bir şey değil "belirsizlik" kavramıdır¹⁴⁹. Belirsizlik, Bauman sosyolojisinde en iyi ihtimalle kafa karıştırıcı bir kavramdır ve rahatsız edici bir biçimde yaşanır. En kötü ihtimalle ise,

¹⁴⁰ Nick Fox, "Postmodern Reflections on Risk, Hazards and Life Choices", *Risk and the Socialcultural Theory*, Ed. Deborah Lubton, Cambridge University Press, Cambridge 2009, p. 12.

¹⁴¹ Anthony Giddens and Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırma*, (Çev. Serhat Uyurkulak, Murat Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 220; Ayrıca risk kavramının olumlu anlamda kullanılabileceğine dair bkz. Jens O. Zinn, "Introduction: The Contribution of the Discourse on Risk and Uncertainty", *Social Theories of Risk and Uncertainty*, Ed. Jens O. Zinn, Blackwell Publishing, Oxford 2008, p. 1-17.

¹⁴² İnci Yakut, *İletişim Bilim Perspektifinde Risk İletişim Stratejileri*, Umutepe Yayınları, İzmit 2008, s. 4.

¹⁴³ Beck, *World at Risk*, p. 61.

¹⁴⁴ Beck, *World at Risk*, p. 5; Zygmunt Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003, s. 130-135.

¹⁴⁵ Risk kavramı İtalyanca "risco", Almanca "risiko", İngilizce "risk" ve Türkçe'de "riziko"/"risk" şeklinde geçmektedir. Ayrıca risk kavramı, gündelik yaşamda "tehlike", "zarar", "tehdit", "kayıp", "belirsizlik", "güven", "güvensizlik" ve "şans" gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. İngilizce'de risk kelimesini karşılayan "danger", "threat", "hazard", "harm", "loss", "damage", "chance" vb. kelimeler mevcuttur. TDK sözlüğü zarara uğrama tehlikesi olarak açıklamaktadır. M. Doğan'a göre risk, zarar, kayıp tehlikesi ihtimali ve riziko gibi anlamlarda kullanılan bir kavramdır. Ancak kavramın Türkçeye ne zaman ve nasıl geçtiği bilinmemektedir. Yine de halk arasında, akademik çevrelerde özellikle sosyal psikoloji, işletme ve tıp gibi alanlarda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Sosyolojide son zamanlarda risk toplum kuramının da etkisiyle kullanılmaya başlandığını burada ifade edebiliriz. Ayrıca burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki risk kavramının Türkçe tarihi konusunda bilimsel değere sahip yazılı bir kaynağa ulaşmak –şimdilik- pek mümkün görünmemektedir. Kavram ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TDK, www.tdk.gov.tr, 17/11/2014; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayın Haber Ltd. Şti. Ankara 1994, s. 93; Solak, *Sosyal Risk Haritası* (2010); Ulrich Beck *Ecological Enlightenment: Essays on the Politics of the Risk Society*, (Trn. Mark A. Ritter), Humanity Books, New York 1995; Lupton, *Risk* (1999); Yılmaz, *Risk Kapıyı Kırınca* (2010).

¹⁴⁶ Renn, p. 51.

¹⁴⁷ Beck, *World at Risk*, p. 4.

¹⁴⁸ Beck and Willms, p. 121.

¹⁴⁹ Beck, *World at Risk*, p. 48.

bir tehlike anlamı taşır¹⁵⁰. Ancak Furedi'nin de ifade ettiği üzere her belirsiz durum risk olarak nitelendirilemez. Çünkü risk için belirleyici olan en önemli şey şimdi ve gelecek arasındaki ilişkidir. Bugün risksel olarak görülen birçok olgu, olay veya eylem gelecekte risk olmayabilir¹⁵¹.

Bu doğrultuda riskin belirsizliği genel olarak söylendiğinde gerçekte zamanla ilgilidir. Çünkü dengede olmayan bir sistem, çok önemli ve yapıcı bir rol oynayan "zaman oku"nun bir ifadesidir. Böyle bir sistemde gelecek belirsizdir ve geriye dönülemez. Bu durumda ortaya atacağımız yasalar, olması kesin şeyleri değil, ancak olasılıkları sıralayabilir¹⁵². Başka bir ifadeyle risk ve zaman aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Yarın olmadığı takdirde risk de olmayacaktır. Zaman riski dönüştürür. Yani riskin doğası, zamanın ufku tarafından belirlenir. Gelecek, riskin oyun alanıdır¹⁵³. Mesela risk düşüncesi, tarihsel süreçte modern zamanları binlerce yıllık tarihten ayıran ve bilim, teknoloji, sigorta, kapitalizm ve demokrasi gibi modern göstergeleri ortaya çıkaran en temel anahtardı¹⁵⁴. Bugün ise Çernobil kazası sonrası olanlar gibi farklı sonuçlar üretebilen bir konumdadır. Yani bu tarz bir sosyolojik çıkarıma göre risk, sürekli bir şekilde düşünümsel olarak dönüşümler ve/veya değişimler yaşa(t)maktadır.

"Gerçeklik" ve "olasılık", modern risk tanımlarının temel dayanaklarındandır. Bireyin eylemleri geleceğe dönük bir şekilde önceden belirlenmiş ise bu durum risk olmaktan uzaktır. Çünkü böyle bir durum doğrudan kader algısı ile ilgilidir. Zira kaderin belirleyici olduğu bir yerde gelecek öngörüsüne yani riske ihtiyaç kalmamıştır. Yani olmak veya olmamak arasında bir tercih söz konusu olduğunda bireye düşen kaderine razı olmasıdır. Şayet realite ve olasılık arasında bir ayırım kabul edilmiş ise risk, sıklıkla öngörülmeyen ve beklenmeyen ya da arzulanmayan realitenin yan etki olasılığı ile ilişkilendirilmektedir¹⁵⁵. Burada ifade edilen yan etkiden kasıt; Weber'in¹⁵⁶ "Protestan

¹⁵⁰ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 79.

¹⁵¹ Adem Solak, *Sosyal Risk Haritası*, Serya Yayıncılık, Ankara 2010, s. 31.

¹⁵² Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, (Çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 62.

¹⁵³ Bersntein, s. 33.

¹⁵⁴ Bernstein, s. 19.

¹⁵⁵ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 46.

¹⁵⁶ Bkz. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Milay Köktürk), Bilgesu Yayınları, İstanbul 2011.

Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu"nda örneklendirdiği gibi eylemin ya da eylemlerin istenmeyen ve/veya öngörülme sonuçlarıdır¹⁵⁷.

Beck, risk kavramını paradigmatik bir düzeyde ve çok geniş fenomenler alanını içine alabilecek şekilde sistematize eder. Sanki "Tanrı için bir vali arayışı"¹⁵⁸ içerisinde. Çünkü bu kavramla dile getirilmek istenen şey bütün bir uygarlığın ortaya çıkardığı, yenilikler, tehlikeler, belirsizlikler ve akışkanlıklardır; küresel ısınma, AIDS, BSC, nükleer terörizm¹⁵⁹, yeni dinsel hareketler, sekülerizm ve (dinsel) bireycilik, risk toplumunda ortaya çıkan toplumsal ve fiziksel fenomenlerden bir kaçıdır. Buna göre risk kavramı gündelik hayattan iklim değişikliği ve siyasete kadar her şeyi kapsamaktadır¹⁶⁰.

Beck, Marksizm'in çatışmacı imgesini, (kendi) epistemolojik problemine uygun bir yaklaşım olarak anımsadığı riske uygular. Bu anlamda Beck, risk toplumunu kuran bir özne olan riski çatışmacı kültürün ürünü olarak tasvir etmekte ve bu doğrultuda bir tanımlama geliştirmektedir. Beck için risk, bizatihi modernleşmenin doğurduğu tehlikeler ve emniyetsizliklerle sistemli bir şekilde mücadele etmektir¹⁶¹. Bu bağlamda bir mücadele, Simmel'a göre toplumsallaşmanın reddini veya yok edilmesini ister ima etsin isterse ima etmesin, her halükarda sonuç odaklı olarak bir belirsizliğe yol açar. Böylesi bir belirsizlik, doğası gereği negatif olarak nitelendirilir¹⁶². Bununla beraber risk dolayımında meydana gelen mücadelenin müspet ve menfi veçheleri birbirine geçmiş ve bütünleşmiştir, kavramsal olarak ayrıştırılabilir ama tecrübî olarak asla ayrıştırılamazlar.

Öte yandan Beck risk ve tehlike (hazard) arasında bir ayrıma gider. Beck'e göre tehlike insan eylemleri sonucu olarak yorumlanamayan dönemlerde karşılaştığımız şeydir. Tehlike kolektif bir kader örgüsü olarak kâh Tanrı'nın cezası kâh doğanın bir armağanı olarak değiştirilemez bir şekilde yaşanılmaktadır. Risk bunların aksine öngörülebilir

¹⁵⁷ Sorensen and Christiansen, p. 53.

¹⁵⁸ "Tanrı için vali arayışı" ifadesi Terry Eagleton'a aittir. Eagleton bu ifadeyle modern tarihin Tanrı için vali arayışı içinde olduğunu ve bu nedenle çeşitli paradigmlar icat ettiğini ileri sürmektedir. Bkz. Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, (Çev. Selin Dingiloğlu), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2014, s. 69.

¹⁵⁹ Scott Lash, "Introduction: Aintroduction: Thinking Society Anew", p. 3.

¹⁶⁰ Anthony Giddens, *İklim Değişikliği Siyaseti*, (Çev. Erhan Baltacı), Phoenix Yayınları, Ankara 2013, s. 25.

¹⁶¹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 25.

¹⁶² Simmel, s. 30.

kararları, öngörülmeven sonuçlarına dayanan ve kurumsal düzenlemelere ve bilinçli koruyucu eylem aracılığı ile istenmeyen yan etkilerin boyunduruğuna giren modern uygarlığın başlangıcına işaret eder¹⁶³. Bu anlamda Beck'e göre risk kavramı, tıpkı Giddens'ta olduğu gibi, modern bir girişimdir¹⁶⁴.

Günümüzde ortaya çıkan riskler, daha önceki risklerden ilk olarak toplumu değiştirmeyi amaçlaması, ikinci olarak da kendilerine has bilimsel yapıları nedeniyle ayrılırlar¹⁶⁵. Zira Beck'in okumaları arasında risk, kaçınılmaz bir şekilde insanın önüne çıkan imkanın diğer yüzüdür. Birinde bir yüzünü, diğerinde öteki yüzünü almak zorunda kalır insan, çünkü riskin tartışılmaz bir şekilde bireysellikle alakalı olması dolayısıyla kişiyi biteviye bir tercihler manzumesi karşısında bırakır. Böylece hesaplanmaz eylemler ve sosyal olaylar üzerinden bireyi ve tarihi belirler¹⁶⁶.

Beck'in risk fenomeni, diyalektik felsefeden ilhamla iyi ve kötü, gerçek ve yalan, bilinen ve bilinmeyen dikotomiler üzerine kurulu bir dünya inşa eder. Fakat Beck'in yaklaşımında var olan diyalektik doğrusal bir hat üzerinde gerçekleşmemektedir. Risk toplumunda varlık bulan diyalektik tamamen yan etkinin beklenmeyen bir sonucudur¹⁶⁷. Bu sosyolojinin oluşumunda bir kimsenin, riskin nedeni ve sonucu olan ya da riskle birlikte bulunan fenomenlerden bağımsız olarak bizatihi onun kendisinin toplumsallaşmasının bir formu olup olmadığını sorması ya da bunu ileri sürmesi yaygın görüş açısından paradoksal görülebilir. Bu durumu Weberyen sosyoloji üzerinden düşündüğümüz vakit Weber'in eyleme yüklediği anlama bakmamız gerekir.

Bilindiği üzere Weberyen sosyolojide bir eylem öznel anlamda başkalarının davranışlarını dikkate aldığı ve onun yönüyle ilgili olduğu sürece toplumlaşma¹⁶⁸ ile ilişkilendirilir. Bu tarz bir okumaya göre risk çoğu zaman bir toplumlaşma ya da kültürlenme aracı olarak görülebilir. Gerçekte bireyin tehlike olarak gördüğü bir duruma karşı gerçekleştirdiği eylemler ile sonrasında aldığı kararlar, riskin ortaya çıkmasında etkili iki faktördür. Bu açıdan risk aynı zamanda insanın potansiyeli ve bu potansiyelini gerçekleştirebilmesi ile ilgili bir kavramdır. Nitekim eğer bireyin geleceği ve kararları

¹⁶³ Beck, *Word at Risk*, p. 111.

¹⁶⁴ Beck and Willms, p. 120.

¹⁶⁵ Beck, *Risk Toplumu*, s. 231.

¹⁶⁶ Beck, *Word at Risk*, p. 61.

¹⁶⁷ Beck and Willms, p. 197.

¹⁶⁸ Bkz. Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Ozer Ozankaya), İmge Kitabevi, İstanbul 1995.

önceden "verili" olarak bireyin kendi eylemleri dışında şekilleniyorsa, bu durumda herhangi bir riskten bahsetmek imkânsızdır¹⁶⁹.

Riskin anlamı, kaderin bir evresi ya da nihai amacında bulunamıyorsa eğer, bu taktirde onun düşünümsel anın yoğunluğunda aranması gerekir. Bu anlamda risk toplumu bir dünya kurma ve koruma girişimidir¹⁷⁰. Bu dünyada tekil ve parçalanmayan gerçeklik, riskten kaynaklanan korku ve belirsizlik kültürü sonrası yüzlerce nispi gerçekliğe dönüşmektedir. Bu durum risk sosyolojisinin bilgiyi göz ardı ettiği anlamına gelmez. Dahası bu bağlamda risk sosyolojisi bilineni ve bilinmeyen olasılık düzleminde ve anlamsal bir kategoride bir araya getirir. Risk toplumunda risk fenomeni, çok fazla bilgiyle üstesinden gelinemeyen ve fakat aynı zamanda çok fazla bilginin sonucu olarak meydana gelen bir dünyanın yarattığı belirsizlik edinimlerini yansıtır. Dolayısıyla risk fenomeninin varlığını etkilemiyor gibi görünen bilip bilmemenin bu etkisizliği, bazen toplumsal gerçeklikte bastırılmış durumdadır ve görülmeyebilir¹⁷¹.

Beck'e göre geçmiş tarihsel dönemlerde ortaya çıkan riskler çağdaş dönemden farklı olarak duyular tarafından algılanabilirken, bugünkü uygarlığın riskleri genellikle algıdan kaçarak fiziksel ve kimyasal formüller alanında kalmaktadırlar. Bu durumun en önemli kanıtı gıda maddelerindeki toksinler ya da nükleer tehdittir. Bununla doğrudan bağlantılı başka bir farklılık daha var: Geçmişte ortaya çıkan ve insan sağlığını etkileyen bazı tehlikeleri, hijyen teknolojisindeki yetersizliklerle açıklamak mümkündü, fakat bugün ortaya çıkan tehlikeleri bu bağlamda açıklayamayız. Bugünkü tehlikelerin temelinde yokluk değil, varlık söz konusudur¹⁷². Bu yüzden günümüzdeki riskler ve tehlikeler; insanlar, hayvanlar ve bitkiler üzerindeki tehdidin küresel doğası ve tehdidin modern sebepleri olması hasebiyle yüzeysel olarak genellikle benzer oldukları Ortaçağ'daki risk ve tehlikelerden ciddi şekilde ayrılırlar. Bunlar modernleşmenin riskleridir. Üstelik endüstriyel ilerleme mekanizmasının toptan ürünleri ve bu mekanizmanın gelişmeye devam etmesiyle sistematik olarak daha vahim hale geliyorlar.

¹⁶⁹ Elmas, s. 77.

¹⁷⁰ Din ve dünya-kurma ya da din ve dünya-koruma girişimi için bkz. Peter Berger, *Kutsal Şemsiye*, (Çev. Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s. 37-67.

¹⁷¹ Beck, *World at Risk*, p. 5.

¹⁷² Beck, *Risk Toplumu*, s. 25.

Kısaca bugünkü risklerin temelinde sanayi toplumu ve bu dönem ortaya çıkan aşırı üretim¹⁷³ yer almaktadır.

Teknik seçenek kapasitesinin artmasıyla birlikte risksel sonuçların hesaplanamazlığı da artmaktadır. İlkel sanayileşmenin tehditleri, bu küresel sonuçlara kıyasla gerçekten farklı bir çağa aittir. Çoğu gelişkin nükleer ve kimyasal üretici güçlerin tehlikeleri, bu noktaya kadar düşüncelerimize ve eylemlerimize hakim olan mekan ve zaman, çalışma ve istirahat, fabrika ve ulus devlet gibi temelleri ve kategorileri, hatta kıtalar arasındaki sınırları geçersizleştirmektedir. Bir başka ifadeyle, risk toplumunda bilinmeyen ve kasıtsız sonuçlar, tarih ve toplumun baskın gücü haline gelmiş görünmektedir¹⁷⁴.

Giddens meslektaşları içerisinde meseleye daha pozitif bir şekilde yaklaşmaktadır. Ona göre risk, tehlikeden ayrı ele alınmalıdır. Çünkü risk, gelecek tehlikelerin etkin bir değerlendirmesine dairdir. Toplum gelecekte yaşamının yollarını araştırdıkça ve geleceği biçimlendirmeye çalıştıkça risk çok daha nahif bir kavram haline gelecektir. Risk kavramı, sigorta kavramı gibi, modernliğin yükselişi ile birlikte yayılmıştır. Sigorta ve emniyet/güven riskin diğer yüzüdürler. Dahası risk ve güven birbirinden ayrılmaz. Örneğin bir kişiye, bir sisteme veya bir bankaya duyulan güven, riskin üstesinden gelmenin bir aracı olabileceği gibi, riskin kabulü, aynı yerde güven yaratmanın bir aracı da olabilmektedir¹⁷⁵. Güven ve risk, zaman ve uzam konusu ile ilgilidir. İkisi de geleceği örgütlemenin ajanlarıdır¹⁷⁶. Giddens riski tanımlama konusunda kavrama salt olumsuzluk yüklemekten kaçındığı için Beck'ten kısmen ayrı düşmektedir¹⁷⁷.

Bununla birlikte Giddens'a göre risk "dışsal risk" ve "imal edilen risk" şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Dışsal risk, insan ve toplumun dışından kaynaklanan, geleneğin ya da doğanın sabitliklerinden gelen risktir. İmal edilmiş risk ise karşılaşma konusunda çok az tarihsel deneyime sahip olduğumuz¹⁷⁸ ve bizim kendi eylemlerimizin ve kararlarımızın bir sonucu olabilecek bir anlayıştan kaynaklanmaktadır¹⁷⁹. İmal edilmiş risk Giddens

¹⁷³ Beck, *Risk Toplumu*, s. 26.

¹⁷⁴ Beck, *Risk Toplumu*, s. 27.

¹⁷⁵ Giddens ve Pierson, s. 90.

¹⁷⁶ Giddens ve Pierson, s. 90.

¹⁷⁷ Egin, "İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi", s. 668.

¹⁷⁸ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev. Osman Akinhay), Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 40.

¹⁷⁹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 34.

sosyolojisinde aynı zamanda imal edilmiş belirsizliğe karşılık gelmektedir¹⁸⁰. Böylelikle risk kozmolojiden ayrılarak daha önceleri alın yazısı ya da kader olarak düşünülen şeyin yerine geçer¹⁸¹. Özetle, Giddens'a göre riski, risk olarak kabul etmek etkinliklerimizin hiçbir yanının önceden belirlenmiş bir yönde ilerlemediğini ve olumsal durumlara tamamen açık olduklarını kabul etmek demektir¹⁸².

İşte bu noktada Giddens, Beck'in işaret ettiği sosyolojik kontekste yaklaşır. Beck, (ikinci bölümde göreceğimiz gibi) modern riskin gelişimi ile kurumsallaşma arasında düşünömsel olarak diyalektik bir ilişkinin olduğunu iddia eder¹⁸³. Çünkü yaşadığımız çağda yaşamın kaynakları ve konusu değişmiştir. Giddens'a göre de bugün içinde yaşadığımız dünya salt bir insan egemenliği altında değildir. Bugünkü dünya oynak, belirsiz ve kaçak bir dünyadır. Ayrıca endişe verici bir biçimde, giderek daha çok kesinlik sağlaması gereken şey -insan bilgisinin ve toplumla doğaya "kontrollü müdahale"nin ilerlemesi- gerçekte bu tahmin edilemezlikle derinden ilgilidir¹⁸⁴. Sonuçta Giddens'ın sosyolojisinde eskiden tüm etkinliklerin ufku kabul edilen gelenek, modernlikle birlikte çözülmüş, yerini risksel ve kurumsal düşünömselliğe bırakmıştır¹⁸⁵. Artık metodolojik açıdan risk sosyolojisi eski yöntemlerle ele alınamaz ve Aydınlanma'nın "daha fazla bilgi, daha fazla denetim" reçetesine de yanıt veremez¹⁸⁶.

Sonuç olarak modern dönemde Tanrı'dan, gelenekten, kaderden ya da doğada var olan olağanüstü güçlerden yardım almadan karar almak¹⁸⁷, risk paradigmasıyla ilgili her eylemin birincil temel adımıdır¹⁸⁸. Artık risk almak modern dünyada devletler ve bireyler için kaçınılmaz bir durumdur¹⁸⁹. Bu bağlamda Giddens, Luhmann üzerinden risk kavramının görece yeni bir kavram olduğunu ve bundan dolayı, risk ve tehlikenin ayrılması olanağı modernliğin toplumsal karakteristiklerinden kaynaklanmış olacağını ifade etmektedir. Bu durum risk sosyolojisine göre temel olarak, insan etkinliğini etkileyen rastlantısal olayların çoğunun, Tanrı ya da doğa tarafından değil, insanın

¹⁸⁰ Anthony Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikaların Geleceği*, (Çev. Müge Sözen, Sabir Yücesoy), İstanbul, Metis Yayıncılık, 2002, s. 11.

¹⁸¹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 34.

¹⁸² Giddens, *Modernite ve Bireysel Kültür*, s. 45.

¹⁸³ Beck, *World at Risk*, p. 110.

¹⁸⁴ Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde*, s. 11.

¹⁸⁵ Esign, s. 435.

¹⁸⁶ Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde*, s. 11-12.

¹⁸⁷ Beck, *World at Risk*, p. 4.

¹⁸⁸ Bernstein, s. 87.

¹⁸⁹ Beck, *World at Risk*, p. 48.

kendisi tarafından yaratıldığı gerçeğinin kavranmasından ileri gelmektedir¹⁹⁰. Bir başka ifadeyle riskler her daim insani kararlara bağıdırlar, yani kararlarn varoluşuna dayanırlar. Risk toplumu düşüncesi çeşitli risklere karşı, modernleşme sürecinde hayatın her alanını kontrol altına almaya çalışan rasyonel enstrümanların gelişmesine bağıdır¹⁹¹.

Bu çerçevede riskin tüm geleneksel ve çağdaş kullanımlarını bir arada düşündüğümüz vakit, karşımızda geleneksel teodise gibi işlev gören¹⁹² risksel bir yapının var olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki risk, geleneksel coğrafyada bir kader döngüselliği içinde Tanrısal müdahalelere ya da metafiziksel güçlere atfen¹⁹³ olasılık, kayıp ve kazanç gibi anlamlarda algılandığı için¹⁹⁴ ortaya çıkan sorunlar teodise bağlamında meşruiyet kazanmıştı. Geleneksel dönem sonrası endüstri toplumunda risk, doğası gereği taşıdığı olumsuz çağrışımlara rağmen ilerleme doktrinine öykünmüş bir biçimde ve iyimser bir çerçevede, tehlikenin normal kaosu¹⁹⁵ olarak nitelendirilmektedir.

Öte yandan Beck risk kavramını, birazda François Ewald'ın sigorta ve toplum analizlerinden ilhamla ve Giddens'tan uzak olmayan tarihsellik ve sekülerizmle bağlantılı bir şekilde bir okumaya tabi tutmaktadır. Örneğin Beck, "Word at Risk (2011)", isimli çalışmasında sekülerleşmenin yerine gelebilecek şekilde risk kavramını kullanır. Bu nedenle Beck'in Batı düşünce tarihine sadık kalarak ortaya koymuş olduğu risk tarihi, aynı zamanda "Batı'nın sekülerleşme tarihi" olarak da okunabilir. Ancak bu tarih, tavşan ile kirpi ya da kaplumbağa arasındaki yarışa benzer¹⁹⁶.

Beck'e göre Avrupa tarihinde Ortaçağ dinsel dünyanın gerilediği ve modern dünyanın henüz yeni yeni filizlendiği zamanlarda Tanrı ve risk arasında büyük bir uçurum meydana gelir. Bu uçurumlara yol açan anahtar düşünce risktir. Gerçektende risk, Batı tarihinde modernite gibi büyük bir dönemin kapısını aralarken bütünüyle yeni bir kimlik

¹⁹⁰ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 35.

¹⁹¹ Elliott, *Critical Visions*, p. 21.

¹⁹² Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, Bursa 2012, s. 42.

¹⁹³ Merryn Ekberg, "The Parameters of the Risk Society: A Review and Exploration", *Current Sociology*, Vol. 55, No. 3, May 2007, p. 346.

¹⁹⁴ Nick Fox, "Postmodern Reflections on Risk, Hazards and Life Choices", *Risk and Socialcultural Theory*, Ed. Deborah Lupton, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 12.

¹⁹⁵ Beck ve eşi Elizabet modern dönemde ortaya çıkan aile sorunlarını "aşkın normal kaosu" olarak tanımlamaktadırlar. Bkz. Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim, *Aşkın Normal Kaosu*, (Çev. Nafer Ermiş), İmge Kitabevi, İstanbul 2012; Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim, *Distant Love*, (Trn. Rodney Livingstone, Polity Press, Cambridge 2014.

¹⁹⁶ Beck, *Word at Risk*, p. 61.

ve yapı kazanmıştır. Yeni dönemde Tanrı evrendeki egemen rolünden vazgeçmek zorunda bırakıldı. Böylece risk insanı, geleneksel otoriteleri yıkarak kendi hür iradesine dayalı bir hakikat kurma¹⁹⁷ iddiasına girişti.

Beck riskin bu yeni yorumunu dönemin edebiyat ve felsefesinden referanslarla kurmaya çalışır. Beck'e göre modern riskin tarihi, Cervantes'in yazdığı ve ilk modern roman olarak kabul edilen "Don Kişot" (1616) ile başlar. Bu tarih aynı zamanda modern matematiksel olasılıkların, bilimin ve sekülerizmin başladığı tarihtir. Don Kişot örneğinde insan, artık, modern zamanlarda Tanrı'nın gücü ve hikmetine ram olmaz. İnsanın bu evrendeki rolü Tarnas'ın ifadesiyle en iyi şekilde, kendisinin sahip olduğu zekâsından ötürü, insanın evrenin temel düzenine nüfuz ettiği ve bu bilgiyi kendi çıkarı ve güçlenmesi için kullanabileceği deliline dayanılarak belirlenebilirdi. İnsan yaratılışın kralı olduğundan hiç kimse şüphe edemezdi artık¹⁹⁸.

Beck'e göre modern dönemin doğuşu Don Kişot şahsında başladığı gibi billurlaşmıştır da. Tanrı'nın yokluğunda bir yandan insanın özgürleşme sürecinde yeni mesafeler kat edilirken, öte yandan da risk, belirsizlik, kaos, tehdit ve müphemlik yoğunlaşıyor ve derinleşiyordu. Dünya süregelen dünya değildir artık. Onun varlığı ve geleceği Tanrı'nın yerine geçen insanın alacağı kararlar neticesinde ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz sonuçlar belirleyecektir. Belirsizlik kültürü bugün bile hissedilebilen risk tehlikesinin ya da Donkişotvari hayallerin önemli bir işaretidir¹⁹⁹.

Beck'e göre 17. yüzyılda Cervantes gibi romancılar, Descartes gibi felsefeciler ve Pascal gibi doğa bilimciler modern riskin müphemliğini ya da belirsizliğini anlamışlardır. Ancak bu durum ilk modern romanlarda, sonuçları öngörülemeyen ve bilinmeyen bir dünyada bir uyanışı simgelemektedir²⁰⁰. Descartes, cogito düşüncesi ile farkında olmaksızın teolojik bir Kopernik devrimi başlatmıştır; çünkü onun akıl yürütme biçimi, insanın ve aklının mevcudiyetinin Tanrı tarafından değil de Tanrı'nın mevcudiyetinin insan aklı tarafından yaratıldığını iddia ediyordu. Dahası düşünen öz ile genişleyen öz arasındaki esas müteallik dikotomisini ifade etmekle Descartes, maddi dünyayı, uzunca bir zamandır varolagelen dinsel inançla olan irtibatını koparmıştır. Bilimi, bu dünyanın

¹⁹⁷ Beck, *World at Risk*, p. 4-5.

¹⁹⁸ Richard Tarnas, *Batı Düşüncesi Tarihi- II*, (Çev. Yusuf Kaplan), Külliyyat Yayınları, İstanbul 2012, s. 76.

¹⁹⁹ Beck, *World at Risk*, p. 4-5.

²⁰⁰ Beck, *World at Risk*, p. 5.

analizini ruhi ya da beşeri nitelikler tarafından lekelenmemiş ve teolojik dogma tarafından sınırlandırılmamış bir şekilde gerçekleştirme çabasından uzaklaştırmıştır. Şimdi hem insan zihni ve hem de tabii dünya, Descartes'in önceden öngöremediği bir şekilde birbirlerinden özerk yerlerde, Tanrı'dan ve birbirlerinden koparılmış vaziyetlerde yapayalnız bir şekilde duruyorlar²⁰¹.

²⁰¹ Tarnass, s. 86-87.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNÜMSEL MODERNLEŞME KURAMI

Düşünümsel modernleşme, Ulrich Beck'in risk toplumu kuramı bağlamında geliştirmiş olduğu ve Anthony Giddens'in desteklediği bir teoridir. Düşünümsel modernleşme, "risk toplumu çerçevesinde modern toplumsal değişimi anlamaya ve açıklamaya yönelik basit modernlikten ileri aşamadaki modernliğe doğru yaşanan ve düşünümSELLİK (refleksivite) sosyolojisi parametreleri doğrultusunda modernliğin özsel bir biçimde yinelenebilirliğine ve sürekliliğine işaret eden" bir ileri modernlik kuramıdır²⁰². Bu paradigma risk toplum kuramcıları²⁰³ tarafından 60'larda başlayan ve günümüze kadar yavaş yavaş değişerek devam eden modernite evresi ya da çağı olarak da adlandırılmaktadır²⁰⁴. Düşünümsel modernleşme kuramı bu bölümde risk toplumu ile ilişkili olarak "düşünümSELLİK", "modernlik" ve "postmodernlik" olmak üzere üç ana başlık altında tartışılacaktır.

²⁰² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 169; Sorensen and Christiansen, p. 55.

²⁰³ Beck birçok çalışmasında günümüzde ortaya çıkan yeni toplum tipolojisini "düşünümsel modernleşme", "ikinci modernlik" ya da endüstriyel toplumun ötesine geçmiş bir "risk toplumu" olarak nitelendirmektedir. M. Salih Elmas, Beck'e referansla risk toplumu, ikinci modernlik ve düşünümsel modernleşme kavramlarının birbirleriyle yakın anlamlı olarak kullanılabilineceğini ifade etmektedir. Ancak bu üç kavram arasında bazı önemli farklılıklar da mevcuttur. Çalışmamızda da açıkça görüldüğü üzere risk toplumu, daha çok modern toplumun risk üreten karakterine vurgu yapmaktayken, ikinci modernlik, sanayi temelli modern toplumların karşı karşıya oldukları riskler karşısında kendi kendilerini eleştirerek girdikleri yeni modernlik sürecini imlemektedir. Düşünümsel modernleşme ise karşılaşılan riskler karşısında modernliğin geçmişte yaptığı hatalardan ders çıkararak toplumun ihtiyacı olan dönüşümü gerçekleştirebilmesini ifade etmektedir (Elmas, *Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı*, s. 104). Kanaatimizce bu üç paradigma -aralarında var olan tüm benzerlik ve farklılıklara rağmen- bir bütün olarak bir arada ya da bir çerçevede değerlendirildiği zaman risk toplumu kuramı gerçekçi bir şekilde anlaşılabilir. Üçü de doğal bir şekilde bir bütünü yani risk toplumu kuramını oluştururlar. Biri olmadan diğer bir paradigmayı anlamak zorlaşır. Beck, risk, tehlike ve belirsizlikler üreten (genel) şemalardan, bütünlüklü eylem üreten ancak bunu yaparken sonucu toplumsal aktörün bilincinden kaçan, teşbihen genetiksel kodlarla bağlantılı olan bir model ortaya koymuştur. Kuramın detayları için bkz. Ulrich Beck, Anthony Giddens and Scott Lash, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford University Press, Stanford, California 1994.

²⁰⁴ Sorensen and Christiansen, p. 63.

2.1. Risk Toplumu ve Düşünümsellik

Risk toplumu kuramının önemli kavramlarından biri de düşünümselliktir. Düşünümsellik (refleksivite), düşünme ve kendi üzerine düşünme edimleriyle bağlantılı olması dolayısıyla uzun bir tarihsel arka plana sahiptir. Bu kavramın sosyal bilimlerde kullanımı George H. Mead (18863-1931) ve Charles H. Cooley (1864-1929)'in sosyal benlik hakkındaki fikirlerine, William. I. Thomas (1863-1864)'ın sosyal inşacı yaklaşımına ve kendini gerçekleştirme ile kendini engelleme üzerine ilk dönemlerde yapılan kimi çalışmalara kadar uzanmaktadır. Düşünümselliğin sosyolojide merkezi bir konuma gelmesi ise 20. yüzyılın sonlarına doğru Giddens ve özellikle Beck'in kuramsal çalışmaları ile olmuştur²⁰⁵. Bugün sosyolojide düşünümsel araştırma yöntemlerini benimseyen araştırmacıların çoğu, ya Beck'in düşünümsel modernleşme kuramını ya da Giddens'in gelenekdışılaşma tezini takip etmektedir²⁰⁶.

Düşünümsellik, modernlik düzeyinde bireylerle olduğu kadar kurumlarla da ilişkilidir. Modern toplumlarda sosyal etkinliklerin tüm yönleri sürekli bir biçimde yeni bilgiler ışığında gözden geçirilmektedir²⁰⁷. Fakat risk toplumu kuramcıları için düşünümsellik, daha çok bireysel alana dönüktür. Ancak bu bireysel alan toplumdan ya da toplumsal koşullardan bağımsız bir şekilde var olabilen bir yapı değildir. Bireyler, kişisel ve özel problemlerle boğuşurken çevrelerindeki toplumsal etkinlik evreninin yeniden inşasına aktif bir biçimde katkıda bulunurlar. Dolayısıyla düşünümsellik risk toplumu sosyolojisinde sosyal ilişkilerin ve kişiliğin içsel bir parçası olarak biçimlenmektedir²⁰⁸. Bu nedenle insan yaşamı için hiçbir şey toplumdaki eylemin düşünümsel gözetiminden daha temel önemde olamaz²⁰⁹. Bu anlamda düşünümsellik temelde insan eylemlerinin tanımlayıcı ve tamamlayıcı karakteristiğini oluşturmaktadır. İnsanlar, alışlagelmiş düzen içerisinde yaptıkları şeylerin nedenleri üzerine eğilmenin yaptıkları şeyin kendisiyle kesiştiği bir noktada dururlar. Giddens bu durumu "eylemin düşünümsel olarak izlenmesi" şeklinde tanımlamaktadır²¹⁰.

²⁰⁵ Anthony Giddens ve Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınları, Ankara 2014, s. 77.

²⁰⁶ Giddens ve Sutton, s. 80.

²⁰⁷ Ali Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008, s. 435.

²⁰⁸ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 25.

²⁰⁹ Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, s. 434.

²¹⁰ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 39.

Sosyolojide düşünümsellik bilindiği üzere etnometodolojik yaklaşımla çok ciddi bir şekilde bağlantılıdır. Etnometodolojik yoruma göre eylemlerimizin rasyonel/mantıklı bir açıklamasını sunarken gerçekte eylemlerimizi ve içinde yaşadığımız toplumsal dünyayı inşa ederiz. Giddens, düşünümsellik söz konusu olunca etnometodologların toplumsal hayatta düşünümselliğin merkeziliğini diğer yorumcu perspektiflerden daha kapsamlı olarak yakaladığına inanmaktadır. Ancak Giddens, etnometodologların gündelik yaşamla sınırlı tuttuğu düşünümsellik kavramını daha geniş bir anlam coğrafyasını içerecek biçimde kullanır²¹¹.

Düşünümsellik üzerine bir kıyaslama yaptığımızda Giddens, etnometodolojinin öncülerinden olan Harold Garfinkel'den²¹² daha ziyade Erving Goffman'ın gündelik yaşamda benliğin sunumu²¹³ bağlamında ortaya koyduğu düşüncelerinden ciddi bir şekilde etkilenmiştir diyebiliriz. Giddens, Goffman'dan hareketle, bireylerin kendi eylemleri üzerine düşünme ve kendi eylemlerini denetleme kapasitesine sahip olduklarını dile getirmektedir²¹⁴.

Giddens için düşünümsellik, edimlerimiz üzerinde devamlı bir biçimde düşünme ve kendimiz ve durumumuzla ilgili bilgileri alıp bu bilgiler ışığında kendimizi ve durumumuzu değiştirebilme yeteneğimizi anlatır. Düşünümsellik, insanların toplumsal gerçekliği etkin bir biçimde inşa etme yolu olduğundan içinden çıktığı toplumsal bağlamdan koparılamaz ve her bir insan tekinin toplumsalın parçası olması gibi bu gerçekliğin tamamlayıcı bir unsurudur. İnsanlar, kendilerini ortaya koyarken toplumsal eylemlerinin üretiminde kullandıkları bilgi yığımlarından yararlanırlar. Ayrıca Giddens, etnometodologlar gibi insanların bir toplumsal duruma ilişkin düşünümsel bilgilerinin mevcut duruma kurucu bir etkin-parça gibi eklemlenerek toplumsal gerçekliği temel düzeyde değiştirdiğini düşünmektedir²¹⁵.

Bu çerçevede Giddens, bir eylemin üretilmesi, kavranması, ifade edilmesi ve yorumlanması arasındaki özdeşliğe işaret eder. Bu nedenle düşünümsellik, bireylerin

²¹¹ Ümit Tatlıcan, "Sosyal Teoride Dualizmler: Bazı Temel Sosyal Teori Okullarıyla Eleştirel Karşılaşmalar", *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, Anthony Giddens, (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s.12-13.

²¹² Etnometodolojik yaklaşımın ve özellikle Garfinkel'in düşünümsellikle ilgili görüşler için bkz. Alain Coulon, *Etnometodoloji*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul 2010.

²¹³ Bkz. Erving Goffman, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. Barış Cesar), Metis Yayınları, İstanbul 2014.

²¹⁴ Egin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, s. 435.

²¹⁵ Tatlıcan, s. 12.

gündelik ilişkilerinin sarmalında ürettiği desenleri ve bu desenlerin sergilendiği ortamlardaki etkinliklerini "açıklanabilir-kılma" özelliğine sahiptir. Böylece düşünömsellik, hem inşa eden hem inşa edilen hem de tüm bunlara meşruiyet sağlayan bir yorum olarak sıradan olanın içinde yaşar gider²¹⁶.

Beck, düşünömselliği toplumsal düzeni sürdürme ve kavrama konusunda bir engel olarak görmek yerine Garfinkel ve Giddens'ta olduğu gibi bir sürecin temel bir koşulu olarak ele almaktadır²¹⁷. Ayrıca Beck'e göre düşünömsellik tezi modernliğin Habermas ile görünürlölük kazanan²¹⁸ "öz-düşünüm" ve "öz-eleştiri" geleneğinin devamıdır²¹⁹.

Risk toplumu sosyolojisinde "düşünömsel modernleşme" ile kastedilen yeni bir imkân olarak modernitenin modernleşmesidir²²⁰. Yani bu sava göre modern dönemin klasik evresi bitmiş olup ikinci modernite olarak adlandırılan yeni bir geçiş dönemi başlamıştır. Modernleşme tarihinin bu yeni dönemi siyasal tercihler, hükümetlerin devrilmesi ya da herhangi bir devrimin vuku bulmasıyla değil, başına buyruk bir şekilde yürüyen modernitenin zoraki yan etkilerinin bir sonucu olarak Batılı sanayi toplumlarının bilindik tarifelerine göre gerçekleşmektedir. Düşünömsel modernleşmeyle birlikte bütün bir sanayi devri reddedilerek yaratıcı bir yok edişin yolu açılmıştır. Bu yaratıcı yok ediş, Batı tipi modernleşmenin çıkmaza girmesi değil, aksine onun zaferidir²²¹. Bu nedenle modernleşmenin temelleri ile modernitenin doğurduğu sonuçların kendi kendileriyle bir şekilde yüzleşmesi gerekmektedir²²².

Beck'in kuramında düşünömsel modernleşme, sanayi modernleşmesinin yüksek düzeyde gerçekleştiği toplumları çevreleyen koşulları ve özünde alelade olmakla birlikte önemli sonuçlar doğuran ve henüz tam olarak irdelenmemiş risklerin yan etkilerini vurgular. Bu süreçte modernleşme, çizgisel ve ereksel akıl ile değil, bir yan etkiler üretimi olarak toplum tarihinin devindirici gücüdür²²³. Bu devindirici gücün özü

²¹⁶ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 36.

²¹⁷ Lupton, *Risk*, p. 68.

²¹⁸ Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev. Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 25.

²¹⁹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.13.

²²⁰ Sorensen and Christiansen, p. 62

²²¹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 57.

²²² Beck, s. 35.

²²³ Beck, s. 12-13.

olan düşünümSELLİK, böylece modernleştirici bir unsur olarak modernitenin önünü açmaktadır²²⁴.

Beck'in sosyolojisindeki anlamıyla düşünümSEL modernleşme; anlaşılabilir, değerlendirilebilir ve yargıya açık olması için birkaç boyutta açıklamak gerekir²²⁵. Çünkü Beck düşünümSELLİĞİ çok kapsamlı bir şekilde risk toplumu sosyolojisinin temeline yerleştirerek risk ile çok seçici bir yakınlık içinde konu edinmektedir. Teşbihte hata olmazsa klasik sosyolojide toplumun kuruluşu söz konusu olduğunda ilerleme doktrininin önemi ne derecede ise risk toplumunda da düşünümSELLİK aynı ölçüdedir. Yani sosyolojide ilerleme ve düşünümSELLİK yer değiştirmiştir. Bu saptamadan risk toplumunun ilerlemeci bir toplum biçimi olduğu çıkarılmamalıdır.

Bu yorumlardan hareketle Beck'in düşünümSELLİĞİ, kuram kuran bir düşünce biçimi olarak toplumsal kurumların varlığını sürdürme ve kurumsal bireyselleşmeyi sağlama fonksiyonunu icra eden bir mekanizma olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Dolayısıyla Beck'e göre düşünümSEL modernleşme, sosyolojide rakiplerinin oluşturduğu halkaya eklenmelidir. Yani düşünümSEL modernleşme teorisi Weber, Simmel, Durkheim, Parsons, Foucault, Habermas, Luhmann'dan tutun da Giddens, Bauman ve birçok başkalarının modernleşme kuramlarıyla tartışmaya girerek kesinlenmeli, hatları belirginleştirilmeli ve görecelendirilmelidir. Kısaca büyük sosyologların ortaya koydukları kuramların karşısında kendisine yer açarak kendisini sosyolojiye kabul ettirebilmelidir²²⁶.

Bu noktada hem Beck'in hem de Giddens'in dikkat çektikleri birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce Beck'in yaklaşımında "düşünümSELLİK" kavramı (refleksivite), "yansıma" (reflection) anlamında değil, kendi kendisiyle yüzleşmek anlamında kullanılmaktadır. Bu yoruma göre düşünümSELLİK, modernlik için öz-eleştirel ve öz-dengeleyici bir süreç²²⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Düşünüm bir eylemdir. Eylem bilindiği üzere geçmişin üzerine katlanıp ileriye doğru uzanan bir öz-duyarlılık içinde değişim sürecine girer. Değişim süreci önce eylemin kendisinde başlar ve nihayetle tedricen yeni bir sürece dönüşür²²⁸. Peki, bu gelişme kendisini nasıl sınırlayacak?

²²⁴ Beck, s. 53.

²²⁵ Beck, s. 13.

²²⁶ Beck, *Siyasallığım İcadı*, s. 14.

²²⁷ Lupton, *Risk*, s. 68.

²²⁸ Beck and Willms, p. 32.

Şimdilik bildiğimiz bir şey varsa o da düşünümsel modernleşmenin sınırsız olmadığıdır²²⁹.

Giddens da düşünümselliği Beck'in kullandığı anlamda modernitenin düşünümsel tarihsiciliğinin bir özelliği²³⁰ olarak kullanmaktadır. Kısacası Giddens sosyolojisinde düşünümsel modernleşmeden kasıt, modernliğin kendi kendini denetleyebildiği, eksiklerini görüp tamir edebildiği, kendi üzerine düşünüp kendini ilerletebildiği bir bilinç düzeyinden başka bir şey değildir²³¹.

Beck, kendisiyle yapılan bir söyleşide aralarında bazı farklılıkların bulunmasıyla birlikte Giddens'in düşünümsel modernleşme kuramının kendi yaklaşımına çok benzediğinden söz etmektedir. Ona göre Giddens daha çok modernitenin temelleri ve sonuçları üzerinde özdeşleşimsel bir açıdan düşünümselliği konu edinmiştir. Kendisi ise daha çok modernleşme sürecinin beklenmeyen ya da öngörülme-yen risksel sonuçlarına yoğunlaşmıştır²³².

Son çözümlemede her iki sosyologun okumalarında karşımıza çıkan düşünümsel modernleşme gerek sosyal gerek doğa bilimsel bilgi açısından, Aydınlanmacı düşüncenin beklentilerine ters düşmektedir; fakat son kertede o, diyalektik bir şekilde aydınlanmacı düşüncenin bir ürünü/sonucu²³³ olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Beck, aydınlanmanın gerçeklik, akıl ve ilerleme gibi değerlerinin ıskartaya uğraması dolayısıyla bu tanımlamaların yeniden yapılması gerektiğini düşünmektedir²³⁴.

Yukarıda ifade edilenler bir bütün olarak ele alındığında denebilir ki, Beck'in düşünümsel modernleşme bağlamında ana tezi şudur: Düşünümsel modernleşme, modernliğin kendisiyle, başarıları, başarısızlıkları ve özellikle başarılarının yan etkileriyle yüzleşmesidir. Bu yüzleşmede en önemli devindirici kuvvet özdeşleşimsellik²³⁵. Bu yaklaşım, modern sanayi toplumu kurumlarının dış kaynaklar tarafından değil, modernitenin kendi radikal uygulamalarının yan etkileri dolayısıyla

²²⁹ Eagleton, s. 81.

²³⁰ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 104.

²³¹ Yasin Aktay, "Kavramsal Açıdan Modernizm ve Postmodernizm", *Hece Dergisi*, Yıl 12, Sayı 138-139-140, 1. Basım, Haziran 2008, s. 13.

²³² Beck and Willms, p. 32.

²³³ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 36.

²³⁴ Hayley Rabanal and Belen Gopegui: *The Pursuit of Solidarity in Post-Transition Spain*, Woodbridge, UK 2011, p. 18.

²³⁵ Beck and Willms, p. 33.

dönüştüğünü öne sürmektedir. Başka bir deyişle düşünümsel modernleşme kavramı, modernitenin kendisinin bir ürünü olan ama sanayi toplumunun kurumsallaşmış ölçütleriyle işlenip hazmedilemeyen ve risk toplumuna özgü olan birtakım sonuçlarla karşı karşıya gelmek anlamını taşır²³⁶.

Beck, Montesquieu'nun "kurumlar zaferlerinden ötürü yok olur" sırlarla dolu olağanüstü önermesini modernleşme tarihine uyarlamaktadır. Buna göre tarih sahnesinden silinmenin iki temel biçimi vardır: yenilmek ya da yenmek. İlk seçenek, eski Doğu'nun, ikincisi ise eski Batı'nın başına gelmiştir²³⁷. Bu durum Marks'ın kapitalizmin kendini yok etmesi düşüncesinden ayrı tutulmalıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi düşünümsel modernliğin yıkılışı herhangi bir kriz, devrim ya da sınıf çatışması sonucu değil, modernliğin olağanüstü başarılarının sonucu ile olacaktır²³⁸.

Giddens bu durumu şöyle okumaktadır: modernliğin ilerleme kaydetmesiyle düşünümsellik değişik bir karakter alacaktır. Düşünümsellik, eylem ve düşüncenin birbirinin üzerine yansıtılmasıyla "sistemin yeniden üretimi"nin temeline yerleşir. Böylece modern yaşamın düşünümselliği, toplumsal uygulamaların yeni bilgilerin ışığında incelenip reforme edilmesiyle modernitenin karakterinin yapıcı yönde değiştiği gerçeğini ortaya koyar. Bu olgunun doğası hakkında bir netliğe varmak zorundayız. Giddens için modernliğin başat özelliği yeni olana karşı bir zafiyet ya da açlık değildir. Başka bir ifadeyle ona göre, modernliği asıl olarak belirleyen şey, yeninin yalnızca yeni olduğu için kucaklanması değil, büyük çapta bir düşünümsellik beklentisidir; bu da kuşkusuz, düşünümün doğası üzerine düşünüm geliştirmeyi içerir²³⁹. Böylece toplum dizgelerinin yapısal özellikleri, yalnızca toplumsal davranış biçimlerinin zaman ve uzam içerisinde sürekli yeniden üretilmeleri ölçüsünde yani düşünümselleşerek var olurlar. Kurumların yapılaşması, toplumsal etkinliklerin geniş zaman-uzam dilimlerine nasıl yayıldıklarına bakarak anlaşılabilir²⁴⁰.

Bu okumaya göre insanlar, eylemlerini sınırlandıran toplumsal kurum ve uygulamaları kendi eylemleri yoluyla yeniden yaratırlar. Süreç içinde kurumları ve uygulamaları değiştiren insanlar, gündelik yaşamın süregelen akışındaki gizil güç (yan etki) sayesinde

²³⁶ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 35.

²³⁷ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 17.

²³⁸ İtir Akdoğan, *Dijital Politik Fantaziler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 34-35.

²³⁹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 40-41.

²⁴⁰ Giddens, *Toplumun Kuruluşu*, s. 23.

başarırlar bunu. Bu noktada Giddens, insan eylemini düşünümsel olarak tanımlayarak toplumsal sistemlerin yapısal özelliklerinin ve toplumsal davranış şekillerinin zaman ve mekan içerisinde süregelen olarak üretilebilindikleri oranda var olduklarını öne sürer²⁴¹.

Eş deyişle modernliğin düşünümselliği, sosyal yaşamın koşulları hakkındaki bilginin kullanımını öngörmektedir. Modernlikte sosyal ilişkiler, eyleyenlerin eylemlerini biçimlendiren sosyal yaşama ait bilgilerle düşünümsel olarak sürekli yeniden düzenlenmektedirler. Giddens burada Wittgenstein'in oyun kurallarına göndermede bulunarak modernliğin düşünümselliği üzerinden bireylerin sosyal yaşamda nasıl yürüyüp gidebileceklerinin bilgisini vermektedir²⁴². Beck, Giddens'ın bu yaklaşımını onaylarcasına nasıl yol alınacağını ortaya koymaktadır. Onun yaklaşımında düşünümsellik, öncelikle risk toplumunda ortaya çıkan her türlü tehlike ve yan etki karşısında bilinçlenmeyi gerekli kılmaktadır. Bunun yanı sıra bilgilenme, bilgiyi doğru kullanma, eleştirme, sorgulama, kuşku duyma, yeniden düşünme, inceleme, soru sorma, gözden geçirme, karar sürecine katılım gibi kavramlar kendi üstüne düşünen modernleşmenin yapı taşları olarak görülmektedir²⁴³.

Bu tanımlamaların yanı sıra düşünümsel modernlik Beck'in düşünce havzasında şu anlamları da ihtiva etmektedir: çeşitli hedeflere sahip olan sanayi toplumunun başına buyruk modernleşme sürecinin kendiliğinden ve gizil bir biçimde, mevcut siyasal ve iktisadi düzenin işlek ve sabit koşullarında yeniden yaratımına tanık olmaktadır. Bu yaratım, sanayi toplumunun varsayımlarını ve temel rükünlerini ayrıştıran, çözelten ve başka modernliklere -ya da anti-modernliklere- varacak bir şekilde modernliğin radikalleşmesidir²⁴⁴.

Düşünümsel modernleşmenin nirengi noktalarından biri de rasyonellik reformudur²⁴⁵. Beck, bu reformu, *Democracy Without Enemies* (1998)²⁴⁶ adlı eserinde rasyonalitenin rasyonelleşmesi olarak saptar. Bu saptamaya göre düşünümsel modernleşme, rasyonalitenin radikalleşmesi yoluyla "söylemsel modernleşmeye" dönüşmektedir.

²⁴¹ Ruth ve Alison, s. 256.

²⁴² Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, s. 435.

²⁴³ Çuhacı, s. 152.

²⁴⁴ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 68; A.Vahap Taştan, "Modernite, Din ve Dinsel Modernizmin Boyutları: Azerbaycan Örneği", *Kültür ve Modernite*, Ed. Gönül Pultar, Emine O. İncirlioğlu, Bahattin Akşit, Tetragon Yayınları, İstanbul 2003, s. 293-312.

²⁴⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 191.

²⁴⁶ Bkz. Ulrich Beck, *Democracy Without Enemies*, (Trn. Mark Litter), Polity Press, Cambridge 1998.

Söylemsel modernleşme nihayetle, Habermas²⁴⁷ ve Foucault'nun diliyle, kendi siyasallığının iktidarını icat edecektir²⁴⁸. Düşünümsellik böylece katmerli modernleşmeye dönüşecektir. Beck, bu süreci "istenen+bilinen=başka bir modernlik" şeklinde formüle eder²⁴⁹.

Peki, hangi modernlik? Giddens'a göre düşünümsel riski kabul etmek, insani faaliyetlerin hiçbir yönünün önceden belirlenmiş bir yönde ilerlemediği ve olumsal durumlara tamamen açık oluşluluğu kabul etmek olduğundan, bu yeni dönemi, Ulrich Beck gibi "risk toplumu" olarak tanımlamak isabetli bir görüştür. Bu terimin insanların göğüs germek zorunda kaldıkları yeni tehlike biçimlerinin üretimini imlemekten daha geniş bir durumu gösterdiği açıktır; çünkü risk toplumunda yaşamak, çağdaş toplumsal varoluşumuzda bireysel olduğu kadar küresel düzeyde de sürekli bir biçimde karşımıza çıkan olumlu ya da olumsuz açık eylem imkânlarının içinde hesaplı bir tutumla yaşamak demektir²⁵⁰.

Sonuç olarak risk toplumu kuramcıları bu noktada klasik sosyologların tuzağına düşmemektedirler. Bu tuzak, ontolojik olarak toplumların seyrinin bir yönü olduğuna ve niteliklerini belirleyen yasaların bulunduğu fikrine inanmaktır. Karl Popper'ın ifadesiyle "geleneksel olarak Tanrı'ya atfedilen işlerin 'doğa yasaları'na atfedilmesi" yönündeki eğilimden kaynaklanan bu yanılgı, 19. yüzyılın tipik ilerlemeci doktrininden kaynaklanır. Bu görüş, toplumların ölümüne sebep olan faktörlerin tümünün önlenilebileceği düşüncesiyle hareket eder. Bu durum dinsel bakışın ters yüz edilmesiydi, çünkü dinin tarihe bakışındaki en temel öncülü budur ve dinde insana biçilen görev bununla anlam kazanmaktadır²⁵¹. Özetle, klasik sosyologlar, toplumu diri tutmaya, çürümüş yanlarını diriltmeye çalışan seküler bir mesih gibi davrandılar. Bu durum ava giderken avlanmak gibi bir şeydir.

²⁴⁷ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 195.

²⁴⁸ Michael Foucault, *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 57-83.

²⁴⁹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 68-69.

²⁵⁰ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 46.

²⁵¹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1999, s. 86.

2.2. Risk Toplumu ve Modernleşme

Risk toplumu kuramcılarına göre modernlik (modernite) terimi²⁵², kendisine yüklenen niteliklerden daha fazla şeyler barındırır. Toplumsal niteliklerde, sıradan insanın biyografisinde, iktidar ve nüfuz yapılarında, yaşam tarzı ve aşk biçimlerinde, siyasi baskı ve katılım seçeneklerinde, gerçekliğe dair görüşlerde ve bilgi normlarında olduğu gibi hayatın her noktasında temayüz eden değişimleri içeren bu terim, toplumsal yapıyı tümüyle kapsar ve onu yeniden biçimlendirir²⁵³.

Modernlik kavramı risk toplumu kuramı bağlamında incelemek amacıyla ele alındığı zaman ortaya çıkan temel problem/ler, herhangi bir tarihi dönemin veya olayın incelenmesi esnasında ortaya çıkan problemlerden farklı değildir. Bu problemi şu sorular ile izah edebiliriz: modern bir dönemi veya modern bir olayı diğerlerinden ayıran özellikler nelerdir²⁵⁴? (Basit ya da düşünümsel) modernlik nerede başlar ve nerede biter? Modernlik bir yandan "basit" olarak, öte yandan "düşünümsel" olarak nasıl kavranılabilir? Modernlik döneminin toplumsal değişimin hızında böylesine devasa bir artışa tanıklık ettiğini açıklayan şey nedir²⁵⁵?

Söz konusu modernleşme olunca bu sorular görüldüğü kadar basit değil, tam aksine karmaşık sorulardır. Modernliğin bu tarz karmaşık ve çoğu zaman izaha muhtaç yönleri bilinmektedir. Aslına bakılırsa, sosyoloji bu sorulardan hiç birisine bugün dahi kesin bir yanıt verebilmiş değildir. Ancak yapılabilen şey, alınmış kararları ya da modernliğin açıklayıcı nitelikteki kimi eğilimlerini saptamaktan ibarettir²⁵⁶. Beck'e göre bu karmaşıklığın nedeni "modernlik" kavramının inşaatlardaki tadilat çalışmalarından Aydınlanma'nın temel ilkelerine kadar hemen her şeyi içinde barındıracak ölçüde mat, geniş, öğretmen edalı ve modavari bir özelliğe sahip olmasıdır²⁵⁷.

Risk toplumu kuramcılarına göre modernlik, "ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen, yeni tipte bir toplumun ortaya çıkması" olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle modernlik terimi, 17. ve 18. yüzyıllarda Batı

²⁵² Türkçe'de modernlik ve modernite eş anlamlı kelimeler olarak kullanılmaktadır. Bkz. S. Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 318.

²⁵³ Beck, *Risk Toplumu*, s. 21.

²⁵⁴ Beter Berger, Brigitte Berger ve Hansfried Kelner, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 2000, s. 35.

²⁵⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.13.

²⁵⁶ Giddens, *Sosyoloji*, s. 82.

²⁵⁷ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s.13.

Avrupa'da filizlenmeye başlayan, esas görünümüne Kuzey Amerika'da rastlanılan ve o zamandan bu yana Batı dışı dünyaya yayılan ya da dayatılan bir toplum biçimine karşılık gelmektedir. Modernliğin boyutları üzerine yürütülen tartışmada modernlik sanayileşmenin çok boyutluluğuna rağmen kabaca sanayileşmiş kapitalist dünyaya da karşılık gelen bir dönem olarak anlaşılmaktadır²⁵⁸.

Eskinin dışlanması, yeninin kutsanması demek olan modernlik, esas itibarıyla 19. yüzyılla birlikte gündelik hayatları tanzim etmeye girişen buyurgan bir sistem haline gelir. Köklü bir dönüşümü bünyesinde barındıran bu sistem, kendisinin dışında kalanı gelenek olarak kurgular ve ona karşı üstünlük iddiasında bulunur. O, bu yönüyle daha önceki toplumsal örgütlenme biçimlerinden farklılaşan bir özellik sergiler²⁵⁹. Modernlik *üstün olmak* ya da Foucault'un deyişiyle *süperego* demektir²⁶⁰. Bu evrensel iddia, hukukun ve öz-denetimli demokratik kuralların temelinde, "insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulması (Kant)" olarak ifade edilir²⁶¹.

Modernlik kavramını daha sarıh bir şekilde açığa çıkartabilmek için modernleşme kavramının da tanımlanması gerekir. Bilindiği üzere modernleşme, sosyolojik teoride pek çok yolla başlatılan bir süreçtir. Ne var ki bu farklı başlangıç noktaları arasında en muhtemel start çizgisi, sanayi toplumu ile ilişkilendirilen bilim, teknoloji ve geleneksel değerler dizisindeki değişimdir²⁶². Buna göre modernleşme, 20. yüzyılda bilim, teknoloji ve bu bağlamda oluşan seküler değerler dizgesini "sürekli bir oluş halinde yaşatan bir süreç"tir²⁶³. Touraine'nin deyişiyle "eylem halindeki modernlik"tir²⁶⁴.

Modernlik ya da modernleşme denilince Batı dünyasının yaşadığı tarihi dönüşüm akla gelmektedir²⁶⁵. Modernleşme, geçmişle bugün arasındaki farklılığı doğuran zihniyetin yapısını ve donanımını harekete geçiren bir fenomen olarak ele alınmaktadır. Kavramsal düzeyde modernlik ve modernleşme, her şeyden önce bir gelenek oluşturmuş yapılardan

²⁵⁸ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 28-29; Giddens, *Sosyoloji*, 82-83.

²⁵⁹ Altun, *Modernleşme Kuramı*, s. 10.

²⁶⁰ Anthony Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü*, (Çev. İdris Şahin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 22.

²⁶¹ Ulrich Beck, *What is Globalization?*, (Trn. Patrick Camiller), Polity Press, Cambridge 2009, p. 24.

²⁶² Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 509.

²⁶³ Altun, s. 10.

²⁶⁴ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 44.

²⁶⁵ Ali Akdoğan, *Din Sosyolojisi*, STS Yayınları, Rize 2013, s. 380.

bizzat kopmayı ve uzaklaşmayı ifade etmektedir²⁶⁶. Dolayısıyla kendi geleneklerine giderek yabancılaşmaya başlayan Batı-dışı coğrafyaların içine sürüklendikleri değişim süreci de modernleşme olarak tanımlanabilir²⁶⁷.

Modernlik ve modernleşme kavramlarının bu kısa tahlili, risk toplumu ve modernleşme arasındaki ilişki boyutunun yerini tayin etmek, Beck ve Giddens'in düşüncelerini berrak bir şekilde serimlemek için gerekliydi. Giddens'in yaklaşımında modernleşmenin temel özellikleri sekülerleşme, rasyonelleşme, demokratikleşme, bireyselleşme ve bilimsel düşüncenin gelişimi gibi unsurlardır²⁶⁸. Beck ise modernleşme savını teorik olarak şu üç temel kompleks argüman üzerinden inşa eder: (dünya) risk teoremi, güçlü bir bireyselleşme teoremi ve çok boyutlu küreselleşme (kozmopolitanizm) teoremi. Bu üç teorem karşılıklı olarak birbirini besleyip güçlendirmektedir. (Dünya) Risk toplumu, bireyselleşme ve küreselleşme (ya da kozmopolitanizm) 21. yüzyılın başında kendisiyle yüzleşen ve süreç içinde basit modernliği sonlandıran modernleşme dinamiğinin radikalleşen formlardır²⁶⁹.

Kısmen anlaşıldığı gibi risk toplumu kuramında modernleşme geniş bir ilişkiler örgüsü üzerinden ele alınmaktadır. Beck, ana akım sosyolojide kabul gören modernleşmenin tarihsel şemasını onaylamakla birlikte, modernleşmeyi teknolojik ussallaştırmadaki atılımlardan, çalışma ve örgütlenmede ortaya çıkan değişimlerden daha geniş bir alanı gösterdiğini düşünmektedir²⁷⁰; çünkü modernite paradigması günümüzde bilinmeyen bir yer halini almakta, modernleşme süreci içinde özellikle rasyonelleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme gibi alanlarda başına buyrukluğu dolayısıyla yabani bir uygarlığa evrilip yenilmez yeniliğin havariliğine soyunarak yeninin diktatörlüğüne dönüşmektedir. Bu da gerçek yeniliklerin dışlanması olup aynılığın ebedileştirilmesi demektir²⁷¹.

Beck, uygarlığın gelişimine uygun bir şekilde yaşanılmakta olan toplumsal değişimi "modernlik öncesi" (geleneksel toplum), "basit modernlik" (sanayi toplumu) ve "düşünümsel modernlik" (risk toplumu/ikinci modernlik) olarak üç temel döneme ayırır²⁷². Beck, modern uygarlığın gelişim gramerine uygun bir şekilde sonraki evrenin

²⁶⁶ Necdet Subaşı, *Dini Sosyalteler*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 3.

²⁶⁷ Kadir Canatan, *Din ve Laiklik*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s. 130.

²⁶⁸ Giddens ve Sutton, s. 28.

²⁶⁹ Beck, *A God of One's Own*, p. 67.

²⁷⁰ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 13.

²⁷¹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 62.

²⁷² Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 62.

bir öncekinde içkin olduğunu ve buna bağlı olarak basit modernliğin risk toplumunu/düşünümsel modernleşmeyi düşünümsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkardığını iddia etmektedir²⁷³.

Beck'e göre çoktandır yeni bir modernlik dönemi olan ikinci modernlik dönemi içinde yaşamaktayız. Bu modernliğin temel özelliği icat edilen siyasallıktır. Bu yeni yapı başka şeylerin yanı sıra siyasallığın keşfine davetiye çıkaran düşünümsel bir modernliktir²⁷⁴. Bu modernliğin oluşumunda temel araçlar hiç şüphesiz Marks'ın iddia ettiği gibi sınıf çatışması ya da Weber'in söz konusu ettiği rasyonellik değil, modernliğin yan etkileri olarak ortaya çıkan risk ve tehlikelerdir.²⁷⁵ Daha açık bir ifadeyle risk ve tehlike sonrası değişim, gelişmekte olan modernleşme sürecinin öngörülme sonucudur²⁷⁶.

Bu modernist sosyologlara göre modern öncesi dönemlerde düşünümseelliği sağlayan en önemli araçlardan biri gelenektir. Gelenek önceki kuşakların deneyimleri çerçevesinde sosyal yaşamın düşünümsel gözetimine imkân veriyordu. Eskiden tüm etkinliklerin ufkı kabul edilen gelenek, modernlikle birlikte çözülmüş, yerini düşünümseelliği sağlayan başka unsurlara bırakmıştır²⁷⁷. Bu unsurlar Giddens'a göre zaman ve mekânın ayrılması, yerinden çıkarıcı mekanizmalar ve kurumsal düşünümseellik²⁷⁸. Buna göre modernlikte genel olarak teknolojik rasyonelleşmede atılımlar, çalışma ve örgütlenmede değişiklikler, düşünümseellik söz konusu olduğunda öne çıkmaktadırlar²⁷⁹. Eş deyişle bu değişim dalgasının ortaya çıkış koşullarını modernliğin kültürel, ekonomik, fiziksel ve siyasal etkenlerinde aramak gerekir²⁸⁰.

Bu aşamada "basit modernlik" ve "düşünümsel modernlik" sosyal oluşum açısından farklılaşırlar. Burada kesin olan şey, 19. yüzyılın belli bir noktasında, Batı uygarlığının tarihindeki bir aşama olan modernlik ile ikinci modernlik arasında geri döndürülemez bir yarılmanın meydana geldiğidir²⁸¹. Bu anlamda Beck modernite kuramcılarına karşı modern toplumun kendi iddialarını gerçekleştirmediğini ifade eder. Beck'e göre basit

²⁷³ Scott Lash and Bryane Wayne, "Introduction", *Risk Society: Towards a New Modernity*, Ulrich Beck, (Trn. Mark Ritter), Sage Publications, London 1992, p. 3.

²⁷⁴ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 14.

²⁷⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 72.

²⁷⁶ Lupton, *Risk*, p. 68.

²⁷⁷ Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, s. 435.

²⁷⁸ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 36.

²⁷⁹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 21.

²⁸⁰ Giddens, *Sosyoloji*, s. 82.

²⁸¹ Matei Calinescu, *Modernliğin Beş Yüzü*, (Çev. Sabri Gürses), Küre Yayınları, İstanbul 2010, s. 47.

modernlik ya da diğerk bir ifadeyle sanayi toplumu hiçbir zaman tam anlamıyla modern bir toplumu ol(a)madı. Sanayi toplumu daima yarı-sanayi toplumu, yani yarı-feodal bir toplumdur. Feodal yönü, geleneğin bir kalıntısı değil, sanayi toplumunun ürünü ve temelidir²⁸².

Risk toplumu ile birlikte yeni dönemde aktör ve yapının resmi değişir: yapıyı yeniden üreten basit modernite aktörlerinin resminin yerine yapıyı değiştiren aktör resmi öne çıkar. "Bizzat yapılar toplumsal anlaşma ve değişme süreçlerinin nesnesi haline gelirler." Toplumsal hareketler endüstriyalizmin eleştirisi olarak temayüz eder ve yapıların eleştirilmesine katkı sağlayarak değişimi mümkün kılar. Modern düşüncenin ve ona uygun –parlamenter demokrasi, genel seçim hakkı, evrensel insan hakları ilkeleri vb. gibi- kurumların cisimleşmesi Beck'e göre her zaman -kadınların baskılanması, milliyetçilik ve ırkçılık, militarizasyon, değişik biçimleriyle köktencilikler vb. gibi- modernite karşıtı eğilimlere eşlik etmiştir. Beck'e göre 21. yüzyıl bu iki modernite arasındaki mücadelenin tarihi olacaktır²⁸³.

Beck, bu iki toplum türünü birbirinden kesin olarak ayırmaktadır. Çünkü klasik sanayi toplumunun emniyetsizleştirilmesinden, kendini aşmanın ve kendini değişime uğratmanın dönüşümüne giden otomatik bir geçişi yoktur²⁸⁴. Giddens, bu bağlamda ortaya çıkan durum için yani bir çağdan diğerk çağa geçiş anlamında bir çıkış noktası olarak modern toplumsal gelişimin "süreksizlikçi" yorumu olarak adlandırdığı şeyden medet ummaktadır. Bununla söylemek istediğı şey, modern toplumsal kurumların bazı açılardan benzersiz olduklarıdır²⁸⁵.

Beck'e göre sanayi toplumunun temel özelliğı refah ya da servet paylaşımıdır. Bu durumu Beck'in şu deyiş i ile özetlenebilir: "Ben açım". Buna karşılık risk toplumunun temel özelliğı ise risk, tehlike, belirsizlik, güvensizlik ve korkudur. Bu da "ben korkuyorum" ile ifade edilebilir. İhtiyaç yaygınlığının yerini kaygının yaygınlığı almış görünmektedir. Ayrıca sanayi modernliğinin geleneksel parametreleri sınıf kültürü ve bilinci üzerine kurulurken, risk toplumu sınıf ve zümrenin ötesinde bireyselleşme süreci üzerine kurulmaktadır²⁸⁶. Bu nedenle ileri modernlikte toplumsal risk üretimi, toplumsal

²⁸² Beck, *Risk Toplumu*, s. 135.

²⁸³ Richter, *Sosyolojik Paradigmalar*, s. 104.

²⁸⁴ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 16.

²⁸⁵ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 11.

²⁸⁶ Lash and Wayne, p. 3.

servet üretimine sistemli bir şekilde eşlik eder. Başka bir deyişle sanayi toplumlarındaki yoksulluğun bölüşümü ile ilgili sorunlar ve çatışmalarla bilimsel-teknik olarak üretilmiş risklerin üretilmesi, tanımlanması ve dağıtımından doğan sorun ve çatışmalar birbiriyle örtüşmektedir²⁸⁷.

Öte yandan basit modernlik ve ikinci modernlik arasındaki ayrım, sadece servet üretimi mantığı, risk üretim mantığı ve risk bölüşümü mantığı arasındaki ayrımlardan ibaret değildir. Sanayi toplumu kavramı, "servet mantığının" hâkimiyetini kabul eder ve risk bölüşümünün uyumluluğunun altını çizirken risk toplumu kavramı servet bölüşümü ile risk bölüşümünün uyumsuzluğunun ve mantıkları arasındaki rekabetinin nasıllığına dikkat çeker²⁸⁸.

Beck'e göre temel mesele, daha ziyade düşünümsel modernleşme süreçleri sırasındaki genel toplumsal koşulların kökten değişmesidir. Bilim sosyolojisi açısından modernleşme riskleri bilimselleşirken gizlilikleri de ortadan kalkar. Sanayi sisteminin başarıları (zafer alayı), doğa ile toplum arasındaki sınırları belirsizleştirir. Dolayısıyla doğanın tahribatı, artık çevreye yüklenemez. Aksine sanayi modernliği tarafından evrenselleştirildiği için sistemin bünyesindeki toplumsal siyasal ekonomik ve kültürel bir çelişki haline gelir²⁸⁹. Böylelikle sistemin bir sonucu olarak gizliliğini yitiren ve küreselleşen modernleşme riskleri, artık sanayi toplumu modelini temel alan eşitsizlik yapılarına uyumluluğu sürdürme yönündeki örtük varsayımlarla ele alınamazlar. Bilakis sanayi toplumunun üretim, yeniden üretim, sınıf, parti ve alt sistem örüntülerinden ayrılan bir çatışma dinamiği yaratırlar²⁹⁰.

Modern sanayi toplumunda, toplumdan ayrı, *harici* bir problem alanı olarak algılanan doğa, risk toplumunda toplumsal bir konu olarak *dâhili* bir fenomene dönüşür. Beck, sanayi toplumu ve risk toplumu arasındaki ilişkiyi ifade etmek için Giddens'tan mülhemle "imal edilen risk" ve "imal edilen belirsizlik" ayrımını kullanarak insanların kararları sonucu aşınan ozon tabakası ve kimyasalların kirlettiği su örnekleri üzerinden yaşamın endüstrileştirildiğini öne sürmektedir. Bu durum sanayi toplumunda doğa ve

²⁸⁷ Beck, *Risk Toplumu*, s. 21.

²⁸⁸ Beck, *Risk Toplumu*, s. 230.

²⁸⁹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 230.

²⁹⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 230.

toplum arasında var olan ikiliği ortadan kaldırmaktadır²⁹¹. Dolayısıyla doğa ile toplum veya toplum ile doğa meselesi risk toplumunda siyasallığın ajandasına dâhil olur²⁹².

Risk toplumunda doğa ile toplum sorunsalı kadar önemli olan bir diğer konu ulus devlet meselesidir. Çünkü Beck'e göre sanayi toplumu ile risk toplumu arasındaki en önemli farklardan biri hiç kuşkusuz birincisinin ulus devlete, ikincisinin ulus devleti aşan küresel bir yapıya dayanmasıdır²⁹³. Giddens'a göre de böyle bir ayırım yapılabilir, zira sanayi toplumları ulus devletlerin ilk örnekleridir. Ulus devlet modeli aynı zamanda geleneksel devlet yapısı ile modern devlet yapısı arasındaki farklılığa da işaret etmektedir²⁹⁴. Ancak bu yapı hem Beck hem de Giddens için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra aşağı yukarı tamamlanmıştır²⁹⁵. Bugün küresel dünya sistemi birbirine o denli sıkı ulanmıştır ki uluslararası bağlantılar, bırakın ulus devletleri, devletlerin kendi içlerindeki idari yapıları bile gölgede bırakmaktadır²⁹⁶.

Bunlara ilave olarak basit modernliğin programatik bireyciliği önelediğini, tam istihdamlı bir toplum yapısına sahip olduğunu ve Weberyen teknik rasyonaliteye dayalı olarak gelişen işlevsellığe dayandığını burada ifade etmemiz gerekir²⁹⁷. Bunlara ilave olarak Giddens, modernliğin ortaya çıkışı ve şekillenmesi hakkında söylenenleri şu üç saç ayağıyla özetler: modern dünya, kapitalizm, sanayicilik ve ulus devlet sisteminin kesişmesi sayesinde ortaya çıktığını ifade etmektedir²⁹⁸. Kısaca strüktürel olan birinci modernite geleneğin üzerine inşa edilirken²⁹⁹ Baumanvari bir değişimle akışkan olan ikinci modernite ise rasyonelleşmenin rasyonelleşmesi üzerine inşa edilmiştir³⁰⁰.

Beck, modernleşme sürecinde sistem ve dönem değişimiyle ilgili üç önemli saptama yapar. Birincisi, modern sanayi toplumu ile doğa arasında meydana gelen ilişkidir. Modern sanayi toplumu, modernleşmenin kendisini kabul ettirmesiyle birlikte tüketilip ayrıştırılan doğaya dayanarak oluşur. İkincisi, toplum ile toplum tarafından yaratılan

²⁹¹ Sorensen and Christiansen, p. 50.

²⁹² Beck, *World Risk Society*, p. 20.

²⁹³ Lash and Wayne, p. 6.

²⁹⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s. 75.

²⁹⁵ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev. Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008 s. 341.

²⁹⁶ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, s. 377.

²⁹⁷ Beck and Willms, p. 30; Ulrich Beck, Wolfgang Bonss and Christoph Lau, "The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme", *Theory, Culture and Society*, Vol. 20, No. 2, 2003, p. 4-6.

²⁹⁸ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, s. 12.

²⁹⁹ Beck and Willms, p. 27.

³⁰⁰ Beck, *Democracy Without Enemies*, p. 19.

tehdit ve sorunlar arasındaki ilişkidir. Tehditler ve sorunlar, bilince çıktıkları ölçüde, toplumsal güvenliğin temellerini aşındırıp mevcut toplum düzeninin temel varsayımlarını sarsarlar. Üçüncüsü, bireyselliktir. Yaşam üslupları ve güvenlik tasarımlarıyla Batı demokrasilerini ve iktisadi oluşumlarını 20. yüzyılın sonlarına dek taşıyan sanayi toplumu kültürünün ilerleme inancı ve sınıf bilinci gibi anlam kaynaklarının kolektif örgüsü yeni dönemle birlikte çözülmeye uğradı. Dolayısıyla her türlü tanımlama ediminin bizzat bireylerden beklenilmesine ve tüm yükün bireylerin sırtına yıkılmasına yol açmıştır³⁰¹.

Risk toplumu felsefesine göre insanların elinden çıkan her şey, insanlar tarafından değiştirilebilir bir mahiyete sahiptir. Bilimsel rasyonelliğin ürettiği tabuları görünür kılan ve sorgulanabilir hale getiren düşünümsel bilimselleşmeyle birlikte bilimsel teknik gelişmenin oto dinamizmini temsil eden kısıtlayıcı durumların ve örtük yan etkilerin imal edilmiş olduğu, dolayısıyla prensipte kaldırılabilir oldukları fikri açığa çıkmaktadır. Ne var ki modernite bir aydınlatma projesi olarak sonra ermiş değildir. Modernitenin tarihsel olarak geçerli olan bilim ve teknoloji anlayışındaki edimsel katılıklar, düşünümsel akıl ile beraber kırılabilir³⁰² ve modernite, tarihsel deneyimleri geliştiren ve böylece kendi öğrenme kabiliyeti sayesinde devam eden dinamik bir bilimsel rasyonelleşme teorisine dönüştürebilir³⁰³.

Beck'e göre düşünümsel modernleşme kuramına yol gösteren belirleyici bir kestirim ileriye doğru bir adım daha atılmasını sağlar. Düşünümsel modernleşme, yalnızca sanayi ile toplumsal çerçeve arasındaki ilişki biçimini değiştirmekle kalmayıp sanayi modernizminin dâhilindeki durağan nitelikler taşıyan her şeyi buharlaştırmakta, sanayi toplumunun kuramsal ve örgütsel örgüsü çözülmeye uğradığı ve güven verici olmaktan çıktığından dolayı modernliğin inşa edip bir zırh halinde getirdiği rol dağılımının tümünü, Weberyen deyişle "bağımlılıklar mahfazası"nı parçalamaktadır. Bu rol dağılımı bütünü, bireyler tarafından verilen kararlarla ayrışır. Bireyler düşünümsel modernleşmenin galipleri ve mağluplarıdır. Başka bir deyişle, yan etkinin yan etkisi,

³⁰¹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 36-37.

³⁰² Beck, *Risk Toplumu*, s. 236.

³⁰³ Beck, *Risk Toplumu*, s. 326.

bireyin kurumların rol hapsinden özgür kılınması ve eylem, öznellik, çatışma, bilgi, düşünüm, eleştiri, yaratıcılık gibi kavramların rönesansıdır³⁰⁴.

Merkezi paradoks işte budur: Sanayi modernliğin başına buyruk olmasına karşı yönelen başına buyruluk, modernliğin bir karar anına denk gelmesine yol açar. Bazı yapılar diğer bazı yapıları yok etmekte, böylece öznellik ve eylemsellik için serpilme olanakları doğmaktadır³⁰⁵. Artık Doğu ve Batı, komünizm ve kapitalizm arasında savaşlar olmayacak. Savaş basit modernlik ile ileri modernlik arasında meydana gelecektir. Bu savaşlarda, eylemselliğe imkân tanıyan insan hakları ve yaşamsal koşulların geliştirilmesi bağlamında yeni kurumsal yapıların bulunması³⁰⁶ "öteki" modernleşmenin oluşumuna katkı sağlayacaktır³⁰⁷.

Düşünümsel modernliğin kendisinde, öz-dinamiğinden ötürü, kendini aşma ve kendini değiştirme gücü olduğu varsayılmaktadır. Modernlik, çözülme ve yeniden yapılanmanın bir bileşimi, güvenceler yaratan, aynı zamanda da bu güvenceleri ayrıştıran bir süreç olarak düşünülmektedir. Böyle olunca modernlik, yenilemenin ve devrimin gönülsüz sentezi anlamına gelir. Yenilik yapısın istenmiştir, ama bir devrim başlatılmıştır. Ancak bu devrim iradi bir devrim değildir. Hâkim olan kavramları alaşağı eden ya da -daha temkinli bir deyişle- bu kavramları kör, dilsiz ve sağır kılan bir "yan etkiler devrimi"dir bu³⁰⁸.

Bu bağlamda modernlik anlaşıldığı üzere diyalektik bir yapıdadır. Walter Benjamin'in ifadesiyle "yeni ve hep-aynı olanın diyalektiği". Beck'e göre bizler yaşadığımız bu zaman diliminde modernliğin diyalektiğini yaşamaktayız. Modernliğin diyalektiği, bir taraftan prensiplerin sürekliliği ve ulus-devlet modernliğinin temel kurumlarının süreksizliği/kırılması olarak somutlaştırılmakta³⁰⁹, diğer taraftan ise endüstri modernliğinin sürekli bir şekilde kendi kendini aşma ve tehlikeye atma olayına karşı tepkisel olarak doğan karşı-modernliğin ve hatta farklı modernliklerin ortaya çıkmasıdır³¹⁰.

³⁰⁴ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 64.

³⁰⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 64.

³⁰⁶ Beck, *Democracy Without Enemies*, p. 31.

³⁰⁷ Richter, *Sosyolojik Paradigmalar*, s. 104.

³⁰⁸ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 63.

³⁰⁹ Ulrich Beck, "World at Risk: The New Task of Critical Theory", *isdpr.org/isdpr/publication/journal*, p. 2, 05.03.2015.

³¹⁰ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 27

Düşünsel modernliğin meydana getirdiği "modernleşmenin diyalektiği"nin postülası, belirli bir anlamda "aydınlanma diyalektiği"nin karşıtıdır: kendini öz dinamiğiyle aşan, böylece sanayi modernliğine ait bağımlılıklar mahfazasını sarsıp öğüten öz-dinamiktir bu. Başka bir deyişle: modernliğin kendi kendini eskitmesi, heveskâr bir düşünce, bir umut, bir şifa duası değil, -iddiası açısından- bir teşhistir. Bu teşhis şudur: sinai modernlik, ivmesi ve öz dinamiği sayesinde, insanların istenç ve düşüncelerinden bağımsız olarak ikinci bir modernlik yaratır. Bunun nasıl bir modernlik olduğu şimdilik bilinmemektedir; dahası, bu modernlik öncelikle hakkında verilecek kararlara bağlıdır ve bir değerlendirme yapmadan önce içinde yaşadığımız gerçekliğin keşfini gerektirir³¹¹.

Giddens'a göre de modernlik, 20. yüzyılın kapanış yıllarında yaşayan herkesin görebileceği gibi iki yönlü bir olgudur. Modern toplumsal kurumların gelişimi ve bunların dünya çapındaki yaygınlığı, insanoğlunun güvenli ve çok hoş bir yaşamın tadını çıkarması için modernlik öncesi sistemlerin herhangi bir çeşidinden çok daha fazla fırsat yaratmış durumdadır. Fakat modernliğin bu yüzyıl içinde iyice belirginleşmiş olan karanlık bir yönü de vardır. O, bu durumu güvenlik ve tehlike, güven ve risk olarak formülleştirir³¹². Bu radikal farklılıklar, mevcut düşünsel modernleşme olgusuna işaret etmektedir. Bilindiği üzere sosyoloji süreklilik arz eden toplumsal modellere değil de zaman zaman kesintiye uğrayabilen teorilere yani modernitenin içsel farklılaşmalarına ihtiyaç duymaktadır³¹³.

Modernlikle ilgili açılımlar modernliğin benzersiz niteliklerini belirlemeyi zorunlu bir amaç olarak karşımıza çıkarmaktadır. Böyle bir amaç, Marks'ın kapitalizm merkezli açıklamalarının, Durkheim'in endüstriyalizme dayandığı çözümlerinin ya da günümüzün gözde tartışmalarından olan postmodernizmin temelsiz varsayımlarının çok üzerinde bir şeydir. Giddens'a göre modernlik birçok kaynaktan beslenmiştir. Modernliğin sonuçları ise tahmin edemeyeceğimiz boyutlara ulaşmıştır³¹⁴.

Risk toplumu kuramı modernliğin sonuçları bağlamında ümit ve korku düalizmi arasında bir yol çizmektedir. Örneğin Giddens'a göre bugün gelecek hakkında yoğun kaygı duyulan, ancak yine de olağanüstü umutlarla dolu bir dünyada yaşıyoruz.

³¹¹ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 67.

³¹² Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 14.

³¹³ Beck, *World at Risk*, p. 2.

³¹⁴ Esgin, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, s. 427.

Değişmenin egemen olduğu bu dünya, derin çatışmalar, gerilimler, toplumsal bölünmeler ve modern teknolojinin doğal çevre üzerindeki yıkıcı saldırılarıyla ayırt edilmektedir. Tüm olumsuzluklara rağmen kendi kaderimizi denetleyebilme ve yaşamlarımızı daha iyiye götürebilme olanaklarımız daha önceki kuşakların hayal edemeyeceği ölçüde artmış bulunuyor³¹⁵. Sonuç olarak tüm bu olanlara karşı ne Beck ne de Giddens modernitenin kaybolup gitmesine razı olurlar. Onlar, düşünümsel modernleşmeyle moderniteyi olası diğer paradigmalara yeğlemişlerdir³¹⁶. Bu aşamada, artık modernleşme tartışmasını postmodernlikle ilgili tartışmalarla ilişkilendirebiliriz.

2.3. Risk Toplumu ve Postmodernizm

Bugün postmodernizm teriminin kuramsal bir bütünü anlattığı konusunda bir konsensüs vardır: Bu bütün, Jean-François Lyotard ve Jean Baudrillard gibi yazarların metinlerinden oluşan bir seçki ile bu seçkinin, Jacques Lacan, Roland Barthes, Michel Foucault ve Jacques Derrida gibi post-yapısalcılar tarafından kaleme alınmış başka bir metinler kümesince belirli bir tarzda okunması sonucunda geliştirilmesini kapsamaktadır³¹⁷.

Lyotard, ne postmodernizm teriminin kaşifidir (terimin sahibi Arnold Toynbee) ne de postmodernizme çok geniş bir anlam atfeder; buna rağmen postmodernizmin sosyolojinin ilgilendiği konuların arasına girmesi, onun 1979 yılında çıkan ve ileri modern toplumlarda yaşayan insanların en azından 1960'ların başından itibaren postmodern bir dünyada yaşadığı savını dile getirdiği *Postmodern Durum*³¹⁸ adlı eseri sayesinde olmuştur. Lyotard, postmodernizmin yaratıcı yeni bir kuram tarzı ya da bütünü olmadığını, sadece genel bir toplumsal durumun fotoğrafı olduğunu söyleyerek postmodernizm terimine yeni bir bakış açısı getirmiştir³¹⁹.

Lyotard'ın postmodernliği, şimdiki "post-endüstriyel toplum"a karşılık gelen bir durum veya bir hâldir. Kimi yorumculara göre aydınlanma sonrası düşüncenin tüm temel akımlarından radikal bir kopuşa teşebbüs eden, hem ortodoks aydınlanmanın ilerleme ve özdeşleşme "üst anlatı"sı hem de Hegelcilikle Marksizm'in spekülative anlatısının

³¹⁵ Giddens, *Sosyoloji*, s. 38.

³¹⁶ Ergun Yıldıırım, *Hayali Modernlik: Türk Modernliğinin İcadı*, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 36.

³¹⁷ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 592.

³¹⁸ Bkz. Jean François Lyotard, *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, İstanbul 2015.

³¹⁹ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 592-593.

cazibesini kaybettiğini gösteren bu terim, modernitenin eskimişliğinin bir göstergesidir³²⁰.

Beck, risk toplumu kuramını post modern teorisinin sıkça tartışıldığı ve gündemi yoğun bir şekilde işgal ettiği dönemde geliştirir. Beck, *Risk Toplumu* adlı kitabının önsözünde açık bir şekilde postmodernite tartışmalarının yaşandığı zemin olan post endüstriyel toplumu konu edindiğini dile getirmektedir. Zira Beck'in ortaya koymuş olduğu ikinci modernite teorisindeki amaçlarından biri de postmodern sosyoloji ile modern sosyoloji ve postmodernite savunucuları ile modernite savunucuları arasındaki farklılıkları ortaya koymaktır³²¹. Bu nedenle Beck'in düşünümsel modernleşme kuramı bazı çevrelerce postmodernizmin eleştirisi olarak okunmuştur³²².

Beck, düşünümsel modernlik tezi üzerinden kendisini postmodern yaklaşımlardan açık bir şekilde ayırır. O, moderniteden postmoderniteye yönelik bir değişimin ya da kırılmanın yaşandığı iddialarını reddeder. Genel bir perspektifle meseleyi çözdüğünü düşünmektedir. Beck'e göre tüm bu yaşanılmakta olanlar modern kapitalist bir sistem içinde meydana gelmektedir. Postmodern toplumlar olarak nitelendirilen toplumlar en nihayetinde kapitalist toplumlardır. Hatta bunlar çok daha fazla modern ve bir o kadar da kapitalistleşen yapılardır. Bundan dolayı modernitenin ötesinde ve karşıtı olarak tanımlanan bir yapı yoktur. Yaşanılmakta olan şey, tek kelimeyle basit modernlik evresinden ikinci ya da diğer bir ifadeyle düşünümsel modernliğe doğru gerçekleşen bir dönüşümdür³²³.

Beck, bu dönüşümün toplumsal gelişimini açıklarken Vasily Kandinskiy (1866-1944)'den ilhamla "ya, ya da" toplumu ile "ve" toplumu ayırımına değinmekte ve risk toplumunu bu "ve" felsefesiyle bağını kurmaktadır. Kandinskiy'ye göre 19. yüzyıla "ya, ya da", 20. yüzyıla ise "ve" felsefesi egemendir. Beck'e göre "ya, ya da" döneminde ayırma, uzmanlaşma, tek anlamlılık ve dünyanın hesaplanabilirliği üzerine yoğun bir çaba dikkat çekmektedir. "Ve"nin egemen olduğu yüzyılda ise yanyanalık, çokluk, belli belirsizlik, bulanıklık, yapıların sorgulanması, üçüncü yol, değişmece ve sentez yapılanması öne çıkmaktadır. Beck'e göre dünyanın yegane konusu, bu "ve"nin bulanıklığıdır. Bu bulanıklık çerçevesinde dünyanın artan düzensizliği, kaotik durumu,

³²⁰ West, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, s. 258-270.

³²¹ Sorensen and Christiansen, p. 58.

³²² Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 170.

³²³ Beck, *World at Risk*, p. 2.

beslediği iddialı birlik ümidi, kendini oluşturan ögeleri bir araya getirme konusundaki çaresizliği, sınırları ve sınırsızlığı, sınırlara ilişkin gitgide yayılan yanılsama ve bunun doğurduğu korku kültürü, "ve"nin var olduğu yüzyılın temel konularını oluşturmaktadır³²⁴.

Beck, modernleşmenin değişen yapısını bu dikotomik felsefi ayırımdan hareketle ve esas olarak "ve"nin eş anlamlısı olan "post" tartışmalar çerçevesinde değerlendirmektedir. Başka bir ifadeyle risk toplumu kuramı aynı zamanda yer yer "sonrası", "geç", "ötesinde" şeklinde de kullanılan 'post' kavramının anlamını ortaya çıkarma girişimidir. Bu girişim sosyolojide modernliğin tarihsel gelişiminin son dönemlerde bu kavrama vermiş olduğu anlamları kavrama çabasıyla desteklenmektedir. Beck'in ifadesiyle "bu çabadan bir sonuç alınması, ancak "post" teriminin ömürleri yapay olarak uzatılan eski teoriler ve alışıldık düşünme alışkanlıklarıyla yer yer kuralsız güreş tutarak mümkün olabilir"³²⁵.

Beck'e göre postmodernite olarak kabul edilen radikal sosyal değişim modernitenin bir parçasıdır. Modernite sürekli bir şekilde kendi temellerini modernleştirmektedir. Ancak Beck, epistemolojik açıdan postmodern teorinin ikinci modernliği anlamak için önemli bir faktör olduğunu kabul eder. Kendisinin de kabul ettiği gibi düşüncelerinin bazı noktalarında ve özellikle çoğulculuk ile ilgili fikirlerinde postmodern sosyolojinin etkileri vardır³²⁶. Bunun somut örneği yukarıda da ifade ettiğimiz gibi post kavramıdır. Bu kavram anlamını, dışladığı ya da aştığını iddia ettiği modernlikten aldığı kadar, içerdiği ya da olumlu bir anlamda onayladığı postmodernlikten de alır³²⁷. Bu ise bize postmodern kavramı üzerine yapılan tartışmaların, asla belirli teorisyen, eleştirmen ve düşünürlerin saf teorik akıl yürütmelerine dayanmadığını³²⁸, postmodernizme dönük özellikle yaşanan değişim söyleminden risk toplumu kuramcılarının da etkilendiklerini göstermektedir.

Beck'in yorumlarında yer alan modernleşme bir süreç olmanın ötesinde özerk bir yapıdır. Bu yapı kendi kendini yöneten ve zorunlu olarak gelişen bir dinamizme sahiptir. İşte bu dinamizm bizi düşünümsel modernleşme paradigmasına götürmektedir.

³²⁴ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 9.

³²⁵ Beck, *Risk Toplumu*, s. 7.

³²⁶ Beck and Willms, p. 27.

³²⁷ Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma – Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları-*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Yayınları, Ankara 2010, s. 87-88.

³²⁸ Rıdvan Şentürk, *Postmodern Kaos ve Sinema*, İz Yayınları, İstanbul 2007, s. 8.

Beck için düşünümsel modernleşme bir gerçekliktir (risktir). Bu gerçeklik olağanüstü büyük bir öneme sahiptir. Modern erkek ve modern kadın gerçekliğin (risklerin) geldiği yönü fark etmeksizin onun sonuçlarıyla er ya da geç yüzleşecektir³²⁹. Bu yüzleşmede aslolan kaygıyı derinleştirmemek gerekir³³⁰.

Sonuç olarak Beck modernleşme hakkında ortaya çıkan ve modernite ile endüstri toplumunu ve modernite ile rasyonaliteyi özdeşleştiren Marx, Parsons ve Luhmann gibi büyük kuramcıların aksine moderniteyi iki büyük döneme ayırmaktadır. Ona göre biz endüstri toplumu ile ileri modern toplum arasında ya da basit modernlik ile düşünümsel modernlik arasında yaşıyoruz³³¹. "Ve çağı", "ya-ya da çağı"nı çözerken³³² ortaya çıkan modernlikler çatışmasında geleceği kurtarmak adına yapılması gereken şey "düşünümsel modernlik"ten yana tavır almaktan geçer³³³.

Giddens'a göre postmodernizm en iyi biçimde, edebiyat, resim, plastik sanatlar ve mimarideki akımlara işaret etmeyle sınırlandırılmalıdır. Bu kavram, modernliğin doğası üzerine *estetik düşünümün* çeşitli yönleriyle ilgilidir. Bu nedenle Giddens'a göre içinde yaşadığımız dünyaya yönelik olarak kesinlikle modern bir dünyada yaşamaktayız. Eğer bir postmodern döneme doğru gidiliyorsa, bunun anlamı, toplumsal gelişme yörüngesinin insanlığı modernliğin kurumlarından uzaklaştırıp yeni ve farklı bir toplumsal düzene doğru götürmekte olduğu gerçeği görmemiz gerekir³³⁴.

Giddens, postmodern olarak tanımlanan dönemi, modernliğin radikalleşmesi olarak algılamaktadır. Çünkü kapitalizm, demokrasi, bilim ve teknoloji gibi modernliğin dinamikleri varlıklarını hala yayılmacı bir şekilde sürdürmektedirler³³⁵. Bu noktada önemli olan olayla sistem arasındaki ilişkidir. Olay sistemin ögesi olduğundan ancak sistem içinde anlam taşıyabilir. Yeni bir olayın oluşması sistemden bağımsız olarak değil, sistemin içinden gerçekleşir³³⁶. Çünkü riskler siyaseten dönüşlüdür. Risk kavramı bu anlamda düşünümsellik ile doğrudan bağlantılıdır³³⁷. Bu nedenle modernlik şimdi de modernliktir. Bu modernlik klasik kuramcılarının veya postmodernistlerin iddia

³²⁹ Elliott, *Critical Visions*, p. 20.

³³⁰ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, s. 418.

³³¹ Elliot, p. 20

³³² Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 12.

³³³ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 14.

³³⁴ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 47.

³³⁵ Giddens ve Pierson, s. 108.

³³⁶ İlkay Sunar, *Düşün ve Toplum*, Doruk Yayınları, İstanbul 2006, s. 44.

³³⁷ Beck, *Risk Toplumu*, s. 25.

ettiklerinin aksine küresel bilgi devrimi ve diğer düşünümsel değişimler aracılığıyla artık çok ileri düzeyde evrenselleşmiş ve radikalleşmiştir³³⁸.

Bauman bu bağlamı daha farklı bir şekilde açıklamaktadır. Kimi çevrelerde postmodern düşünür olarak kabul gören Bauman için postmodernlik, kendi orijinal projesinin uygulanamazlığını kabul eden modernliktir. Postmodernlik, kendi imkânsızlığıyla uzlaşan -iyi ya da kötü, bununla birlikte yaşamaya kararlı olan-, modernliktir. Modern pratikler artık bir zamanlar onları ateşleyen hedeften yoksun biçimde devam etmektedir³³⁹. Bauman yazmış olduğu *Modernite ve Holocaust* (2007) adlı çalışması ile Holocaust'ın açık bir biçimde modern bir soykırım olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı Bauman kendisini moderniteyi aşan bir yerde konumlandırmak istemektedir³⁴⁰.

Modernlikten postmodernliğe doğru geçişi gören herkes büyük zorluklarla yüz yüze gelmektedir. Örneğin postmodernizm tarihsel bir dönem midir? Güncelleştirilmiş bir tarz mıdır? Edebi bir fantezi mi, felsefi bir kavram mı, yoksa mimari bir düşünce tarzı mı? Estetik bir çeşitleme mi?³⁴¹ Yoksa (özellikle) tarihin sonu mu? Yoğun bir belirsizlik, çeşitlilik ve akışkanlığı simgeleyen postmodernite kavramının, elbette modernist bir evrende gelişen sosyoloji için ihtilaflı bir kavram olması kaçınılmazdır³⁴². Bundan olsa gerek birçok sosyal bilimciye göre postmodern düşünürlerin tamamı olmasa bile büyük bir kısmı, postmodernizm etiketinin kendi eserlerine yapıştırılabileceğini kesinlikle reddetmektedir³⁴³.

Neticede Beck ve Giddens için bizler bugün modernliğin ötesine ya da tarihini sonuna gelmiş değiliz. Modernliğin radikalleştiği bir evreyi yaşıyoruz. Yaşanılmakta olanı "modernliğin kendi kendini anlamaya başlaması" gibi görmek daha anlamlıdır³⁴⁴. Yeri gelmişken ifade edebiliriz ki düşünümsel modernleşme kuramı, toplumsal tarihin sonu

³³⁸ Giddens ve Pierson, s. 178; Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 49-51.

³³⁹ Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, s. 131.

³⁴⁰ Bkz. Zygmunt Bauman, *Modernite ve Holocaust*, (Çev. Süha Sertabiboğlu), Versus Yayınları, İstanbul 2007.

³⁴¹ Akbar S. Ahmad, *Postmodernizm ve İslam*, (Çev. Osman Ç. Deniztekin), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1995, s. 19.

³⁴² Giddens ve Sutton, s. 34-38.

³⁴³ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 592.

³⁴⁴ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 49-51.

tezine yönelik topyekûn bir karşı çıkıştır ve bir taraftan da bu tezi savunan kuramın çürütülmesini de içermektedir³⁴⁵.

Beck'e göre bütün kültürler, bütün dönemler (modernite dahil) şu ya da bu biçimde, onları kabul ettiren dinamikler sonucu çözülüp yerini başka kültürlere ya da modernliklere terk edecektir. Bu başka modernlik, belki hiçbir bakımdan daha iyi bir yapı değildir, "yalnızca" başkadır; ancak bu öyle bir başkalıktır ki toplumbilimciyi iş başına çağırmakta, onun merakını uyandırmaktadır³⁴⁶. Bu dönemde garip olan, bu tarihsel aşıkârlığın, bu temel postülanın, tam da değişimi mutlaklaştırmış olan bir dönemde her türden tarihsel ve toplumsal bakış için düşünülemez hale gelmiş olmasıdır. Her dönem, (herhalde) kendisini mükemmel bir aşamada ve aşılabilir bir yapıda olduğunu kendine özgü bir biçimini yaratmıştır³⁴⁷.

Risk toplumu kuramcılarına göre postmodernite teorisi, yaşam karşısında yeni ve daha güçlü bir sistem olarak ortaya çıkmamaktadır. Örneğin modernitenin küresel düzeyde parçaladığı hayatlar için postmodernite sadra şifa olabilecek bir reçete sunmaktan ziyade parçalanmışlıkları kendi kaderine terk eden bir yaklaşım olarak durmaktadır. Arslan'ın da ifade ettiği gibi bugün küreselleşmenin kendisini merkezsiz ve öznesiz bir süreç olarak ortaya koyabilmesi postmodernite sayesinde olmaktadır. Buna göre küreselleşme postmodernitenin imkânlarını kullanarak Batı'nın hegemonyasını gizlemekte ve bu yolla her topluma sirayet etmektedir. Sanayi modernliği döneminde olduğu gibi güce ve zora dayanarak sağlanan hegemonya bu defa postmodernite ile incelenilerek tekrar servis edilmektedir. Bu aynı zamanda neoliberal küreselleşme sürecinin 70'lerden sonra yeniden şekillendirilmesiyle yakından ilgilidir³⁴⁸.

³⁴⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 57; Tarihin sonu tezi için bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), Profil Yayınları, İstanbul 2006.

³⁴⁶ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 65.

³⁴⁷ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 60.

³⁴⁸ Abdurrahman Arslan, *Yeni Bir Anlam Arayışı*, Bilge Adamlar Yayınları, Van 2013, s. 116-118.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU KURAMI

3.1. Dünya Risk Toplumu

Dünya risk toplumu kavramsallaştırması tartışmasız bir şekilde Ulrich Beck'e aittir. O bu konuda "World Risk Society (1999)" adıyla çeşitli zamanlarda yayınlanmış bazı makalelerin toplamından oluşan İngilizce bir eser³⁴⁹ de neşretmiştir. Beck risk toplumu düşüncesini tartışmaya açtığı ilk zamanlardan itibaren riskin küreselleşerek dünya imparatorluğunun yeni aktörü olduğunu iddia eder. Giddens ise bu tezi Beck'in yaklaşımına paralel bir şekilde ancak küreselleşme kavramını merkeze alarak değerlendirmektedir.

Dünya risk toplumu kavramı tarihi bir çağa işaret etmektedir. Beck, modernitenin yeni toplumsal yapısını bu çağa referans olarak göstermektedir. Bu tarihi evrenin ilk işaretleri 1960 ve özellikle 1970'lerde belirmiştir.

Dünya risk toplumu ancak düşünümsel modernleşme teorisi içinde anlamlı bir bütün halinde kavranabilir³⁵⁰. Risk sosyolojisi literatüründe ikinci modernliğe karşılık gelen risk toplumu düşünümsel doğası gereği *dünya risk toplumdur*. Beck'in ardına düştüğü alternatiflerden biri, risk toplumunu dünya risk toplumu teorisine doğru temellendirmektir. Diğerleri ise dünya risk toplumunu, içinde tüm çelişkilerin ve gerilimlerin aşikâr hale geldiği ve dönüştüğü düşünümsel modernleşme zemini üzerinde bütün formlarıyla kozmopolitan bir topluma ulaştıracak temeli sağlamaktır³⁵¹. Yerel, sınırlı ve sadece belirli bazı grupları etkileyebilen riskler ilk modern risk toplumunu;

³⁴⁹ Ulrich Beck, *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge 2008. Bu çalışma Beck'in çeşitli dergilerde İngilizce olarak yayınlanan makalelerinden oluşmaktadır. Bu makalelerin genel çerçevesi daha çok "Risk Toplumu" adlı çalışmada ortaya konulan konularla ilgilidir. Kitap bir giriş ve yedi makaleden oluşmaktadır. Kitapta Beck, genel olarak dünya risk toplumunda risk, risk toplumu, küreselleşme, kozmopolitanizm, düşünümsel modernleşme gibi konular ve içerik olarak daha çok risk, ekoloji ve teknolojik sorunlar bağlamında ortaya çıkan sosyolojik ve politik yorumlara odaklanmıştır. Beck ayrıca bu konu merkezli *World at Risk* (2007) adıyla bir başka çalışma daha yayınlamıştır.

³⁵⁰ Beck, *World at Risk*, p. 55.

³⁵¹ Beck, *World Risk Society*, p. 19-20.

sınırsız, zamansız ve herkesi etkileyebilen riskler ise dünya risk toplumunu meydana getirir³⁵². Beck'in risk toplumunun sonuçlarını değerlendirme tarzı dünya risk toplumu yapısının nasıl ortaya çıktığını gözler önüne sermektedir³⁵³.

Beck, küresel/dünya risk realitesi bağlamında öncelikli olarak maddi ve simgesel olarak algılanabilinen yapılar üzerine odaklanır. Onun argümanı risk ve küreselleşme doğrultusunda ortaya çıkan paradigmatik değişimlerin dünya risk toplumunun oluşumuna nasıl katkıda bulunduklarını düşünömsellik üzerinden öngörmektir. Beck'in savına göre dünya risk toplumuna giden yol sadece çevre ve sağlık riskleri ile sınırlı değildir. Dünya risk toplumu, çağdaş toplumsal yaşamın birbiriyle ilişkili tüm değişimler dizisini içermektedir. Örneğin değişen çalışma örüntüleri, artan iş güvensizliği, dinin ve geleneğin öz-kimlik üzerinde azalan etkileri, sekülerleşme, bireycilik, geleneksel aile örüntülerinin aşınımı ve kişisel ilişkilerin demokratikleşmesi gibi konular dünya risk toplumu sınırları içinde öne çıkan meselelerden sadece bir kaçıdır³⁵⁴. Bu bağlamda dünya risk toplumu, modern kapitalist Batılı topluma karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır³⁵⁵.

Ancak Beck'e göre bugün içinde yaşadığımız dünya risk toplumu kendini yok etme kapasitesine sahip risk ve tehlikeler taşımaktadır³⁵⁶. Hatta küreselleşen risk, tehlike ve belirsizliklerin küresel öngörüsü yüzünden Batılı toplumların Aydınlanma'dan miras aldıkları temelleri dahi sarsmaktadır³⁵⁷. Ne var ki bu risk tehlikeli ve belirsiz olduğu kadar yeni inşalar doğuracak imkanlara da sahiptir. Gerçekten de bu teoriye göre modern toplum yeni risk türlerince biçimlendirilmektedir. Dünya imparatorluğunu şekillendirecek olan riskler genel olarak üç tür olarak belirlenmektedir: ekolojik riskler (doğa/çevre: küresel ısınma; iklim değişikliği), ekonomik riskler ve küresel terörizm (fundamentalizm) riskleridir³⁵⁸. Bunlara bir de biyografiksel riskleri de ekleyebiliriz³⁵⁹. Farklılıklarına rağmen ekolojik, ekonomik ve terörizm riskleri önemli bir noktada

³⁵² Beck, *What is Globalization?*, p. 38.

³⁵³ Beck, *World at Risk*, p. 9, 81.

³⁵⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s. 1019.

³⁵⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 58.

³⁵⁶ Beck and Willms, p. 36.

³⁵⁷ Beck, *Risk Toplumu*, s. 357; Beck, *World at Risk*, p. 1.

³⁵⁸ Beck, *World at Risk*, p. 9, 20; Alain Leroy, Jean-Piere Signoret, *Teknolojik Risk*, (Çev. Füsün Ülengin), İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 16.

³⁵⁹ Beck, *World at Risk*, p. 13.

buluşmaktadırlar: bu riskler harici çevresel koşulların ürettiği riskler olmayıp kültürel bağlamda üretilen düşünümsel eylemler tarafından yaratılmışlardır³⁶⁰.

Giddens'a göre Beck'in ortaya koymuş olduğu dünya risk toplumunun önemli tarafı, daha sonra açıklayacağımız gibi riskin mekansal, zamansal ya da toplumsal olarak sınırlı olmamasıdır. Dünya risk toplumunun savına göre riskler bugün tüm dünya ülkelerini ve tüm toplumsal sınıfları etkilemektedir. Bu kategoride yer alan riskler kişisel değil, küresel sonuçlara sahiptir. Bu iki kuramcıya göre Ukrayna'da Çernobil nükleer güç tesisinde 1986'da gerçekleşen patlama³⁶¹, Tsunami felaketi sonrası Japonya'da 2011 yılında meydana gelen Fukushima olayı, 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide tarafından ABD'de düzenlenen ve Dünya Ticaret Merkezi'ni hedef alan terör saldırısı ve küresel ısınma dünya risk toplumunun en somut ve en popüler örnekleridir³⁶². Biz de çalışmamızın bu bölümünde bu örnekler üzerinden dünya risk toplumunun nasıllığını anlamaya çalışacağız.

Bir deney sırasında meydana gelen ve modernleşme tarihinin ilk büyük kazası olarak kayıtlara geçen Çernobil Reaktör Kazası (26 Nisan 1986), büyük ölçekli teknolojilerin güvenliğinin sağlanması ve bu teknolojilerin etkilerinin kontrol altına alınmasındaki güçlükleri ortaya çıkarmıştır. Kaza sonrası hem Çernobil'in yakınında bulunan insanlar - yaş, sınıf, cinsiyet ya da konum önemli olmaksızın- tehlikeli düzeyde radyasyona maruz kalmışlar hem de Avrupa'nın her yerinde ve Karadeniz'e kıyısı olan yerlerde olağandışı bir miktarda radyasyona rastlanılmıştır³⁶³.

Bölgede kazayla birlikte oluşan belirsizlik ortamı, insanlarda gelecekleriyle ilgili kaygı ve endişelerin ciddi bir şekilde artmasına neden olmuş, modern toplumların yol gösterici meşaleleri kabul edilen bilim ve bilimsel çevreler, kendi maharetleri sonucu ortaya çıkan bu belirsizliği ve güvensizliği açıklamada yetersiz kalmışlardır³⁶⁴.

Bilimsel ve teknik bir bakışla modernlik, toplumsal yaşamın, insan bilgisinin denetimi ve güvencesi altında olduğunu ve bu güvencenin ulusal sınırlar içinde sağlanacağını iddia eden bir sistemdir. Fakat risk toplumu kuramcılarına göre modern sanayi toplumlarının bu güven, kontrol ve önleme iddiası, Çernobil ve benzeri olayların ortaya

³⁶⁰ Beck, *Cosmopolitan Vision*, p. 22.

³⁶¹ Giddens, *Sosyoloji*, s. 1019.

³⁶² Sorensen and Christiansen, p. 31-32, 87; Başkaca örnekler için bkz. Beck, *World at Risk*, p. 1-4.

³⁶³ Giddens, *Sosyoloji*, s. 1019.

³⁶⁴ Elmas, *Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı*, s. 104.

çıkardığı geniş çaplı sorunların doğurduğu hayal kırıklığı ve bu risklerin gelecekte ne gibi tesirler doğuracağına kestirilememesi nedeniyle meşruiyetini kaybetmek üzeredir³⁶⁵. Marshall Berman'ın o ironik ifadesiyle modern insan için günümüz dünyasında bir saray inşa etmek yaratıcı bir serüven olabilir; ama onun içinde yaşamak zorunda kalmak, yine de bir kâbustur³⁶⁶.

Burada belki de vurgulanması gereken nokta Çernobil gibi bir olayın gerçekleşme ihtimalinin, ne kadar ileri teknolojiler kullanılırsa kullanılsın, her zaman var olmasıdır. Bu görüş, gelecekte inşa edilecek nükleer tesislerin daha güvenli olacağı varsayılsa bile ileri (nükleer) teknolojilerin yıkım gücünü kaldırabilecek mutlak güvenli bir ortamın kurulamayacağını savlamaktadır. Dolayısıyla burada kritik olan husus, modern dünyanın ürettiği son teknolojiler çok ince dengeler üzerinde kuruldukları için çok küçük bir hatayı ya da ihmali dahi kabul etmemesidir. Böyle bir ihmalin gerçekleşmesi durumunda nesiller boyu sürecek birçok sorunla karşılaşılacağı kesindir. Nitekim Çernobil'den 25 yıl sonra meydana gelen Fukushima'daki patlamada da durum farklı olmamıştır. En ileri teknolojilerin kullanıldığı Japonya'da bile böyle bir yıkımın önüne geçilememiştir. Bu nedenle modern sanayi toplumlarının niçin risk toplumları haline dönüşmeye başladıklarının cevabı, mutlak anlamda bir güvenliğin garanti edilemeyeceği hususunda saklı durur³⁶⁷.

Burada üzerinde duracağımız bir başka örnek ise Beck tarafından dünya risk toplumunun simgesel kodlarından biri olarak kabul edilen "11 Eylül Olayı"dır. Çünkü risk toplumu kuramcılarına göre 11 Eylül 2001'de New York'un simgesi haline gelmiş olan Dünya Ticaret Merkezi'ne ait İkiz Kuleler'e yapılan saldırı, uluslararası güvenlik politikaları ve siyaseti açısından en az Soğuk Savaş'ın sona erdiği Berlin Duvarı'nın yıkılışı kadar önemlidir. El-Kaide örgütü tarafından yapıldığı iddia edilen ve yaklaşık 3000 insanın öldüğü bu olay Beck tarafından küreselleşmenin Çernobil'i olarak görülmektedir³⁶⁸.

³⁶⁵ Elmas, s. 104.

³⁶⁶ Marshall Berman, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 14.

³⁶⁷ Elmas, s. 104-105.

³⁶⁸ Beck'e göre dünya risk toplumu örneği kapsamında değerlendirildiğinde bu güne kadar dünya Ticaret Merkezi'nde tam olarak ne kadar insanın öldüğü henüz saptanmamıştır. Ayrıca bu olaydan sonra ABD'nin çeşitli bahanelerle dünyanın değişik bölgelerinde düzenlediği operasyonlarda ne kadar insan zarar görmüş ya da ne kadar insan ölmüştür? Bu soruların cevabı bilinemez. Bilinseydi böyle bir olay dünya risk toplumu için aydınlatıcı bir örnek olamazdı. Bkz. Beck and Willms, p. 109-152.

11 Eylül Olayı'nın gerçekleşme şekli bilimin, teknolojinin ve iletişimin rasyonel kullanımıyla, yani medeniyetin oluşturmuş olduğu araçlar yoluyla gerçekleşti. On dört saniyede insanoğlu tarafından inşa edilen yüz katlı dev bir yapı, yine aynı varlık tarafından inşa edilen bir araçla ya da araçlarla yok edildi. Teknolojinin yan etkisi bağlamında ifade edecek olursak, kendi kontekstinde salt bir sivil taşıma aracı olarak nitelendirilen bir araç bir anda kitle imha silahına dönüşüverdi. Rusya'da meydana gelen nükleer kaza dünya kamuoyunda nükleer enerjiye olan inancı nasıl sarstıysa, 11 Eylül'ünde aynı şekilde tüm yerkürede demokrasiye, neoliberalizme, güvenlik sistemlerine ve belki de en önemlisi teknolojiye ve iletişim mekanizmalarına olan o aşırı güveni öyle sarstığı iddia edilmektedir³⁶⁹.

Ayrıca 11 Eylül'le fark edilen bir başka husus şu oldu: 11 Eylül öncesine kadar Amerikan insanı, dünyanın başka yerlerinde ortaya çıkan özgürlük problemlerini önemsemiyordu. Çünkü bu insan kendi coğrafyasında özgür olduğunu düşünüyordu. Kısaca Amerikalılar, 11 Eylül'e kadar bir özgürlükler ülkesinde yaşadıkları fikriyle hareket ettiler. Bu insanlara göre özgürlük ve güvenlik problemi hiçbir zaman Amerika'ya yansımayacaktı. Ancak 11 Eylül'den sonra süregiden süreçte göstergeler farklı bir biçimde işlemeye başladı. Dünyada söz konusu olan sıkıntıların benzerleri Amerika'da da ortaya çıktığını görmekteyiz³⁷⁰.

Sonuç olarak 11 Eylül bütün uyarılara kulak kapatanların, kendi bahçelerinde güvende ve özgür olduklarını hissedenlerin dünyadaki reel durumu kendi içlerinde hissetmeye başlamaları açısından önemlidir. Bu anlamda tarihin sonu gelmemiştir. Özgürlük ve güvenlik sorunu çözülmedikçe de tarihin sonu gelmeyecektir³⁷¹. Peki, bu özgürlük ve güvenlik sorunu nasıl çözülecektir? Bu doğrultuda şimdiye kadar ortaya konulan yaklaşımlara baktığımızda insanlığın içine düşmüş olduğu travmaları aşamadığını görmekteyiz. Bu açıdan 11 Eylül saldırılarının, gerek saldırının aktörleri gerekse saldırının etkileri bakımından dünya güvenlik politikalarında risk olgusunun, özellikle küresel terörizmin sebep olduğu risklerin, dünya kamuoyu nezdinde hep ön plana çıkmasına neden olduğu söylenebilir³⁷².

³⁶⁹ Elmas, s. 152; Beck, *World at Risk*, p. 68.

³⁷⁰ Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 11.

³⁷¹ Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, s. 11-12.

³⁷² Elmas, s. 152.

Beck'e göre Dünya Ticaret Merkezi'nde meydana gelen 11 Eylül Olayı bulunduğu çevreyi olumsuz anlamda etkilediği gibi, dünyada çok uzak coğrafyaları da, örneğin Afganistan'da birçok aileyi ciddi bir şekilde etkilemiştir. New York'taki Dünya Ticaret Merkezi gökdelenlerinde meydana gelen patlama, aslında kişioglunun yaşam sürdüğü her odada patlamıştır. Bir sokakta gerçekleşen bir olay süreç içinde gelecek dünyaya dönük olan köklü kültürel varsayımları yıkmıştır. Tabii bunda küresel hegemonyanın kitle iletişim araçlarını küresel düzeyde seferber ederek doğrudan bir şekilde bir terörizm fobiasının yaygınlaşmasındaki ajan rolünü unutmamak gerekir³⁷³.

Ayrıca Beck'e göre 11 Eylül'de meydana gelen olay özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla ABD'nin küresel jandarmalığa soyunması ve dünya güvenlik sistemine müdahil olması için yeni bir fırsat olmuştur. Beck bu noktada küresel hegemonyanın medya aracılığıyla terörizmin, El-Kaide özelinde El-Kaideizm şeklinde dönüştürülerek bir küresel risk terörizminin inşa edildiğini iddia etmektedir³⁷⁴. Böylece New York'ta yaşanan ve esasen sadece o bölgeyi ya da ülkeyi ilgilendiren bir olay kitle iletişim araçları vasıtasıyla küreselleştirildi. Neticede bu olay dünya genelinde birçok vakianın gerçekleşmesine neden olduğu gibi farklı bir husus olarak küresel bağlamda bir terörizm beklentisine de neden olmuştur³⁷⁵. O günden bu yana, örneğin en son bu satırları yazdığımız sırada Fransa'da gerçekleşen "Charlie Hebdo" (7 Ocak 2015) olayı³⁷⁶ çağdaş dünyada terörizmin küresel bir tehdit olarak yer ve zaman söz konusu olmaksızın sahnelendiğinin son somut kanıtlarından biridir. Zaten risk toplumunda küresel riskten kasıt, küresel risk realitesinin sahnelenmesinden başka bir şey değildir³⁷⁷.

Bu anlamda Beck, modern risklerin küreselleşmeye karşı içkin bir eğilime sahip olduklarını düşünmektedir. Bu anlamda modern riskin varlığı ile tehlike evrenselleşmiştir³⁷⁸. Giddens, bu durumu daha farklı bir açıdan dile getirmektedir. O, modernliğin küresel düzeyde deneysel hale geldiğini iddia eder. Ona göre hepimiz büyük bir deneyin içine düşmüş durumdayız ve bu deney hem fail insan olarak bizim tarafımızdan yaratılmaktadır hem de ölçülmeyecek derecede kontrolümüz dışındadır. Laboratuvar ortamında yapılan bir deneyden fersah fersah uzak bir durum söz konusu

³⁷³ Beck, *World At Risk*, p. 68.

³⁷⁴ Beck, *World At Risk*, p. 69.

³⁷⁵ Beck, *World at Risk*, p. 67-71.

³⁷⁶ www.milliyet.com.tr/fransa-da-sok-saldiri, 10.01.2015.

³⁷⁷ Beck, *World at Risk*, p. 10.

³⁷⁸ Beck, p. 50.

burada, çünkü deneyin sonuçlarını sabit parametreler doğrultusunda biz belirlemiyoruz³⁷⁹.

Buna göre modernliğin küresel deneyi, modern kurumların gündelik yaşamın dokusuna nüfuz etmesi olgusuyla kesişmektedir. Böylece bu deney, bu olgudan hem etkilenmekte hem de onu etkilemektedir. Bu süreçte sadece yerel topluluk değil, kişisel yaşamın mahrem yanları ve benliği de sınırsız zaman-mekan ilişkileriyle sarmalanmaktadır. Sonuçta, genel anlamda bütün insanlığı etkileyen sonuçlar doğuran küresel deneyin gündelik hayattaki tesiri hepimize sirayet ediyor³⁸⁰. Bu sirayet, kişisel ihtiyaç eğilimleri ile modernliğin küreselleştirici iki karşıt faktörü olan yayılmacılık ve niyetlilik arasındaki bağlantı üzerinden vuku bulmaktadır³⁸¹.

Beck'e göre risk, üretildiği yerden bağımsız, sanayi üretiminin olduğu her mahalde bulunmaktadır. Örneğin besin zincirleri, pratik yaşamın gereği tüm insanlığı birbirine bağlamakta ve sınırların altından sızmaktadır³⁸². Ekolojik felaket ve radyoaktif serpinti ülke sınırlarını tanımıyor. Hatta bu yüzden risk toplumunda risklerin er ya da geç onları üretenleri ve onlardan kâr sağlayanları da etkileyeceği düşünülmektedir. Yani riskler yayılırken bumerang etkisi gösterirler. Risklerin çevresel kirlenme üzerindeki etkisinin döngüsel genelleştirilebilirliği suçlu ve mağdur dinlemeden herkesi kendi cemaatinin üyesi yapabilmektedir. Aynı çatı altında ve aynı sorunlardan muzdarip olan risk cemaatinin her geçen gün ekolojik bir mülksüzleşmeye uğradığını söylemek mümkündür. Dünyanın yaşatabilme potansiyelinin zamanla yok olduğu risk toplumlarında riskler bir bölgeyle sınırlı kalmamakta, her yeri etkileyebilmektedir³⁸³.

Dünya risk toplumunda yoksullar kadar zenginler ve güçsüzler kadar kudretliler de emniyette değildir. Bu tehlikeler, sadece sağlığı değil, aynı zamanda meşruiyeti, mülkiyeti, kârı da tehdit etmektedir. Sanayileşme sürecini hızlandıran kâr ve mülkiyet çıkarlarıyla sık sık ve sistematik olarak çelişen ekolojik *değersizleşmeler* ve *mülksüzleşmeler*, modernleşme risklerinin tanınmasıyla bağlantılıdır. Riskler, aynı zamanda bir yandan üçüncü dünya ile sanayileşmiş ülkeler arasında, diğer yandan sanayileşmiş ülkeler arasında yeni uluslararası eşitsizlikler üretebilmektedir. Ulusal

³⁷⁹ Giddens, *Sosyolojinin Savunusu*, s. 22-23.

³⁸⁰ Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik*, s. 50.

³⁸¹ Marshall, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, s. 12.

³⁸² Beck, *Risk Toplumu*, s. 50.

³⁸³ Beck, *Risk Toplumu*, s. 51-52; Murray Bookchin, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Sümer Yayıncılık, İstanbul 2013.

yeterlilik sisteminin altı oyulmaktadır. Zararlı maddelerin dolaşımının evrenselliği ve ulus aşırılığı karşısında, Bavyera ormanındaki bir otun hayatı, uluslararası antlaşmaların yapılmasına ve bu anlaşmalara uyulmasına bağlı olabiliyor³⁸⁴. Buna göre modern olmak, esasen paradoks ve çelişkilerle dolu bir hayat sürdürmek demektir. Modernlik bu anlamda Marshall'a göre ortak yaşamları kontrol etme ve çoğu zaman yok etme gücüne sahip devasa bürokratik örgütlerin gölgesi altında yaşamak, ama gene de bu güçlerin karşısına çıkmaktan, dünyayı değiştirmek ve bizim kılmak için mücadele etmekten bir an olsun caymamak demektir³⁸⁵.

Geniş ölçekli riskler kültürlerin, dinlerin, dillerin, sistemlerin, ulusların ve uluslararası politikaların öz-yeterliliğini kesintiye uğratar. Onların önceliklerini tersine çevirir; bu süreçte oluşan eylem ve kamplar, hakkında bir şey bilinmeyen partiler ve birbirine karşı çıkan tartışmalı uluslar arasında reddedilen yeni bağlamlar oluşturur. Buna göre felaketlerin yan etki beklentisi büyük şirketlerin artan bir şekilde kendi kararlarına karşı çıkanlarla karşı karşıya getirir. Örneğin Beck'e göre hiçbir elektrik santrali yöresindeki sakinler tarafından protesto edilmeden inşa edilemedi, petrol sahası uluslararası NGO'nun eleştirel araştırılması olmadan keşfedilemedi, yeni ilaçlar bilinen ve bilinmeyen riskleri listelenmeden onaylanmadı. Başka bir ifadeyle küresel riskler istenmeyen ya da karşı çıkılan demokrasiyi sağlama alır. Kısaca dünya risk toplumu çoğulcu demokrasi için garantör görevi görür³⁸⁶.

Risk toplumunun ya da risk kültürünün küreselleşmesi, kültürel ve toplumsal yaşamdaki farklılaşmalar ve farklılıklar deneyimini güçlendirme eğilimi sergilemesi artık kaçınılmazdır³⁸⁷. Beck sosyolojisinde bu mevzuyu küresel bir siyasetin meşruiyeti üzerinden düşünmekte ve meseleleri politik açıdan nasıl açıklanabileceğini tartışmaktadır³⁸⁸. Bu bağlamda Beck, dünya risk toplumunda mikronun makroya dönüşüm sürecinde ortaya çıkan politik, seküler ve dinsel belirsizliklerin karşılıklı olarak kültürler çatışmasını (risk kültürleri çatışması) doğuracağını ifade etmektedir. Ancak bu doğrultuda meydana gelebilecek kültürler çatışması, normal durum ile olağanüstü durumun birbiriyle kesişmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Soğuk Savaş döneminin ardından insanlık iki kutuplu düşman bir dünyadan risk ve tehlikelerle dolu

³⁸⁴ Beck, *Risk Toplumu*, s. 27.

³⁸⁵ Marshall, s. 24.

³⁸⁶ Beck, *World at Risk*, p. 60.

³⁸⁷ Turner, s. 257.

³⁸⁸ Beck, *World at Risk*, p. 67.

olan bir dünyaya geçmiştir. Beck, yeni kozmopolitan dünyada meydana gelebilecek - Huntington'un medeniyetler çatışması tezinde özellikle dinler ve uygarlık çatışması üzerine iddia etkilerinin tam tersi olarak- çatışmaların bu risk ve tehlikelerle birlikte okunmasının daha doğru olacağını düşünmektedir³⁸⁹.

Küreselleşen terörizm meselesi ile Beck, *World at Risk* (2007) adlı çalışması ile yaklaşık yirmi yıl önce yazmış olduğu *Risk Toplumu* (1986) kitabını/kuramını aşmak istemektedir. Eleştirel kuram geleneğinden gelen bir sosyolog olarak Beck, *World at Risk* çalışmasında özellikle küresel terörizm söz konusu olduğunda garip bir şekilde eleştirel düşünceye uzak kalabilen ve zaman zaman oryantalizme bulaşan bir yaklaşım ortaya koyabilmektedir. Örneğin Beck, bu çalışmasında ortaya koymuş olduğu analizler, küresel hegomanyanın sömürgeci mantığını meşrulaştıracak niteliktedir. Bunun somut örneği I. ve II. Körfez savaşlarıdır. Beck'e göre Körfez savaşlarında Irak'ta kitle imha silahlarının ya da nükleer silahların olup olmadığının kanıtlanmasına gerek yoktur. Bu silahların var olma ihtimali tek başına ABD'nin Irak'ı işgal etmesi için yeterli bir kanıt sayılabilir³⁹⁰. Bu nedenle Beck, ABD öncülüğünde koalisyon güçlerinin Irak'ta gerçekleştirmiş oldukları savaşları meşru görmektedir³⁹¹. Bu tavır Giddens için de söz konusudur. Hatta Giddens Amerika'nın Ortadoğu projesinin düşünsel mimarlarından biri olduğu iddia edilmektedir. Nihayetle Giddens Körfez savaşları döneminde Tony Blair'in baş danışmanı idi.

Artık şu cümlelerin altını çizebiliriz: Dünya risk toplumunda felaket beklentisi ile dünyanın sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olarak değiştirilmesi arasında anlamlı bir yakınlık bulunmaktadır³⁹². Şöyle ki Beck'in yaklaşımında ortaya konulan imgenin onun küresel risk algısı ile örtüştüğünü görmekteyiz. Beck için risk, felaket (catastrophe) kavramı ile değil, felaketi öngörme/tahmin etme (anticipation) ile seçici bir yakınlık içerisindedir³⁹³. Burada "felaket"ten kasıt; büyük zarar, üzüntü ve sıkıntılara yol açan bir olay veya durumun³⁹⁴ gerçekleştiği yerin, zamanın ve sosyal alanın genel sınırlarının

³⁸⁹ Beck, *A God of One's Own*, p. 43; Medeniyetler Çatışması tezi için bkz. Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, (Çev. Cem Soydemir, Mehmet Turan), Okuyan US Yayınları, İstanbul 2002.

³⁹⁰ Bkz. *World at Risk*, p. 53.

³⁹¹ Hayley Rabanal, Belen Gopegui: *The Pursuit of Solidarity in Post-Transition Spain*, Woodbridge, UK 2011, p. 18.

³⁹² Beck, *World at Risk*, p. 1.

³⁹³ Beck, *World at Risk*, p. 9.

³⁹⁴ *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>, 06.01.2005.

bilinmesi demektir. Felaketi öngörmek ise olayın veya durumun yer, zaman ve sosyal alan olarak sınırsızlaştırılması demektir. Buna göre küresel riskler herhangi bir felaketin sonucu değil, daha ziyade felaketi öngörmektir. Var olan ya da gerçekleşen bir realite risk değildir. Risk realitesi var olma yolundadır. Örneğin Çernobil patladığında ya da terörist saldırı gerçekleştiğinde risk realiteye dönüşmüş olur. Bu durumda risk artık risk değildir. Çünkü daha öncede ifade ettiğimiz gibi risk daima gelecekte ortaya çıkabilen olaylar veya gelişmelerle ilgilidir. Ancak gelecekte meydana gelebilecek bir olay insanları tehdit edebilir³⁹⁵. Bugün Batı'da gittikçe derinleşen İslamifobia meselesinin bu tehdit kültürü içerisinde değerlendirmek mümkündür³⁹⁶. Dünya risk toplumunda temel mesele gelecekte ortaya çıkabilecek olan riskleri şimdiden öngörebilmek ve öngörülen risklerden korunabilmektir³⁹⁷. Kısacası bu yaklaşım sonucunda risk kavramı tehlike kavramından özerkleşmektedir. Risk somut bir tehlikeye ilişkin yapılan bir betimlemeden ziyade soyut faktörler bileşiminin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır³⁹⁸.

Dünya risk toplumunun neliğine ilişkin sürdürdüğümüz mülahazalarda dile getirilmesi gereken bir başka önemli husus ise özellikle küreselleşen risklerin üretmiş oldukları ekolojik riskler meselesidir. Ekolojik riskler söz konusu olunca "düşünümsel risk sarmalı" şeklinde bir yapı ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle ekolojik risk toplumunda yaşamak riskli olan her şeyin riskselleşerek var olduğu bir evrenin parçası olmaktır. Bu evrende risk, riske gebedir. Bu toplumda süreç içinde her şey bir şekilde riskselleşerek tehlikeye dönüşebilmektedir. Her şeyin tehlikeye dönüştüğü bir yerde, artık bir şekilde hiçbir şey tehlikeli değildir. Sakınmanın ya da korunmanın mümkün olmadığı bir dünyada, insanlar tehlikeyi düşünmek istememektedir. Beck, bu durumu "ekolojik kıyamet kaderciliği" olarak tanımlamaktadır. Ekolojik kıyamet kaderciliği, özel ve siyasi halet-i ruhiye sarkacının her yöne sallanmasını mümkün kılmaktadır. Dünya risk toplumu histeriden kayıtsızlığa ya da kayıtsızlıktan histeriye gidip gelmektedir. Beck'e göre yeryüzünde tehlikelerden korunmak için eyleme geçmenin vakti geçti. Onun o

³⁹⁵ Beck, *World at Risk*, p. 9, 67-71.

³⁹⁶ İslamifobia için bkz. Kadir Canatan ve Özcan Hıdır editörlüğünde yayınlanan *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Fecr Yayınları, Ankara 2007.

³⁹⁷ Beck, *World at Risk*, p. 51.

³⁹⁸ Bryan S. Turner, *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, Bursa 2011, s. 263.

ironik ifadesiyle "haşereleler, her zaman ve her yerde hazır ve nazır olan haşere ilaçlarının hakkından gelecekler mi dersiniz"³⁹⁹?

Giddens ekolojik sorununu "Giddens Paradoksu" olarak ifade ettiği imge üzerinden tanımlamaktadır. Ona göre ekolojik kriz olarak tanımlanan şeyin gündelik hayat içinde elle tutulur, acil ya da somut olarak görünür şeyler değildirler. Örneğin birçok insan küresel ısınma karşısında parmağını bile oynatmaz ve bu sorunla ilgili olarak hiçbir şey yapmaz. Ama bu tarz tehlikeler görünür ve ağır bir nitelik kazanıp iklim değişikliğinin sonuçları inkar edilemez biçimde bir çöküşe meyledene dek bekledikten sonra ciddi anlamda eyleme geçmek için artık çok geç olacaktır. Zira yüzlerce yıldır atmosfere salınan ve ileride de atmosferi kirletmeye devam edecek olan sera gazlarından kurtulmanın herhangi bir yolu bilinmemektedir⁴⁰⁰.

Beck'e göre ekolojik krizde daha önce öngörülmeleyen farklı şeyler yaşanılmaktadır. Örneğin ekolojik kriz bugün tarımın ve ekonominin temellerini baltalamaktadır. Dolayısıyla ekolojik kriz halkın geçim kaynaklarını toptan bir şekilde yok etmektedir. Bu anlamda ekolojik kriz yukarıda ifade ettiğimiz gibi somut olarak bir kıyamet senaryosudur⁴⁰¹. Dünya risk toplumunda en önemli ekolojik sorun hiç şüphesiz "yoksulluk"tır⁴⁰². Zira yoksulluk günümüzde insani sınırları zorlayan bir boyut kazanmıştır. Yoksulluk bugün sosyal ve ekonomik bir sorun olmanın ötesine geçip doğrudan insanın varoluşsalılığıyla ilgili bir mesele haline gelmiştir. Açlık boyutunu da içeren haliyle yoksulluk, hem maddi hem de manevi açıdan insanın varlığını ve özgürlüğünü tehdit eder konuma gelmiş görünmektedir⁴⁰³.

Giddens'a göre uzun vadede asıl endişe etmemiz gereken şey, yaklaşan ve içinde olduğumuz ılımlı çağı sona erdirecek olan buzul çağıdır⁴⁰⁴. Çünkü risk toplumu kıyamet senaryosuna göre sera etkisi ile kutuplardaki buzların erimesinin sonucu olarak dünya çapında su seviyesi ve sıcaklıklar artacaktır. İnterglasiyel çağ tüm sahil bölgelerini su altında bırakacak, tarım arazileri kullanılamaz, değişen iklim bölgelerinde beklenmedik

³⁹⁹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 50.

⁴⁰⁰ Anthony Giddens, *İklim Değişikliği Siyaseti*, (Çev. Erhan Baltacı), Phoenix Yayınları, Ankara 2013, s. 13; Anthony Giddens, *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?*, Polity Press, Cambridge 2014.

⁴⁰¹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 51.

⁴⁰² Beck, *Risk Toplumu*, s. 61.

⁴⁰³ Reşat Açıkgöz, *Yoksullukla Mücadele ve Üçüncü Sektör*, Argonot Yayınları, Ankara 2013, s. 19.

⁴⁰⁴ Giddens, *İklim Değişikliği Siyaseti*, s. 35.

bir biçimde ve hızda canlı türlerini yok edecektir. Beck'e göre dünyada yaşanan bu durumdan en çok yoksul insanlar etkilenecektir. Çünkü onlar değişen çevresel koşullara en az adapte olan insanlardır. Kendi ekonomik varoluş temellerinden yoksun olan bu insanlar sefalet bölgelerine terk edileceklerdir. Bir eko-mülteciler göçü ve iklimsel sığınmacılar zengin kuzey bölgelerine doğru akacak, bundan dolayı dördüncü ve üçüncü dünya olarak tanımlanan bölgelerdeki krizler savaflara neden olacaktır. Tabi ki endüstrileşmenin kontrollü bir şekilde genişlemesi birçok şeyi farklı kılabilir de⁴⁰⁵. Beck bu noktada otorite ile risk arasında bir ilişki kurmaktadır. Beck'e göre artan otorite ile artan verimsizliği birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü devlet otoritesi arttıkça riskleri önleme konusunda başarısız bir tablo ortaya çıkacaktır⁴⁰⁶. Sosyolog Turner, Beck'in bu konuda yanıldığını ifade etmektedir. Turner'a göre egemen otoriter devlet güçlendikçe riskin artmayacağını aksine azalacağı sonucuna varmaktadır⁴⁰⁷.

Beck'e göre ekolojik çatışmalar doğal olarak bütün yönleriyle toplumsal hayatı etkileyecektir⁴⁰⁸. Çünkü ekolojik kriz ya da Giddens'in ifadesiyle küresel ısınma, hem kuşatıcılığı hem de gelecekle ilgili oluşu sebebiyle, diğer tüm sorunlardan daha farklı bir sorundur. Birçok kişi bu sorunla başa çıkmak için gerekli olanın savaştaymışçasına seferberlik ilan etmek olduğunu söylüyor. Ancak Giddens'a göre bu savaşın tanımlanabilir ve karşı konulabilir herhangi bir düşmanı da yok. Potansiyel olarak gayet yıkıcı olabilecek ama olabildiğince soyut ve tarifi zor bir dizi tehlikeyle uğraşmak zorundayız⁴⁰⁹.

Bugün bizler gelecekteki riskleri belirleyebildiğimiz ölçüde sürdürülebilir görülmeyen bir medeniyetin içinde yaşıyoruz. Son birkaç yıl içinde dehşet verici çöküşü merkeze alan bir kıyamet edebiyatının çıkışına tanıklık etmemiz Giddens için şaşırtıcı değildir⁴¹⁰. Ancak şurası hatırdan tutulmalıdır ki küresel ısınma sıradan bir risk değildir. O, artık bir hayat paylaşan beşeriyet olarak bizlerin dünya iklimini muhtemelen oldukça kapsamlı bir biçimde değiştirmenin kıyısında olduğumuz gerçeğini kabul etmeye zorlayan korkunç bir ihtimaldir. Önceki medeniyetlerin de çevreleri üzerinde belirli düzeyde etkileri olmuştur ancak bu medeniyetlerin çevreleri üzerindeki etkisi bölgesel bir nitelik

⁴⁰⁵ Beck, *World at Risk*, p. 37.

⁴⁰⁶ Beck, *World at Risk*, p. 67.

⁴⁰⁷ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, s. 255.

⁴⁰⁸ Beck, *World at Risk*, p. 37-38.

⁴⁰⁹ Giddens, *İklim Değişikliği Siyaseti*, s. 12.

⁴¹⁰ Giddens, *İklim Değişikliği Siyaseti*, s. 12.

arz etmiştir. İlgili etki bugün yaşananla kıyaslandığında önemsiz düzeyde seyretmiş görünmektedir. Geçmiş dönem medeniyetlerinden hiçbirisi, doğaya bizim her gün küresel ölçekte yaptığımız düzeyde bir müdahalede⁴¹¹ bulunmamıştır.

Bunlardan hala çok farklı sonuçlar hasıl olmaktadır. Ancak nesnel açıdan riskler kapsamaları dahilinde ve onlardan etkilenen kişiler bazında eşitleyici bir etki yaratıyorlar. Yeni siyasi gücün yattığı yer, tam da burasıdır. Risk toplumları bu anlamda tam olarak sınıflı toplum değildir; risk toplumlarının konumları sınıf konumları olarak anlaşılamayacağı gibi, çatışmaları da sınıf çatışmaları olarak değerlendirilemez⁴¹². Ayrıca küresel düzeyde tehlikeler artıkça ötekileşme olarak bildiğimiz sınıflı yapılar ortadan kaldırılacaktır. Yani ötekileşme olayı diye bir şey kalmayacaktır. Bu durum aynı zamanda kozmopolitan toplumun kaynağı olacaktır⁴¹³.

Beck ayrıca dünya risk toplum teorisi çerçevesinde riskler arasında yeni ve eski olarak bir ayırıma gider. Bu bağlamda o küreselleşme savunucularının iddia ettiği gibi post-ulusal toplum gerçeğini reddetmez. Ancak burada Beck'in görülmesini istediği şey oldukça gelişen sanayi toplumların tehlikelerini ve yan etkilerini dışlanılamayacağı gerçeğidir⁴¹⁴. Beck, yeni olan risklerin, modern toplumların temellerini sarsan küresel felaketlerin artık küresel düzeyde geleceğe dönük olarak bir öngörüye dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan küresel risklerin üç temel özelliği vardır: Mahalsizleşme (Delocalization), hesaplanamazlık (incalculability) ve telafi edilemezlik (non-compensability)⁴¹⁵.

1. *Mahalsizleşme*: Risklerin neden ve sonuçlarını coğrafik olarak belirlemek mümkün değildir. Yani küresel riskler yersiz ve yurtsuzdurlar. Herhangi bir coğrafi mahal ve mekânla sınırlandırılmazlar ve her yerde hazır bir şekilde bulunmaktadır.

2. *Hesaplanamazlık*: Bu çerçevede yer alan risklerin sonuçlarını bilimsel açıdan bir dökümantasyona dökemeyiz. Küresel risklerin sonuçları belirsiz oldukları için hesaplanamazlar. Bu riskler bilimsel bir temelde üretilen hipotetik bir içeriğe sahiptirler, yani bilimin getirdiği bilmeme ve normatif görüş ayrılığına dayanırlar.

⁴¹¹ Giddens, *İklim Değişikliği Siyaseti*, s. 53.

⁴¹² Beck, *Risk Toplumu*, p. 49.

⁴¹³ Beck, *World at Risk*, p. 37.

⁴¹⁴ Beck, *What is Globalization?*, p. 39.

⁴¹⁵ Beck, *World at Risk*, p. 52.

3. *Telafl edilemezlik*: İlk modernitenin emniyet rüyasının temelinde, kararların güvenli olmayan sonuçlarını ve tehlikelerini daha kontrol edilebilir kılma yönündeki bilimsel ütopya vardı. Telafl edilebilir göründükleri sürece kazaların olması önemli değildi. İklim geri çevrilemez şekilde değışirse, insan genetiğindeki ilerleme insan varlığına geri döndürülemez müdahalelerde bulunursa, terörist grupların elinde zaten kitle imha silahları varsa, o zaman çok geç kalınmış demektir. İnsanlığa yönelik tehditlerin bu yeni niteliğı karşısında telafl mantığı çöker ve yerini önleme yoluyla sakınma ilkesi alır. Önleme telafliden önce gelmekle kalmıyor, bizler de varlığı kanıtlanmayan riskleri öngörmeye ve önlemeye çalışıyoruz⁴¹⁶.

Dünya risk toplumu riskleri Beck'e göre yukarda da ifade ettiğimiz gibi aynı zamanda mekânsal, zamansal ve toplumsal özelliklere sahiptirler. Mekânsal açıdan riskler (örn. iklim değışimi) ulus devlet sınırlarını ya da başka sınırları tanımaz. Zamansallık açısından yapılan değerdendirmeye göre risklerin gecikme süresi uzundur (örn. nükleer atıklar), bu yüzden bu risklerin zaman içindeki etkileri güvenilir bir şekilde belirlenemez ve sınırlanamazlar. Toplumsal özellik açısından ise problemlerin karmaşıklığı ve etki zincirlerinin uzunluğu yüzünden herhangi bir güvenilirlik düzeyinde risklerin sebeplerini ve sonuçlarını tayin etmek artık imkânsızdır (örn. mali krizler)⁴¹⁷.

Bu bağlamda dünya risk toplumunda riskler yarattıkları etkiler bakımından artık doğdukları yerde –sanayi yöresinde- kalmıyorlar. Riskler doğaları gereğı, gezegendeki her türlü yaşam formunu tehlikeye atıyorlar. Normatif hesaplama zemini –kaza ve sigorta, tıbbi önlemler vb. kavramlar- bu modern tehditlerin en genel boyutlarına ters düşmektedir. Örneğın nükleer enerji santralleri özel teşebbüsçe sigortalanamıyor. Nükleer kazalar artık sadece kaza değil ("kaza" kelimesinin sınırlı anlamını düşünürsek). Bu kazaların etkileri nesiller boyu sürebilmektedir. Kazanın meydana geldiğı yerde ve zamanda yaşamayan, yıllar sonra ve uzak yerlerde doğanlar bile bu kazalardan etkilenebilmektedirler⁴¹⁸.

Sonuç olarak küresel riskler, 21. yüzyılda toplumda görülebilen olağanüstü bir değışimi tetikleyen ana etkindirler. Dünya risk toplumu teorisi imal edilen belirsizliğın küresel

⁴¹⁶ Beck, *Risk Toplumu*, s. 358; Beck, *World at Risk*, p. 52.

⁴¹⁷ Beck, *Risk Toplumu*, s. 358; Beck, *World at Risk*, p. 52.

⁴¹⁸ Beck, *Risk Toplumu*, s. 26.

düzeyde birçok yerde ve çoğalarak var olduğunu iddia etmektedir. Bu teoriye göre bizler postmodern bir dünyada yaşamıyoruz. Aksine bizler hipermodern bir dünyada yaşıyoruz. Bu dünya krizler sonucu değil, birinci modernitenin temel kurumlarının istenmeyen ve bilinmeyen yan etkilerinin sonucu ve bugünü değiştiren ya da alt eden modernitenin bir zaferidir⁴¹⁹.

3.2. Risk Toplumu ve Küreselleşme

Küreselleşme giderek yaygın bir olgu haline gelmektedir. Öylesine değil hakikaten "küresel çağ"da yaşıyoruz. Küreselleşmenin bariz olarak önemli bir değişim, hatta insanlık tarihindeki en önemli değişim olduğu dahi ileri sürülmektedir. Bu durum pek çok alana, özellikle toplumsal ilişkilere ve yapılara ve büyük oranda da coğrafi olarak geniş çapta yayılmış olanlara yansımaktadır. Küreselleşme çağında Bauman'ın ifadesiyle ortak insanlık kendi uzun tarihi boyunca açtığı birçok can alıcı adım arasında en can alıcı olanıyla karşı karşıyadır⁴²⁰. Bu nedenle küreselleşme son zamanlarda gerek içeriği gerekse sonuçları bağlamında bilimsel ya da bilimsel olmayan çok sayıda tartışmaya yol açmıştır⁴²¹.

Küreselleşmenin başlangıç noktası ve tarihsel biçimleri çok farklı bakış açılarıyla analiz edilebilir⁴²². Beck'in de içinde yer aldığı yaygın bakış açısına göre küreselleşme daha iyi bir hayat arayışına dönük temel bir arzudan kaynaklandığı için insanlarla bütünleşik olarak ele alınmalıdır. Bu içgüdü küreselleşmenin tarihsel süreç içerisinde ticaret, din, politika ve savaş aracılığıyla yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur⁴²³. Bu tarz bir küreselleşmenin başlangıç tarihini dinlerin (örneğin, Hristiyanlık ve İslamiyet)

⁴¹⁹Beck, *World at Risk*, p. 55.

⁴²⁰George Ritzer, *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 20.

⁴²¹Julien Leplauder, "Küreselleşme", *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, Haz. Massimo Borlandi vd., (Çev. Bülent Arıbaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 449.

⁴²² Küresellemeye ilişkin yaklaşımlar üç gruba ayrılmakta ve bu yaklaşımların savunucuları da buna göre adlandırılmaktadır. Bunlardan birincisi küreselleşme yanlıları olarak nitelendirilen "aşırı küreselleşmeciler" (hyperglobalist), ikincisi, küreselleşme karşıtları olarak bilinen "kuşkucular" (skeptical), üçüncüsü ise Giddens ve Beck'in de içinde yer aldıkları yaklaşım olan "dönüşümcüler" (transformationalist)'dir. Bu yaklaşımlar için bkz. Ezgi Germeç Tanrıverdi, *Sosyolojik Açından Küresellesme ve Ulus-Devlet (Giddens, Bauman ve Habermas Örneği)*, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2008, (Yayınlanmamış Doktora Tezi); Hakan Önal, *Küreselleşme ve Eleştirileri*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2014, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 20-59.

⁴²³ Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 79.

küreselleşmesine tanıklık eden 4. ve 6. yüzyıl arasındaki döneme dayandırmak mümkün görünmektedir⁴²⁴.

Küreselleşme bir olgu olarak çok geniş bir tarihsel arka plana sahip olmakla birlikte kavramsal olarak görece çok daha yenidir ve küreselleşme kavramının ilk kez 1962'de kullanıldığı iddia edilmektedir⁴²⁵. Hatta 1980'lere kadar bu kavram çok az kişi tarafından bilinmektedir. Kavramın siyaset, iş dünyası, medya ve bilimsel çalışmalarda daha geniş bir biçimde kullanılmaya ve tartışılmaya başlanması risk toplumu tartışmalarının ortaya çıktığı 80 sonrası döneme denk gelmektedir. Bugün ise bu kavram herkesin dilindedir. Bilindiği üzere çok sık kullanılan ve sıradan kullanımların da parçası olan sözcüklerin, kavramların ve terimlerin aynı rahatlıkla tanımlanması çok zordur. Küreselleşme kavramı da zor tanımlanan, tanımlanınca da özen gösterilmesi gereken kavramlardan biridir.

Küreselleşme kavramı bölünerek incelendiğinde üç aşamalı bir tanıma işaret eder: "Küre" olarak mekâna, "küresel" olarak bağlantılılığa, "-leşme" olarak da mekândaki bağlantılılığın sürecine gönderme yapmaktadır⁴²⁶. Kavramsal olarak küreselleşme; dünya ölçeğinde toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel nitelikte karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri meydana getiren, çoğaltan, yaygınlaştıran ve yoğunlaştıran toplumsal süreçlerin çok boyutlu kümesi şeklinde tanımlanabilir⁴²⁷. Küreselleşmenin pek çok başka tanımının tersine, bu tanım risk toplumu kuramcılarının küreselleşmeyi değerlendirme yaklaşımlarında işlevsel görülmektedir.

Bu doğrultuda küreselleşme, Beck'in "ve" felsefesi bağlamında küresel çapta meydana gelen bağlantılılık temelinde ortaya çıkan bir süreçtir. Bireyler, topluluklar, işletmeler ve devletler arasında tüm yerkürede beliren ve bir bütünleşme eğilimi inşa eden bağlantılar; bu toplumsal öğelerin bir arada bulunması ve/veya birbirlerini herhangi bir bağla etkileme durumları ortaya çıkarmaktadır. Burada ortaya çıkan ilişkiler risksel bağlamda olumlu olabildikleri gibi olumsuz nitelikte de olabilirler. Beck'e göre yereli

⁴²⁴ Ritzer, s. 57.

⁴²⁵ İlyas Doğan, *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008, s. 25.

⁴²⁶ Özgür Adadağ, "Dünya Algısının Küreselleşmesi ve Küreselleşmenin İlk Adımları", *Küreselleşme ve Demokrasi*, Der. Özgür Adadağ, Cemil Yıldızcan, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s. 39-40.

⁴²⁷ Manfred B. Steger, *Globalization*, Oxford University Press, New York 2003, p. 13-14; Bu kitabın Türkçe çevirisi için bkz. Manfred B. Steger, *Küreselleşme*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Yayınları, Ankara 2013.

aşan küresel bağlantılılık, risk toplumu yapılanmasının nedenlerinden biri olmaktadır⁴²⁸. Giddens için ise küreselleşme Beck'in bu yorumunu özetleyecek bir mahiyettedir. Ona göre küreselleşme, insanların artan bir biçimde tek bir dünya içinde yaşadığı, öyle ki bireylerin, grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna göndermede bulunmaktadır⁴²⁹.

Beck için Berlin duvarının 1989 yılında barışçıl bir şekilde yıkılması ve SSCB'nin 1991'de dağılması küresel siyasete dönük iki önemli risksel olaydır. Bu olaylardan sonra birçok düşünür, sosyalizm ve kapitalizm, ütopya ve özgürleşmenin ötesinde yeni bir çağa girdiğimizi, bir kısmı ise siyasetin ve tarihin sonunun yakın olduğunu düşünür. Hatta daha sonraki yıllarda siyasete ve tarihe veda törenleri bile hazırlanmıştır⁴³⁰. Ancak Beck'e göre meydana gelen bu iki büyük tarihi olay siyasetin/tarihin sonunu hazırlamak bir yana, esas olarak tüm yeryüzü gezegenini düşünümsel siyaset açısından yeniden düşünmenin imkânı için önemli bir çıkış noktası olarak algılanmıştır. Dünya risk toplumunda düşünümsel siyasetin yeniden icadının sihirli değneği hiç şüphesiz küreselleşme paradigmasıdır⁴³¹.

Beck'e göre küreselleşme ulus devlet kategorilerinden ve hatta siyasal olan ile siyasal olmayan eylemleri belirleyen şemalardan kaçışa işaret ettiği için tüm modern kamusal ifadelerde artık kaçınılmaz görünmektedir. Ona göre Soğuk Savaş sonrası dönem⁴³² olarak adlandırılan yeni bir küreselleşme dalgası ile karşı karşıyayız⁴³³. Bu yeni küreselleşme dalgası geçmiş zamanlarda olduğu gibi yerel, ulusal ve bölgesel bir süreklilik içinde siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik etkenlerin bir araya gelişi ile uzun bir tarihsel süreç içinde ortaya çıkan bir evredir⁴³⁴.

⁴²⁸ Veysel Bozkurt, Nadir Suğur, *Endüstri Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011, s. 166.

⁴²⁹ Giddens, *Sosyoloji*, s. 84.

⁴³⁰ Ulrich Beck, "Küreselleşme Nedir?", (Çev. Kudret Bülbül), *Küreselleşme Temel Metinler*, Ed. Kudret Bülbül, Orion Kitabevi, Ankara 2009, s. 169.

⁴³¹ Beck, *What is Globalization?*, p. 1-13.

⁴³² Küreselleşme birçok kuramcıya göre yeni bir fenomen değildir. Örneğin Goran Therborn'a göre küreselleşme yaklaşık altı büyük döneme ayrılmaktadır. Büyük dünya dinlerinin ortaya çıktığı 4. ve 6. yüzyıl arası dönem, Avrupa sömürgeciliği ile karakterize edilen 15. yüzyıl sonrası dönem, Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki çeşitli savaşlarla sonuçlanan 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı arası dönem, 19. yüzyılın ortasından 1918 yılına kadar geçen süre; yani Avrupa emperyalizminin zirvede olduğu dönem, II. Dünya Savaşı sonrası dönem ve Soğuk Savaş sonrası dönem. Ritzer, Therborn'un yaklaşımının yanında başkaca kategorilendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 57-59.

⁴³³ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 169.

⁴³⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s. 84

Yineleyecek olursak Beck, küreselleşme bağlamında değerlendirilebilecek uluslararası süreçlerin uzun zamandır var olduklarının farkındadır. Ancak Beck için Soğuk Savaş sonrası dönem olarak adlandırılan küreselleşme dalgası en azından üç nedenden dolayı yenidir: Birincisi, küreselliğin coğrafi mekan üzerindeki etkisi, şimdiye kadarkinden çok daha geniştir. İkincisi, küreselliğin zaman üzerindeki etkisi çok daha sabittir; onun etkisi, bir zamandan diğerine devam eder. Üçüncüsü, küreselliğin uluslar üstü ilişkiler ve ağları içeren çeşitli öğeleri çok daha yoğundur⁴³⁵.

Risk toplumu kuramının haklı bir yaklaşım biçimi olduğunu düşünen ve modernliğin savunucularından olan George Ritzer, geçmiş dönem küreselleşmesi ile yeni dönem küreselleşmesi arasında var olan farklılığı göstermek için geçmiş dönem içinde katılaştan ve dolayısıyla kısıtlı bir manevra gücüne sahip olan anlamında "katı küreselleşme" ve yeni dönem için ise aşırı hareketliliği resmeden "akışkan küreselleşme" metaforunu kullanır⁴³⁶.

Beck ve Giddens'a göre bu yeni akışkan küreselleşme dalgası esas olarak düşünümsel modernliğin zorunlu bir sonucudur⁴³⁷. Bu düşünümsel sürekliliğin bir ucunda yerel ve/veya ulusal temelde örgütlenmiş toplumsal, ekonomik ve siyasal ilişki ve şebekeler; öteki ucunda ise daha geniş bölgesel ve küresel etkileşimler ölçeğinde billurlaşan toplumsal, ekonomik ve siyasal ilişki ve şebekeler bulunmaktadır. Bu anlamda küreselleşme, risk toplumu kuramında insani etkinlikleri ya da olayları bölgeler ve kıtalar boyunca karşılıklı olarak birbirine bağlayarak ve genişleterek insani meselelerin örgütlenmesindeki düşünümselliği destekleyen bir zaman ve mekân sıkışması olarak algılanmaktadır⁴³⁸. Harvey'e göre zaman ve mekanın sıkışmasından kasıt dünyanın devrimsel nitelikte değişimler üreten "küresel köy"e dönüşmesidir⁴³⁹.

Bu anlamda küreselleşme ve risk toplumu, bir madalyonun iki yüzü gibidir. Beck'e göre bu çerçevede bir küreselleşme tezi, doğrudan dünya risk toplumunu kaçınılmaz bir

⁴³⁵ George Ritzer, *Modern Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hülür), De Ki Yayınevi, İstanbul 2013, s. 444.

⁴³⁶ Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 22-24.

⁴³⁷ Anthony Giddens, "Modernliğin Küreselleşmesi", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, Haz. David Held, Anthony McGrew, Phoenix Yayınları, Ankara 2008, s. 81.

⁴³⁸ David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton, "Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, Haz. David Held, Anthony McGrew, Phoenix Yayınları, Ankara 2008, s. 88.

⁴³⁹ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 270.

şekilde tarihi bir kader olarak görmektedir⁴⁴⁰. Buna göre küreselleşme modernliğin düşünömsel karakterinin döngüsellığı ile birleşerek risk ve tehlikenin yeni bir yapıya büründüğü bir olaylar evrenini oluşturacaktır. Modernliğin küreselleştirici eğilimleri eşzamanlı olarak hem yaygın hem de yoğun niteliklidir. Yerel ve küresel kutuplarda karmaşık değışim diyalektiğinin parçası olarak bireyleri geniş ölçekli sistemlerle bağlantılı duruma getirirler⁴⁴¹. Sonuç olarak dünya risk toplumu farklı bir vatandaşlık kimliğı üretecektir: dünya vatandaşlığı kimliğı. Bunun üzerine artık geleneksel kimlik tanımları dünya risk toplumunda daha geniş bir çerçevede tanımlanacaktır⁴⁴².

Ayrıca bu yeni küreselleşme retoriğinin işaret ettiğı şey; yeryüzünde artan akışkanlıkların, insanların, nesnelerin, mekânların, bilginin büyüyen çok yönlü, bağlantılı, çatışan ve tersine (bumerang/Beck) akıntıları ile bunların karşılaştıkları ve ürettikleri yapıları içeren bir süreç ya da bir dizi süreçtir⁴⁴³. Bu süreçlerde küresel etkileşimlerin artan hacmi, yoğunluğu ve sürati, uzakta meydana gelen olayların etkisini büyütürken, en yerel gelişmeleri bile, devasa sonuçlar doğurabilecek bir şekilde sokarak yerel ve küresel olanın birbirine geçmesine sebep olmaktadır. Bu anlamda iç sorunlar ve küresel meseleler arasındaki sınırlar bulanıklaşır⁴⁴⁴.

Giddens için küreselleşme, bir değışim süreci ya da muhtemelen dünya çapında karşılıklı bağımlılığı öngören yeni bir sosyal eğilim olarak insanları, özellikle de sosyologları uyarmaktadır⁴⁴⁵. Küreselleşme sosyologların sınırlı bir sistem olarak "toplum" fikrine duydukları yersiz güvenin yerine toplumsal hayatın zaman ve mekan boyunca nasıl düzenlendiğine yoğunlaşan ve yeni bir başlangıç noktası olarak kabul edilen zaman ve mekan mesafeleşmesine işaret etmektedir. Küreselleşme, yerelin millerce ötedeki uzak yerelliklerin bağlantıları tarafından biçimlendirilmesi ve bu ikisi arasındaki toplumsal ilişkilerin dünya çapında yoğunlaşması dolayısıyla diyalektik bir süreçtir. Çünkü böylesi yerel olaylar kendilerini biçimlendiren uzaktaki olayların tam tersi yönde ilerleyebilirler⁴⁴⁶. Giddens'a göre küreselleşme zorunlu olarak –hatta genel olarak- tek bir yöne doğru hareket eden bir değışiklikler kümesi değıldir. Karmaşık

⁴⁴⁰ Beck, *World Risk Society?*, p. 133-152.

⁴⁴¹ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 176.

⁴⁴² Lupton, *Risk*, p. 68.

⁴⁴³ Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 20.

⁴⁴⁴ Held, McGrew, vd., "Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", s. 88.

⁴⁴⁵ Giddens ve Sutton, s. 22.

⁴⁴⁶ Giddens, "Modernliğin Küreselleşmesi", s. 81.

süreçlerin bir araya geldiği bir olgudur⁴⁴⁷. Bu nedenle Giddens sosyolojisinde küreselleşme olayı tarafsız bir şekilde gelişen ve tamamen olumlu sonuçlar içeren bir olgu olarak görülmemektedir⁴⁴⁸.

Şu halde küreselleşme salt siyasal ve ekonomik konularla sınırlı olmayıp, bunlarla birlikte toplumsal, kültürel, teknolojik vb. alanlarda da varlık ve değişkenlik gösteren bir yapıdır⁴⁴⁹. Bu yapı zamanın ve mekanın dönüşmesiyle ilgili bir süreç olup sadece büyük sistemlerin yaratılmasıyla değil, aynı zamanda toplumsal deneyimin yerel ve hatta kişisel bağlamların dönüşümüyle de ilgilidir⁴⁵⁰. Aynı durum Beck içinde söz konusudur. Ona göre de küreselleşme tek boyutlu ve tek yönlü bir şekilde işlememektedir. Bu nedenle Beck özellikle küreselleşme söz konusu olduğunda salt Batı-dışı toplumları etkileyen bir süreç şeklinde ortaya çıkan yaygın yargıyı kabul etmemektedir⁴⁵¹. Hatta bütün bu ifade edilenlerin yanında dünya risk toplumunda karşılıklı olarak birbirini besleyen muhalif küreselleşmelerden de söz edilmektedir⁴⁵².

Beck'e göre küreselleşmenin çok boyutlu ve henüz kapanmamış ya da tamamlanmamış bir süreç olarak ele alınması değişik düzeylerde meydana gelen değişimleri anlamak ve açıklamak açısından yararlı olacaktır. Küreselleşmenin çok boyutlu olması ekonomik, politik, sosyal, kültürel alanlarda dönüşümlere, hatta yeni sosyolojilerin ortaya çıkmasına işaret etmektedir. Bundan dolayı Beck, Mcdonaldization'da iddia edildiği gibi küreselleşmenin dünya çapında yaşam biçimlerinin ve kültürel sembollerin artan bir şekilde aynileşmeye başladığı tezini kabul etmemektedir⁴⁵³.

Öte yandan Beck için küreselleşme sosyolojisi, ulus-devlet sosyolojisinden kaynaklanan karışımlardan dolayı müphem bir görünüme sahiptir⁴⁵⁴. Ancak o küreselleşmeyi, sosyolojide olduğu gibi bütün çeşitlilik ve tutarsızlıkları içinde bir realite olarak kabul eder. Beck, küreselleşme konusunda kendince kolaycılığa kaçmamaktadır. Beck, küreselleşme söz konusu olduğunda sosyolojide araştırmacılar genellikle ulus devletin oluşum evresine ve modernitenin doğasında meydana gelen evrime yöneldiklerini ifade

⁴⁴⁷ Anthony Giddens, *Üçüncü Yol*, (Çev, Mehmet Özay), Birey Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 25.

⁴⁴⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 236.

⁴⁴⁹ Tanrıverdi, *Sosyolojik Açıdan Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, s. 7.

⁴⁵⁰ İpek Cebeci, "Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirmesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 43-1, İstanbul 2011, s. 365.

⁴⁵¹ Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, s. 235.

⁴⁵² Giddens, "Modernliğin Küreselleşmesi", s. 81.

⁴⁵³ Beck, *What is Globalization?*, p. 42.

⁴⁵⁴ Beck, *What is Globalization?*, p. 25.

eder. O, küreselleşme kuramında bu yaklaşım biçiminin terk edilmesi gerektiğini ve küreselleşme denildiğinde yaşanan sosyal gerçekliğin dikkate alınması gerektiğini ifade eder⁴⁵⁵.

Bu genel okumaları ve karşılaştırmaları hatırd tutarak küreselleşme tartışmasını Beck'in birazda etimolojik kokan farklı bir bakış açısı ile tamamlamak istiyoruz. Beck, yukarıda genel hatlarıyla izah etmeye çalıştığımız risk toplumu sosyolojisi bağlamında küreselleşme meselesini esasen birbiriyle tanışık olan üç farklı paradigmat boyut üzerinden tasvir eder. O, küreselleşme sosyolojisini, "küreselcilik" (globalizm), "küresellik" (globality) ve "küreselleşme" (globalization) modelleri arasında bir ayırıma giderek yorumlamaktadır. Beck bu ayırımla, basit modernliğin ulus-devlet projesi üzerinden yükselen ve mutlak kurumsal kategorilerinde ortaya konulan belirli bir alana ait siyasal ve toplumsal ortodoksluğu kırmak⁴⁵⁶ ve böylece tarihin sonu olarak gösterilen neoliberal ekonomik küreselleşme ideolojisinin karşısında küresel adalet talebini dile getirebilecek eleştirel bir sivil toplum söyleminin varlığına dönük bir çıkış yolu⁴⁵⁷ aralamayı amaçlamaktadır.

Bu kategorik ayrışma aynı zamanda Beck'in küreselleşme konusundaki ayırt edici yaklaşımını yansıtmaktadır. Ona göre küreselcilik (globalizm) küreselleşmenin -ekoloji, politika, kültür ve sivil toplum gibi- çok boyutlu olan yapısını düzçizgisel (linear) bir biçimde algılayarak ekonomik bir alana indirgemek demektir⁴⁵⁸. Bu yaklaşım varlığını kapitalist dünya pazarının hegemonik yapısına dayandıran neoliberal ideolojinin bir süreklilik içinde ve hala yükselişte olduğunu savunan söyleme dayandırmaktadır⁴⁵⁹. Küreselleşme salt küreselcilik (globalizm) yaklaşımı üzerinden değerlendirildiği zaman küreselleşmenin ekonomik boyutu doğal olarak doğrusal bir yönde dünya piyasasına bağımlılığa doğru evriliyormuş gibi algılanır⁴⁶⁰.

Beck'e göre küreselleşmenin bu ideolojik merkezi, ilk modernitenin temel farklılığına dayanmaktadır. Şöyle ki siyaset ve ekonomi arasında var olan temel farklılıklar ulus

⁴⁵⁵ Beck and Willms, p. 38.

⁴⁵⁶ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 171.

⁴⁵⁷ Naciye Yıldız, "Neoliberal Küreselleşme ve Eğitimi", *D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* Sayı 11, 2008, s. 14.

⁴⁵⁸ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 171.

⁴⁵⁹ George Ritzer ve Jeffrey Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, (Çev. Irmak Ertuna Havison), De Ki Basım Yayın, İstanbul 2013, s. 228.

⁴⁶⁰ Ritzer ve Stepnisky, s. 228.

devlet konteksti içinde bu ideoloji üzerinden ayrıştırılırlar. Yani sosyal gerçekliğe dayalı bir siyasetin yasal, toplumsal ve ekolojik koşullarını belirlemek biçimindeki merkezi görevi terk edilir ya da bastırılır. Böylece küreselcilik Almanya örneğinde olduğu gibi devleti, toplumu, kültürü ve dış politikası ile karmaşık bir yapının bir şirketin işletildiği gibi işletilebileceğini ima eder⁴⁶¹. Özetle Beck'e göre neoliberal ekonominin diğer bütün alanlara hâkimiyetini öne çıkaran, dünya pazarının bütünlüğüne vurgu yapan ve ulus devletleri birer işletme olarak bir pazarın içine yerleştiren bu yaklaşım, neoliberal ekonomik küreselleşmeyi bir ideoloji olarak pazarlamaktadır⁴⁶².

Beck, küreselciliği (globalizm) eleştirirken, küresellik (globality) ve küreselleşme (globalization) yaklaşımlarını değerli bulur. Küreselleşme sürecinin her yerde bulunması şeklinde tanımlanan küresellik⁴⁶³ (globality) yaklaşımına göre ulus devlete dayalı kapalı alanlar nosyonunun aldatıcı görüntüsüne rağmen, bizler uzun bir süredir bir dünya toplumu içinde yaşamaktayız. Bu nedenle bu dünya toplumunda farklı ekonomik, kültürel ve siyasal formlar çatışabilir. İkinci modernlikle birlikte hiçbir ülke ya da grup kendisini diğerlerine kapatamaz. Dünyada takdir edilen, onaylanan şeyler (tüm dünya modellerini içerecek şekilde) yeniden dağıtılmak zorundadır. Bu durumda "dünya toplumu" toplumsal ilişkilerin bütünlüğünü, ulusal devlet politikaları ile bütünleşmediğini ya da ulusal devlet politikalarınca belirlemediğini ya da belirlenebilir olmadığını ortaya koyar⁴⁶⁴.

Beck'in küreselleşme (globalization) yaklaşımında "dünya toplumu" kavramsallaştırması da bu bağlamda tanımlanmaktadır. "Dünya" farklılık ya da çokluk demektir. "Toplum" ise entegre olmama hali anlamında tanımlanmıştır. Bu nedenle dünya toplumunu entegre olmadan çokluk olarak görebiliriz. Dünya toplumu aynı zamanda bütün toplumları, kendi bünyesinde barındıran ve onları çözen mega-ulusal bir toplum değildir. Fakat iletişimde ve eylemde üretildiğinde ve sürdürüldüğünde, çokluk ve entegre olmama hali ile karakterize edilen bir dünya vizyonudur. Ayrıca Beck'e göre küreselleşme (globalization) yaklaşımı iktidarın, yönelimlerin, kimliklerin ve ağların

⁴⁶¹ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 171.

⁴⁶² Yıldız, *Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim*, s. 14.

⁴⁶³ Ritzer, *Küresel Dünya*, s. 532.

⁴⁶⁴ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 172.

görünümünü değiştirerek ulus-ötesi aktörlerin egemen ulus-devletlerin altlarını oydukları ve bu devletlerin krizle karşılaştıkları süreçleri betimlemektedir⁴⁶⁵.

Ritzer, Beck'in küresellik ve küreselleşme yaklaşımını aynı kategoride değerlendirir. Buna göre yeni küreselleşme çağında kapalı toplumlar doğrudan ya da dolaylı bir şekilde çeşitli uluslarla karşılıklı olarak girdikleri ilişkiler sonrasında giderek hayali hale gelmektedir. Ancak Beck ve Giddens ikilisine göre yaşanılmakta olan süreç karşısında ulus-devletler sınırlarından vazgeçmeyeceklerdir. Fakat sınırlar küresel düzeyde akışkan hale gelmektedir. Artık hiçbir şey yerelle sınırlı değildir. Yerelde yaşanan tüm dünyayı ilerletebildiği gibi geriletebilir de⁴⁶⁶.

Bu durumun tam tersi de geçerli olabilir. Yani uluslararası sosyal alanlar, milli toplum tasavvurunun oluşturduğu yerel düzeyde millet olma bilincini yıkabilir⁴⁶⁷. Diğer bir deyişle her yıl şaşırtıcı bir şekilde bir ilerleme gösteren küreselleşme, iki ucu keskin bir kılıç gibidir. Ekonomik büyüme ve zenginlik yaratabileceği gibi, geçmişe dayanan kurumları da yıpratır. Küreselleşme genellikle gelişmiş olan ülkelerde yüksek sınıflara sahip gruplara önemli kazanımlar sağlarken gelişmekte olan ülkelerin gelişimine pek katkıda bulunmamış, hatta geleneksel kültürlerin yıpranmasına yol açmıştır. Küreselleşmeden kaynaklanan büyük değişimler, bütün dünyada şiddeti gittikçe artarak yaşanan etnik ve dinsel çatışmaların da ana nedenlerindendir⁴⁶⁸.

Beck, uluslarüstülüğün eski tezahürleriyle karşılaştırdığında küreselliğin birtakım özgün yönlerini listelemektedir: Buna göre küreselleşme ulusal sınırlar içinde yaşanan gündelik hayat ve etkileşimi ciddi olarak etkilemektedir. Kitle iletişim medyası, tüketim ve turizm gibi alanlarda bu uluslarüstülükle ilgili bir algı oluşturur. Küresel bir dünyada topluluk, emek ve sermaye giderek mekansızlaşır. Aslında daha sonra açıklayacağımız gibi Beck, Roy'ın tezinden esinlenerek küresel hareketlilikten dininde çok ciddi bir şekilde etkileneceğini iddia eder. Ayrıca Beck bir küreselleşme ve bilinç olayının yaşanılacağını düşünmektedir. Yani ona göre küresel ekolojik tehlikelerle ve onların üstesinden gelmek için harekete geçmekle ilgili giderek artan bir bilinç oluşacaktır. Bir başka nokta ise yaşantılarımız içinde yer alan kültürlerüstü ötekiler giderek daha fazla

⁴⁶⁵ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 172.

⁴⁶⁶ Ritzer ve Stepnisky, s. 228.

⁴⁶⁷ Beck, *What is Globalization?*, p. 30

⁴⁶⁸ William A. Haviland, Herald E. L. Prins, Dana Walrath ve Buny Mcride, *Kültürel Antropoloji*, (Çev. İnan Deniz Erguvan), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s. 93.

algılanacaktır. Küreselleşme sürecinde küresel kültür endüstrileri, daha önce görülmemiş düzeylerde bir dolaşım içindedir. Beck, bu bağlamda uluslarüstü anlaşmalar, eyleyenler ve kurumların sayısı ve gücünde çeşitli artışların yaşanılacağını ifade eder⁴⁶⁹.

Ulus devlet ve küreselleşme tartışmaları Beck'in modernite ile ilgili düşüncelerini yeniden gözden geçirmesine yol açar. Bu çerçevede Beck, modernite ile ilgili düşüncelerini, küreselliği geciktirmenin yetersizliğinin ikinci modernlik dediği şeyle ilişkili olduğu fikri söylem üzerinden geliştirir. Bununla birlikte, hepsinden önemlisi, bu modernliği, birinci modernliğin merkezinde bulunan ulusların ve ulusal sınırların gücünün azalması olarak tanımlar. Birinci modernliğin merkezi öncülü, insanların içe kapanık ulus-devletler içinde yaşadığı gerçeğidir. Beck, bu nedenle küreselliğin ve ikinci modernliğin, uluslarüstü örgütleri ve belki de uluslarüstü bir devleti ortaya çıkaracağını umut eder⁴⁷⁰.

Beck'e göre ulus devlet bölgesel bir devlettir. Onun gücü belirli bir coğrafyada kendi vatandaşlarını, mevcut yasalarını ve sınırlarını koruma gibi işlevleri kontrol altına almak üzerinde temellenmiştir. Sadece ekonomide değil birçok bağlamda şekillenen küreselleşmeyle dünya toplumu ulus devletin önemini sarsmaktadır. Çünkü çoğulculuk, iletişim, piyasa ve yaşam biçimi gibi olgular artık herhangi bir yöreye özgü olmadıkları gibi herhangi bir ulus devletin sınırlarını da tanımıyorlar. Bu durum vergi sisteminde, yönetimde, siyasette ve askeri güvenlik gibi egemenliğin her bir ayağında açıkça görülmektedir⁴⁷¹.

Böylelikle ulusal çerçeve zorlayıcı gücünü kaybederken, küreselleşmenin kazananları ve kaybedenleri aynı masada oturmaktadırlar. Yeni zenginin artık yeni fakire ihtiyacı yoktur. Ve bu şekilde, çatışmanın üzerinde tasvir edileceği ve düzenleneceği bir temel olmadığından onlar arasındaki farklılıkları azaltmak gittikçe daha da zorlaşır. Beck'e göre bunun gerektirdiği şeyleri görmek zor değildir. Devlet ekonomik pastanın büyüklüğünü artırarak dağıtımının paylaştırılması ve uzlaştırılması için gerekli geleneksel araçlarını kaybederken, kapitalistin çatışmacı mantığı, yani sıfır toplamı oyun yeniden doğmakta ve hızla büyümektedir. Burada Beck için ilginç bir çıkarım söz

⁴⁶⁹ Ritzer, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 445.

⁴⁷⁰ Ritzer, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 445.

⁴⁷¹ Beck, *What is Globalization?*, p. 4.

konusudur. Beck'e göre bu noktada ulusal modernlik üzerinde bir soru işareti belirmektedir. Bu soru işareti yerini karamsarlığa bırakacaktır. Aynı zamanda insanlığın, gezegenin, yeryüzünün ve dünya devletinin yeni bir birliği ortaya çıkmamakta, hatta böyle bir birliğin ortaya çıkması geniş insan kesimlerince arzu dahi edilmemektedir⁴⁷². Nihayetinde bu heyulada risk kültürlerinin çatışması ortaya çıkabilir. Yani normal bir hal ile olağanüstü halin kesişmesi dediğimiz durum yaşanılabilir⁴⁷³. Bu yaşananların sonucunda günümüz dünyasında yaşanan çatışmaları sadece "kabile savaşları" ya da "terörizm" olarak adlandırılmamalıdır⁴⁷⁴.

Bu çerçevede Beck'e göre ikinci moderniteyi birinci moderniteden ayıran temel bir özellik yeni küreselliğin tersine çevrilememesidir. Bu, farklı özerk küreselleşme mantıklarının –ekoloji, kültür, ekonomi, siyaset ve sivil toplum- yan yana var oldukları, birinin diğerine indirgenemeyeceği ya da azaltılamayacağı demektir. Daha doğrusu her birinin bağımsız bir şekilde kodlanması ve kendi farklılıkları içinde anlaşılması gerekir⁴⁷⁵.

Küresellik kavramı küreselleşme kavramından farklı görülebilir. Küreselleşme ulus ötesi toplumsal ilişkiler ve alanlar yaratır. Yerel kültürleri öne çıkarır ve üçüncü kültürleri teşvik eder. Bu karmaşık çerçeve içinde, sınırlılığı kadar başarılı da olan küreselleşmenin boyutu, üç parametre ile ilgili yeni bir durum ortaya çıkarabilir: a) mekanda genişlik b) zamanda süreklilik ve c) ulus ötesi ağlar, ilişkiler ve imaj akışlarının toplumsal yoğunluğu⁴⁷⁶. Beck'e göre küreselleşme demek, bir dünya devletinin ya da daha doğrusu, bir dünya devleti ve bir dünya hükümeti olan bir dünya toplumunun yokluğu demektir. Global düzensiz kapitalizm sürekli olarak yayılmaktadır. Bu yüzden hegemonik bir güç ve ekonomik bir sistem ya da uluslararası siyasal bir rejim yoktur⁴⁷⁷.

Beck'e göre burjuva sanayi toplumu modernlikle doğrudan eşitlenir. Yani burjuva toplumu modernlikle eşittir ve onun kanıtıdır, aynı zamanda tersi de geçerlidir. Bu düşüncüyü sarsmaya kalkışanlar, kendi kendilerini dışlarlar. Modernleşme ve küreselleşme, bir yayılma olarak düşünülür. Kendini sürekli olarak genişletir. Kendi

⁴⁷² Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 170.

⁴⁷³ Beck, *World at Risk*, p. 66-80.

⁴⁷⁴ Haviland, Prins vd., *Kültürel Antropoloji*, s. 95.

⁴⁷⁵ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 173.

⁴⁷⁶ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 173.

⁴⁷⁷ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 174.

içinde derinleştiği, kendi kendine ters düştüğü, kendi içini oyduğu ve kendini ortadan kaldırdığı üstüne düşünülmez⁴⁷⁸. Bu noktada sormamız gereken soru şudur: küreselleşmeyi tersine çevrilemez yapan şey nedir? Beck, birçok neden üzerinden küreselleşmenin dünya toplumunun kaderi olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar özetle "dünya ekonomik sistemi", "haberleşme ve iletişim teknolojisinde meydana gelen devrimsel gelişmeler", "giderek artan evrensel insan hakları/demokrasi talebi", "küresel kültür endüstrilerinin imaj akışı", "ulus-ötesi aktörlerin (şirketler, hükümet dışı örgütler, Birleşmiş Milletler) hükümetlerle birlikte, güç ve sayı olarak arttığı, ulus sonrası, çok merkezli dünya politikalarının doğuşu", "dünya yoksulluk sorunu", "çevresel tahrip sorunu", "kültürler arası çatışmalar"⁴⁷⁹.

Sonuç olarak Beck'in yaklaşımında küresellik, bundan sonra, yerküremizde ortaya çıkan etki ve tepkilerin, refah ve yoksullukların, risklerin ve emniyetlerin, arz ve taleplerin yerel olmamaları demektir. Hepimiz "küresel bir köy"de yaşadığımıza göre artık bize ne kadar uzak olursa olsun komşularımızı göz ardı etme lüksüne sahip değiliz⁴⁸⁰. Bütün icatlar, zaferler ve felaketler tüm gezegeni etkiler. Bundan böyle hayatımızı, eylemlerimizi, örgütlerimizi ve kurumlarımızı "yerel-küresel" (local-global) ekseninde yeniden yönlendirilmeli ve yeniden organize etmeliyiz. Bu şekilde anlaşılan bir küresellik ikinci modernitenin yeni durumuna işaret eder⁴⁸¹.

Nitekim Beck, küresellik (globalite) olarak küreselleşmenin (globalleşme) merkezinde "ulusal" ve "küresel" iki dünyanın etkileşiminin yer aldığını vurgulayarak Giddens'ın işaret ettiği zıtlıklara dikkat çeker. Bununla beraber, Beck, küreselleşmenin zıt ve çelişkili bir süreç olduğunu anlayabilmemiz için olaylara bakışımızı "ya o ya da o" anlayışından "hem o hem de o" anlayışına kaydırmamız gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakış değişikliği küreselleşmeyi yerelleşmeyle, bütünleşmeyi parçalanmayla, merkezileşmeyi ademi merkezileşmeyle beraber, bir madalyonun iki yüzü şeklinde düşünmemize olanak tanımaktadır⁴⁸².

⁴⁷⁸ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 61.

⁴⁷⁹ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 173.

⁴⁸⁰ Haviland, Prins vd., *Kültürel Antropoloji*, s. 93.

⁴⁸¹ Beck, "Küreselleşme Nedir?", s. 173.

⁴⁸² Sarıbay, *Politik Sosyoloji*, s. 237.

3.3. Düşünümsel Kozmopolitanizm

Kozmopolit (cosmopolitan) kavramının sosyal bilimlerde uzun bir tarihsel geçmişi vardır. Bu kavramı antik Grek felsefesine (Diogenes) kadar geri götürmek mümkündür. Ancak asıl olarak bu kavramın modern insanı ilgilendiren Aydınlanma felsefesine ve bu felsefenin zirvesi kabul edilen Immanuel Kant (1724-1804)'a dayandırılması onu paradigmatik düzeyde ilgi çekici kılmaktadır⁴⁸³. Modern kozmopolitanizm Kant'la başlamıştır iddiası görece doğrudur. Turner'e göre Kant (resmi) Hıristiyanlığa alternatif olacak ya da onun yerine geçebilecek evrensel ahlakçılık ihtimalinin geliştirilmesi ile ilgileniyordu. Bu gelişme olanakları arasında Kant kozmopolit bir dünya tarihi için doğanın en yüksek hedefinin mükemmel bir insan toplumu oluşturmak olduğunu ileri sürmektedir. Böyle bir küresel toplum, yalnızca devletlerin uluslararası kontrolü konteksti içinde gerçekleştirilebilir⁴⁸⁴.

Kant'ın bu yaklaşımı, kanaatimizce tarihsel süreçte düşünümsel kozmopolitanizminin mümkün olabileceğini zımnen içermektedir. Şöyle ki ileri modern dönemde Aydınlanma geleneğinin önemli bir sacayağını oluşturan eleştirel akıl, düşünümsel modernleşme ve küreselleşme aracılığı ile kozmopolitanizm, yeni bir paradigmatik değişim olarak sosyologlarca yeniden keşfedilmiş ve sosyal bilimlerde yeniden konumlandırılmıştır⁴⁸⁵.

Öte yandan ulusal toplumların ileri düzeyde kozmopolitleşmesinin elbette ki başkaca entelektüel öncüleri de vardır. Kozmopolitleşmenin bu öncüleri arasında Smith, Tocqueville, Goethe, Herder, Humboldt, Nietzsche, Marx ve Simmel gibi düşünürler yer almaktadır. Bunların tümü, kapalı bir toplum olarak nitelendirilen endüstri toplumundan modern açık bir topluma geçişi sağlayan koşulları uluslararası ticaret ve cumhuriyet fikri üzerinden inşa eden düşünürlerdir. Kant, Marx ve hatta Smith ve Simmel gibi öncülere göre bölgesel toplulukların dağılması ve uluslararası sosyal ve ekonomik iç içe geçişlerin yaygınlaşması kozmopolitanizm çağı için temel somut bir

⁴⁸³ Ulrich Beck, *Pover in the Global Age*, (Trn. Kathlen Cross), Polity Press, Cambridge 2005, p. 35.

⁴⁸⁴ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve İslam*, s. 203-204.

⁴⁸⁵ Ulrich Beck, "Rooted Cosmopolitanism: Emerging From a Rivalry of Distinctions", *Global America? The Cultural Consequences of Globalization*, Ed. Ulrich Beck, Natan Sznajder and Rainer Winter, Liverpool University Press, Cambridge 2003, p. 16.

işarettir. Bu durum aynı zamanda onların dünya tarihinin ulusal homojenliğinin ileriye dönük sürekliliğine karşı bir şüphe oluşturmuştur⁴⁸⁶.

Kozmopolitanizm kavramı, yakın zamanlara kadar bireyin anayurduna bağlılığı ve muhabbetinin yerine daha büyük ve daha yüce bir yurt olarak düşünülen bütün bir dünyaya bağlılığı ve muhabbeti geçirmesi gerektiğini belirten⁴⁸⁷ bir dünya devleti ütopyası ile ilgili felsefi ve etik bir tutumu ifade etmiştir. Bu ütopya ve tutumdan hoşlanmayan ulusalcıların literatüründe ise kozmopolit/anizm kavramı "köksüzlük"le eş anlamlı olarak kullanılmıştır⁴⁸⁸. Beck'e göre ulusal bir perspektiften bakıldığında kozmopolitan ya da kozmopolitanizm düşman bir imge olarak pejoratif bir şekilde görüldüğü doğrudur. Ulus devlet bağlamı üzerinden değerlendirildiğinde kozmopolitanizm genel olarak "global oyuncu", "emperyal kapitalist" ya da "yerelliği aşan orta sınıf entelektüel" gibi farklı anlamlara gelebilen bir kavramdır⁴⁸⁹. Bu bağlamda örneğin Naziler ve Stalin kozmopolit sıfatını Yahudiler için kullanmışlardır. Nesnel tanımlamalarda ise kozmopolit kavramı, *ulusal sınırlar ve önyargılardan bağımsız olma* anlamına gelmektedir⁴⁹⁰. Giddens'a göre kozmopolit (cosmopolitan), sürekli olarak yeni düşünce ve değerlere açık olmaları sonucunda pek çok toplumsal niteliği paylaşan insan ya da toplumları betimleyen bir terimdir⁴⁹¹. Turner'in hazırlamış olduğu sosyoloji sözlüğünde Nick Stevenson kavramın çoğulculuk ve dünya vatandaşlığı şeklinde iki genel anlamda kullanılabileceğini ifade etmektedir⁴⁹².

Kozmopolitanizm tarihsel açıdan antik kozmopolitanizmi (Stao), aydınlanma kozmopolitanizmi (Kant) ve emperyalist kozmopolitanizm (Jasper, Arendt) şeklinde üç büyük döneme ayrılmakla birlikte⁴⁹³ bu kavramın sosyolojide kullanımı görece yenidir. Kozmopolitanizm bu alanda ilk kez Robert Merton tarafından 1960'lardaki sosyoloji yazılarında "kendilerini dünyanın ayrılmaz bir parçası" olarak görenler için kullanılmıştır. Bu kavram 1970'lerden itibaren ise ulus-ötesi şirketlerin dünya üzerinde sürekli seyahat halinde olan üst-yöneticileri için kullanılmıştır. 1990'lardan itibaren

⁴⁸⁶ Ulrich Beck, *The Cosmopolitan Vision*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2006, p. 9-10.

⁴⁸⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 420.

⁴⁸⁸ Özyurt, "Toplumu Yeniden Düşünmek", s. 65.

⁴⁸⁹ Beck, "Rooted Cosmopolitanism", p. 16.

⁴⁹⁰ Beck, *Cosmopolitanizm Vision*, p. 3; Özyurt, s. 65.

⁴⁹¹ Giddens, *Sosyoloji*, s. 1065.

⁴⁹² Nick Stevenson, "Cosmopolitanism", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 94.

⁴⁹³ Back, *The Cosmopolitanizm Vision*, p.45.

hemen hemen tüm insanlığı içine alan bir dünya vatandaşlığı (kozmpolitleşme) olgusundan söz edilmektedir. Nihayet bugün bu olgu ampirik olarak ölçülmeye başlanmıştır⁴⁹⁴.

Ancak son tahlilde konu, yani kozmpolitleşme olgusunu analiz edecek kavramlar ve sosyolojik paradigmlar Beck'in alana dahil olması ile birlikte yeni bir seyir kazanmış görünmektedir⁴⁹⁵. Ortaya koymuş olduğu sosyolojik bağlam ve araştırmalar dolayısıyla Beck, kozmpolitan sosyolojinin öncüsü kabul edilmektedir. Başka bir ifadeyle Beck, uzun tarihsel bir geçmişe sahip ve felsefik bir arka plana dayanan kozmpolitanizmin farkında olarak sosyolojik bir zemin üzerinde düşünömsel modernitenin en temel konularından biri olarak bu paradigmayı ele alıp tartışmaktadır⁴⁹⁶. Risk toplumu kuramcılarından olan Giddens ise kozmpolitanizm hakkında çok fazla konuşmamıştır.

Kozmpolitanizm, Beck'in genelde risk toplumu ve özelde onun küreselleşme ve dünya risk toplumu üzerine ortaya koymuş olduğu düşöncelerini de kapsayan ve son zamanlarda sıkça dile getirmeye çalıştığı önemli "deneysel hipotez"lerinden⁴⁹⁷ biridir. Onun son zamanlarda ortaya koyduğu düşöncelerinin çoğu, bilindiğı üzere mekânsal olarak sabit ulus üzerindeki geleneksel sosyolojik odaklanmanın üstesinden gelmeye ve bunun yerine daha akışkan uluslarüstü bir odaklanmaya geçmeye çalışan kozmpolitanizm ile ilişkilidir⁴⁹⁸. Bu yaklaşımın yöntemsel açıdan gerçekleşebilmesi için Beck, ulusal sosyolojiye karşılık gelen "metodolojik milliyetçiliğın"⁴⁹⁹ kırılmasını ve bunun yerine dünya risk toplumu dinamiklerinin harekete geçirilmesi gerektiğini düşünmektedir⁵⁰⁰.

⁴⁹⁴ Özyurt, s. 65-66.

⁴⁹⁵ Ulrich Beck'in kozmpolitanizm üzerine yazdıkları için bkz. Ulrich Beck, *The Cosmopolitan Vision* (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2006; Ulrich Beck and Edgar Grande, *Cosmopolitan Europa*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2007; Ulrich Beck, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", *British Journal of Sociology*, Vol. No. 51, Issue No. 1 (January/March 2000) p. 79-105; Ulrich Beck, "We Do Not Live in an Age of Cosmopolitanism but in an Age of Cosmopolitization: The 'Global Other' is in Our Midst", *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk Society*, Ed. Ulrich Beck, Springer, London 2014, p. 169-187; Ulrich Beck, "Politics of Risk Society", *The Politics of Risk Society*, Ed. Jane Franklin, Polity Press, Cambridge 2008, p. 9-22; Ulrich Beck and Natan Sznajder, "A Literature on Cosmopolitanism: an Overview", *The British Journal of Sociology*, Volume 57, Issue 1, 2006; Yishai Blank, "The Reality of Cosmopolitanism", *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk Society*, Ed. Ulrich Beck, Springer, London 2014, p. 65-70.

⁴⁹⁶ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 21.

⁴⁹⁷ Beck and Willms, p. 11.

⁴⁹⁸ Ritzer, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 445.

⁴⁹⁹ Beck, *Cosmopolitan Vision*, p. 2-3.

⁵⁰⁰ Beck, *World at Risk*, p. 53.

Beck, Hannah Arendt'in "human condition" ve F. Lyotard'ın "post-modern condition" adlandırmalarına gönderme yaparak 21. yüzyılın başlarında "cosmopolitan condition"ın olgusallaştığını belirtir. Buna göre ulusal sınırları aşarak yerli ve yabancıları birbirine karıştıran "küresel riskler", kozmopolitan durumun önemli göstergelerindendir. Beck'e göre yaşadığımız zaman diliminde kozmopolitanizm felsefi ve ahlaki bir tercih olmaktan çıkarak özellikle toplumsal gerçeklik alanında ya da gündelik yaşam kontekstinde ve zorunlu kozmopolitleşme şeklinde⁵⁰¹ belirleyici bir özellik halini almıştır⁵⁰².

Beck'e göre zorunlu kozmopolitanizm, etkinleştirilmek istenen küresel riskleri ve birbiriyle herhangi bir şekilde ilişki kurmak istemeyen ama bir şekilde sınırları birbirine geçmiş aktörleri ifade eder. Bu yüzden Beck, bir taraftan kozmopolitanizmin normatif kavramlarını ve felsefesini, diğer taraftan saf ve real kozmopolitanizasyonu açık bir şekilde birbirinden ayırmak istemektedir. Beck'in ana düşüncesi risk toplumu felsefesidir⁵⁰³. Çünkü kozmopolitanizm risk toplumu sürecinin düşünömsel bir parçasıdır⁵⁰⁴. Ne var ki Beck, kozmopolitanizmin normatif ve felsefik prensiplerini sosyolojiye uygulayarak real bir sonuca ulaşmamıştır. Kozmopolitanizm görünmeyen, istenmeyen ve baskı altında olan küresel risklerin arka kapısından geçerek sosyolojik bir gerçeklik olarak varlık sahnesine girebilmiştir. Yine tarihsel bağlamda kapitalizmin, emperyalizmin, idealizmin ve elitizmin kirini taşıyan kozmopolitanizm bugün tarihsel konumunun aksine beklenmedik bir şekilde çoğulcu bir paradigma olarak gündelik bir mesele haline gelmiştir⁵⁰⁵.

Küresel bir çağda kozmopolitanizm nasıl kavranmalıdır? Kozmopolitanizm ilk elde, bir hükümetin, devletin ya da sivil örgütün temsilcisi olarak görölse de esasen hiçbir unsurun aşmaması gereken standartları ya da sınırları belirleyen temel değerler olarak ele alınabilir. Kozmopolitanizmin değerler felsefesi, bir bireyin ya da bir bütün olarak insanlığın bir üyesi olarak her bir insanın taleplerine odaklanarak, insanların temel anlamda eşit olduklarını ve aynı zamanda eşit politik davranışları hak ettiklerini savunan bir dünya görüşünü destekler. Bunun anlamı insanların içinde doğdukları ve/veya büyüdükleri topluluğa ya da kültüre bakılmaksızın eşit bir ölçüde özgür bireyler

⁵⁰¹ Özyurt, s. 66.

⁵⁰² Beck, *Cosmopolitan Vision*, p. 2.

⁵⁰³ Beck, *World at Risk*, p. 61.

⁵⁰⁴ Beck and Willms, p. 196.

⁵⁰⁵ Beck, *World at Risk*, p. 61.

olarak karşılamaktır⁵⁰⁶. Bu kozmopolitleşme durumunun somut örneği ikinci modernite döneminde öne çıkan ve birinci moderniteyle özdeşleşen uluslararası hukukun önüne geçen evrensel insan haklarıdır. Beck'e göre Kosova Savaşı'nda (1998-1999) Sırpların katliam seviyesinde insan hakları ihlalleri yaptığı gerekçesi ile NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması kozmopolitanizm için önemli bir olaydır⁵⁰⁷.

Risk toplumu kuramcılarına göre kozmopolitanizm bu ifade edilenler hatırd tutularak şöyle tanımlanabilir: küresel dünyada piyasaların, devletlerin, uygarlıkların, kültürlerin özellikle farklı insanların, dinlerin ve (yabancılar) ötekilerin arasında ortaya çıkan ve açık olan sınırların erozyona uğraması demektir. Bu sınırların yok olduğu ya da olacağı anlamına gelmemektedir. Fakat sınırların bilgi, sermaye, risk ve hatta çok fazla olmasa da bazı insanların (turistler geçebilir, göçmenler geçemez) geçebileceği akışkan, bulanık ve pürüzlü bir hale gelmesidir⁵⁰⁸. Kozmopolitan bir dünya, bir anlamda şeffaf, yani cam gibi bir dünyadır⁵⁰⁹. Örneğin kozmopolit bir kişi farklı bir ulustan gelerek bir başka (ulus) devletin vatandaşı olabilir⁵¹⁰. Ekber S. Ahmed'in sınırlarını çizdiği postmodern söylemde olduğu gibi bu çağda hem İngiltere'nin sadık bir vatandaşı hem doğulu hem de iyi bir Müslüman olmak mümkündür⁵¹¹.

Beck'e göre kozmopolitanizm etimolojik açıdan "kozmos" ve "polis" kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan bir paradigma olduğu için ilginç bir şekilde ikili bir kimlik ve ikili bir bağlılığa yönelik olarak⁵¹² pre-national ve post-national anlamlarına gelebilecek bir müphemlikle ilişkilendirilmiştir⁵¹³. Bu ikili dünyaya, yani "doğa" ve "polis" yapısının içinde yer aldığı ikili topluluğa insanoğlu doğumla dahil olmaktadır. Daha doğrusu her birey bir kozmosa yerleştirilmiştir fakat eş zamanlı olarak farklı şehirler, bölgeler, etnisiteler, farklı hiyerarşiler, uluslar, dinler vs. sınırlar içinde yaşamaktadır. Bu durum çok özel bir şey değildir, fakat çoğulcu bir yapıyı içermektedir⁵¹⁴.

⁵⁰⁶ Held, "Kozmopolitanizm: Küreselleşmeyi Evcilleştirmek", s. 609.

⁵⁰⁷ Beck, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", p. 82-83.

⁵⁰⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 68.

⁵⁰⁹ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 8.

⁵¹⁰ Sorensen and Christiansen, p. 102.

⁵¹¹ Ahmet, *Postmodernizm ve İslam*, s. 49.

⁵¹² Beck, "Rooted Cosmopolitanism", p. 16.

⁵¹³ Beck and Grande, p. 11.

⁵¹⁴ Beck, "Rooted Cosmopolitanism", p. 16; Beck, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", p. 80.

Beck'e göre iki yüz yılı aşan ulusçuluğun ve sürdürülen ulus-devlet oluşumunun ardından kozmopolitan değerler yersiz olarak anlaşılabilir. Ancak bu değerler, tarihte çok sayıdaki diğer uluslararası yasaların ve düzenlemelerin yanında, savaş yasalarında, insan hakları yasasında ve Roma Uluslararası Ceza Mahkemesi Yasası'nda da saygın bir yer tutarlar ve bu tarz yasaların odağında yer alırlar⁵¹⁵. Beck kozmopolitanizmin tarihsel arka planını onaylamaktadır ve hatta ona göre bu kavram, çok daha olağanüstü bir tarihi çağrıştırmaktadır. Ancak ona göre çok uzak tarihlere gitmeye gerek yok. Bir kere Avrupa aydınlanmasının en büyük ve en üretici tartışmaları onunla bağlantılıdır, ancak bu tartışmalar uzun zaman önce unutuldu⁵¹⁶. Beck, bu unutulmuş olanı, yani kozmopolitan aydınlanmayı risk toplumunda yeniden hatırlayarak bir kuramsal restorasyon girişiminde bulunmaktadır⁵¹⁷.

Beck'e göre içinde yaşadığımız radikal/ileri modern toplum aynı zamanda kozmopolitan bir toplumdur⁵¹⁸. Giddens için ileri modernlikte küresel kozmopolit toplumun oluşumu açısından bugün yeni bir başlangıç yaşanılmaktadır⁵¹⁹. Tarihin bu yeni küresel yaşam evresinde insanlık bir bütün olarak kozmopolitleşme sürecine doğru evrilmiştir. Bu nedenle kozmopolitleşme düşünümsel modernleşme çağının yeni bir özelliği ve hatta evresi olarak ortaya çıkmış görünmektedir⁵²⁰. Bu süreç, kozmopolitan bir dünya toplumunun kurulması olarak değil de toplumların ve siyasetin ulusallıklarını kaybetmesi ve tekrar ulusallaşmaları, etnisitelerini kaybetmeleri ve tekrar etnikleşmeleri, yerelliklerini kaybetmeleri ve tekrar yerelleşmeleri arasında süregiden karşılıklı bir etkileşim bağlamında ulusal toplumların içsel küreselleşmesi olarak anlaşılması gerekir⁵²¹.

Bu bağlamda bu toplum biçiminin temel özellikleri; dünya çapında halkların ve insanların iç içe geçmesi, küresel uzamda eşitsizliklerin büyümesi, yeninin ortaya çıkması, ekonomi alanında ulusötesi organizasyonların ortaya çıkması, devlet dışı politikalar (IMF, Dünya Bankası, WTO, Uluslararası Adalet Divanı), sivil toplum örgütleri (Uluslararası Af Örgütü, Yeşilciler, Feminizm), insan hakları gibi yeni ve

⁵¹⁵ Held, "Kozmopolitanizm: Küreselleşmeyi Evcilleştirmek", s. 609.

⁵¹⁶ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 1.

⁵¹⁷ Sorensen and Christiansen, p. 20.

⁵¹⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 74.

⁵¹⁹ Giddens, *Modernliği Anlamlandırmak*, s. 178.

⁵²⁰ Beck, *World at Risk*, p. 3.

⁵²¹ İzzet Yavuz Odabaşı, *Kozmopolitanizm Hülyası ve 21. Yüzyıl*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 61.

normatif kavram ve düşüncelerin ortaya çıkması, yeni tipolojiler ve dünya risk profilleri (iklim değişimi, küresel finans krizleri vb), küresel suç ve terörizm gibi yeni savaş biçimleri ve dünya dinleri arasında meydana gelen birlikte yaşama formülleri ile birlikte doğan yeni dayanışma ve çatışma kültürleri⁵²² sayılabilir.

Kozmopolitanizm realite ve kural/maxim olarak birbirinde ayrılır. Normatif biçimde kozmopolitanizm, ülke sınırlarının hem içinde hem de dışında olan ötekiliği, yani kültürel ötekiliği tanımak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda görünen farklılıklar olduğu gibi kabul edilmektedir. Bu durum kozmopolit teoride olumlu olarak karşılandığı gibi aynı zamanda onu evrenselcilik mitosundan da ayırmaktadır⁵²³. İfade ettiğimiz gibi bu durum teorik düzeyde kabul görmüştür. Dünyanın hiçbir yerinde bugün, yani 21. yüzyılın başında, bu tarz bir kültürel ötekiliği kabullenen bir yer ya da yapı yoktur. Beck burada Durkheim'i hatırlatacak bir şekilde şu soruyu haklı bir şekilde sormaktadır: Din, ırk, coğrafya ve deri rengi gibi farklılıkları bir arada tutan şey nedir? Beck'e göre bunun cevabı dünya risk toplumunda saklıdır. Kozmopolit bir toplumun ortaya çıkışına neden olan önemli bir etken insanların varlığını tehdit eden küresel risklerin zorladığı toplumların yaşadıkları travmatik deneyimlerdir. Ancak tehditlerin realitesini tanımak hiçbir şekilde ötekiliği tanımak anlamına gelmez⁵²⁴.

Dünya risk toplumu ulusal görünümü göz ardı edilebilen dünyanın çoğulculuğunu tanımaya zorlar. Küresel riskler çatışmaları ve sınırları aşan sorumlu bir sivil kültürün ortaya çıkabileceği politik bir alan ve bir ahlak ortaya çıkarır⁵²⁵. Küresel toplum; riskler, yaşama imkânları ve toplumsal ilişkiler ağı sayesinde bütünleşmiş-ortaklaşmış insanlığı ifade etmektedir. Bireylerin yaşam olanakları ve sorumluluklarının ulus-devletlerin sınırlarının ötesine uzanması, ulusal toplumdan farklı bir toplumsallık biçiminin geliştiğini gösterir. Bu yeni toplumsallık biçimi varlığını ulus-toplumlarla bir arada sürdürmektedir. Bireyler kendilerini ulus-topluma olduğu kadar, insanlığa karşı da sorumlu hissetmekte ve bu sorumluluk düşüncelerinde, günlük yaşamlarındaki tutum ve davranışlarında dönüşümlere yol açmaktadır. Düşünce, tutum ve davranışlarda dönüşümlere yol açan yeni ethos, kozmopolitanizm olarak adlandırılmaktadır⁵²⁶.

⁵²² Beck, *A God of One's Own*, p. 74.

⁵²³ Sorensen and Christiansen, p. 102.

⁵²⁴ Beck, *World at Risk*, p. 56.

⁵²⁵ Beck, *World at Risk*, p. 56.

⁵²⁶ Özyurt, s. 61.

Daha genel olarak kozmopolitanizm fikri Beck'e göre düşünce ve eylem üzerindeki yerel kısıtlamaları içerir. Bu nedenle, küreselleşme çağında insanların kökleri artık verili bir kozmos içinde (örneğin Birleşik Devletler) bulunmaz. Böyle olmaksızın insanların kökleri "farklı kentler, bölgeler, etniklikler, hiyerarşiler, uluslar, bölgeler ve benzerinde" bulunur. Bu, örneğin ulus-tabanlı bakış açılarıyla ilişkili geleneksel ya/ya da düşüncesinden uzaklaşmayı, dünyanın daha melez "bu da olabilir", "o da" kanısını içerir. Beck'in bu kozmopolitik yaklaşımı kesinlikle küreselleşmeden türetilmektedir ve küreselleşmeyle yakın bir bağlantısı vardır⁵²⁷. Başka bir ifadeyle Beck için küreselleşme ve kozmopolitanizm arasında Weberyen anlamda ciddi sayılabilecek bir "seçici yakınlık" bulunmaktadır. Çünkü Beck'in coğrafyasında kozmopolitanizme giden yollar küreselleşmeden geçmektedir⁵²⁸. Bu bağlamda Beck'in ajandasında kozmopolitanizm düşünümseldir⁵²⁹ ve düşünümsel bir küresel ağ içinde sınırsızlık anlamında kullanılmaktadır⁵³⁰.

Beck'e göre, 21. yüzyılda genel insanlık durumunu ulusal veya yerel olarak değil, yalnızca küresel olarak anlamak mümkündür. Küreselleşme, küresel ile yerelin kültürel karşıtlığı değil, bunların karşılıklılık ilkesine göre birleşmesidir. Küreselleşme süreci, sınırlar arası karşılıklı bağımlılığa ve ulus-devlet toplumları içinde sosyal ve siyasi dönüşümlere neden olmaktadır. İşte bu kozmopolitleşme olgusudur: "[K]ozmopolitleşmenin anlamı dâhili küreselleşmedir, ulus-devletlerin içeriden küreselleşmesi. Kozmopolitleşme gündelik yaşamın bilincini ve kimlikleri dönüştürmektedir. Küresel sorunlara ilgi, günlük yaşam deneyiminin ve insanların "ahlaki-yaşam dünyası"nın parçası olmaktadır"⁵³¹. Yani küreselleşme orada meydana gelen bir şeydir. Kozmopolitanizm ise bir ulus alanında, yerel ve hatta kendine ait bir biyografi ve kimlik içinde gerçekleşir.

Beck'e göre küreselleşme dünyanın "soğan modeli" esasına dayanmaktadır; soğan modeline göre yerel ve ulusal iç tabaka, uluslararası ve global ise dış kabuktur. Kozmopolitan kavramının anlamı küresel ve yerel, ulusal ve uluslararasının dölalitesini ortadan kaldırmak ve onları ampirik olarak analiz edebilecek yeni bir formda birbiriyle kaynaştırmak/birleştirmektir. Başka bir deyişle kozmopolitleşme sınırların

⁵²⁷ George, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 445.

⁵²⁸ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 17.

⁵²⁹ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 94.

⁵³⁰ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 3.

⁵³¹ Cevat, s. 68.

bulanıklaştığı, feshedildiği ve (dünya) dinlerinin karakteristik orijinal sınırlarının aşınmaya başladığı özgül süreci kapsamaktadır⁵³².

Kozmopolitleşme artık geri dönülemez bir şekilde toplumsal dünyaların tarihsel doğasını ve buralarda yer alan devletlerin konumunu değiştiren bir süreç olarak yorumlanmaktadır. Kozmopolitleşme, birçok bağlılığın gelişmesi, farklı ulusaşırı yaşam biçimlerinin artması, devlet dışı politik aktörlerin ortaya çıkışı, dünya af örgütünden dünya ticaret merkezine kadar özellikle neoliberal küreselleşmeye karşı küresel protesto hareketlerin gelişmesi ve kozmopolit bir küreselleşmenin farklı türlerinin desteklenmesinden oluştuğu anlaşılmaktadır. İnsanlar dünya genelinde insan haklarının tanınması amacıyla mücadele ediyor. Çalışma hakları için, küresel çevre korumaları için, yoksulluğu azaltmak için vs... Bu ölçütler kurumsallaşan bir kozmopolitleşmenin başlangıç adımlarıdır⁵³³.

Burada basitçe bir itiraz gelebilir. Kozmopolitleşme küreselleşme olarak adlandırılan şey için kullanılan yeni bir durum değil midir? Cevap: hayır. (En azından Beck mevzuyu böyle görüyor). Beck'e göre kozmopolitleşme çokluğa ya da çeşitliliğe dayanan bir yapı olması hasebiyle çokluğu ya da çeşitliliği yok sayan küreselleşme olgusundan ayrı tutulması gereken bir şeydir⁵³⁴. Biraz önce de ifade ettiğimiz gibi dünya toplumlarının çekilen son görüntülerine göre kozmopolitleşme artık geri döndürülemez bir gerçekliktir. Dünyanın birçok bölgesinde bunun mayası atılmış görünmektedir. Moskova'dan Paris'e, Rio'dan Tokyo'ya kadar birbiriyle iç içe geçmiş yaşamsal ilişkiler uzun bir süredir yaşanılmaktadır. Bu iç içe geçişler bir taraftan üretimin diğer taraftan tüketim ağıının oluşumun nedeni olduğu kadar küresel risklerin de nedenidirler⁵³⁵. Kozmopolitleşme durağan bir süreç değildir. Kavram "kozmos" (cosmos) ya da "küre"ye (globe) bağlı değildir ve bu kavram kesinlikle her şeyi içermez. Bilakis kozmopolitleşme spesifik konular ile bağlantılı olarak ortaya çıkmakta ve tecrübe edilmektedir⁵³⁶.

Sonuç olarak kozmopolitanizm küreselleşmenin bir sonucudur. Kozmopolitanist tutum ve davranışlarla hem yerel hem de ulus-ötesi mekânlarda karşılaşabiliriz. Beck'in

⁵³² Beck, *A God of One's Own*, p. 69.

⁵³³ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 9.

⁵³⁴ Beck and Willms, p. 183.

⁵³⁵ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 9.

⁵³⁶ Beck, *The God of One's Own*, p. 69.

"gündelik yaşamın kozmopolitleşmesi" nosyonu⁵³⁷ yerellikle kozmopolitanizm arasındaki zorunlu ilişkiyi vurgular. Yerel yaşam mekânlarının uzak mesafelerle sosyal ilişkide olması ya da onlardan etkilenmesi iki tür küyerel tepkiye neden olabilir. Bu etkiler karşısında sınırları kalınlaştırma veya sınırların akışkanlığına izin verme. Bu ikinci durum kozmopolitanizme zemin oluşturur⁵³⁸.

Öte yandan kozmopolitanizm kendi içinde çeşitli türlere ayrılmaktadır. Bu türler içinde en yaygın olanı felsefik kozmopolitanizmdir. Beck'e göre felsefik kozmopolitanizm modern ulus-devletlerin başında ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Kozmopolitanizm ilkin felsefik olarak yani entelektüel bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkmış ve daha sonraları sosyal praksis olarak tartışılmıştır. Birinci modernlik döneminde milliyetçilik insanların kalplerine egemen iken ikinci modernlik döneminde bu dualistik yaklaşım tersyüz edilmiştir. Gündelik yaşam sıradan bir şekilde kozmopolitleşirken milliyetçiliğin sinsî düşüncesi insanların entelektüel hafızasını meşgul etmeye devam eder⁵³⁹.

Ayrıca Beck, öncelikle felsefik kozmopolitanizm ve sosyal praksise dayalı kozmopolitanizmi birbirinden ayırır. Diğer bir ifadeyle teorik kozmopolitanizm ile gerçeklikte yaşanan sosyolojik kozmopolitanizm arasında bir ayırma gider. Bununla da bir zamanlar iddia edildiği gibi kozmopolitanizmin bir tercih ve elit işi olduğuna dair tezi reddeder. Sosyal bilimlerde metodolojik kozmopolitanizm metodolojik milliyetçiliğe karşıdır. Yani metodolojik kozmopolitanizm yaklaşımı ile Beck, merkezîyetçi devlet perspektiflerini ve yine merkezîyetçi sosyolojik imgeleri reddeder⁵⁴⁰. Çünkü kozmopolitanizmin değişik biçimleri, farklı görünümeler altında olsa bile siyasal, çatışmayı ve olumsuzluğu aşmış, mutabakatçı bir yönetim biçiminin erişebilirliğini varsayar⁵⁴¹.

21. yüzyılda yeni bir tür kozmopolitanizmin doğmakta olduğuna dikkat çeken Beck, bu dönemde insani sorunların sadece ulusal/yerel bağlamlar içinde anlaşılamayacağını belirterek, W. R. Mills'in bahsettiği sosyolojik tahayyülünün ulus devletlerle sınırlı olduğunu, ancak günümüzde asıl meselenin yeni doğan kozmopolit tahayyülün

⁵³⁷ Beck bunu "banal kozmopolitleşme" olarak tanımlamaktadır. Bkz. Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 1-10.

⁵³⁸ Özyurt, s. 69.

⁵³⁹ Beck, *The Cosmopolitan Vision*, p. 19.

⁵⁴⁰ Beck, "Rooted Cosmopolitanism", p. 17.

⁵⁴¹ Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 123.

sosyolojik referanslarını tanımlamak olduğunu ileri sürmektedir. Beck, Bauman ve Held gibi iki önemli düşünürün çalışmalarından da ilham alarak, geliştirdiği "karşılıklı bağımlılık", "akışkan modernite" ve "içerden kozmopolitanizm" gibi kavramlar yoluyla küreselleşmenin sosyolojik referanslarını tanımlarken, ekonomik küreselleşmenin ulusal alanlarda aşağıdan yukarıya yaşanan kozmopolit bir baskı yarattığını belirterek bilginin, sembollerin, paranın, risklerin, insanların ve sosyal eşitsizliklerin küresel ve ulusal akışlarını ayırmayı önermekte ve küreselleşmenin baskısıyla yaşanan değişimlerin iç kozmopolitanizm gibi yeni bir kavram çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir⁵⁴².

Beck'e göre üretim, kimlik, korku, haz, kader, iktidar ve siyaset gibi yaşam tarzlarıyla ilgili temel kavram ve sorunlar artık ulusal olmaktan ziyade küresel bir bağlam içinde anlaşılabilirler. Klasik moderniteye damgasını vuran zaman-mekan, kimlik ve üretim paradigmasının da gözden geçirilmesi gerektiğine inanan Beck'in tanımladığı aşağıdan-yukarı (iç) kozmopolitanizm, küresel düzeyde yeni bir hız kazanan sermaye, mal ve emek hareketlerinin ulus-altı ve yerel düzeyde yarattığı yeni güç ağları içinde/yoluyla gelişmektedir. Bu süreçte zayıflayan ulusal ekonomi ve ulus devletin ekonomik ve siyasal denetiminden bağımsızlaşan aktörler, yeni gelişen küresel güç ağlarına eklemlenerek küresel siyaseti/ekonomiyi ulusal/yerel düzeyde yeniden üretmektedirler. İçeriden gelişen kozmopolitanizm neticesinde belirli mekânlarda yoğunlaşan etnik, dini ve kültürel cemaatlerden başlayarak ulus altı gruplar küresel ağlara eklemlenerek yeni güç merkezleriyle doğrudan ilişki kurma imkanına kavuşmaktadırlar. Devletin düzenleyici kapasitesini zayıflatan bu süreçte ulus-altı gruplar merkezkaç kuvvetler olarak hareket etme eğilimine girmektedirler⁵⁴³.

Kozmopolitanizm, ötekilerin ötekiliğine içeride yer veren hayat ve ilişkilerin alternatif bir tahayyülü ve alternatif bir yoludur. Felsefi-evrenselci kozmopolitanizmden farklı olarak, yeni kozmopolitanizm, kökleri ve kanatları olan "köklü kozmopolitanizm"dir; yerelliğin karşısında değil, yerellelikle birlikte vardır. Kozmopolitanizm, hem felsefi evrenselcilikten hem de milliyetçi tikelcilikten farklıdır. Ötekiliğin tanınması ve

⁵⁴² Nazım İrem, "Liberal Cumhuriyetçilik, Çokkültürcülük ve Kültürel Demokrasi Talepleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 8, Kış 2005-2006, s. 43.

⁵⁴³ Nazım, s. 43-44.

bencilikten vazgeçme kozmopolitan düşüncenin referanslarıdır. Kozmopolitan perspektifte ötekileri "farklı olarak ve aynı olarak" görmenin hayati önemi vardır⁵⁴⁴.

Beck çalışmalarında, sonucu tamamen "açık-uçlu olan bir meta-oyun"u kapsayan küresel politikaya, ulusal ve uluslararası ilişkilerin ötesine uzanan kozmopolit bir yönelim de benimsemektedir. O, sınırların, temel kuralların ve temel ayırımların -sadece "ulusal ve uluslararası" alanlar arasındakiler değil, aynı zamanda küresel iş ve devlet, uluslararası sivil toplum hareketleri, uluslararası örgütler ve ulusal hükümetler ve toplumlar arasındakilerin- içinde müzakere edildiği bir oyundur". Bu gerçeklik, ulusal bir bakış açısından, bu meta-oyunu daha iyi kavrayabilecek ve onun üstesinden daha iyi gelebilecek kozmopolit bir bakış açısına geçişi gerektirmektedir⁵⁴⁵.

Beck'e göre kozmopolitanizm üzerine bu hatırlatmalar ve tartışmalar sosyolojinin yeni formasyonları açısından bize farklı kapılar aralayacaktır. Bu kozmopolitan sosyoloji, sosyologları kozmopolitanizm üzerinden sosyolojiyi yeniden düşünmeye davet etmektedir. Çünkü birinci modernlik döneminde toplum salt ulus devlet sosyoloji üzerinden tanımlanır. Bugünün dünyası dünün dünyası ile aynı değildir⁵⁴⁶. Bugün modernliğin küresel dönüşümü ve yeni kozmopolitan durum üzerine yapılan çalışmalar "kozmpolitan sosyoloji paradigmasını" doğurmuştur. Bu paradigmanın ele aldığı sorunların merkezinde yeni durumla ilgili "araştırma metotlarının ve stratejilerinin belirlenmesi" ve "küreselleşen bir dünya toplumu içinde ötekilikle ilgilenmenin yeni formları" yer almaktadır⁵⁴⁷.

Ayrıca Beck'in ortaya koymuş olduğu kozmopolitan sosyoloji paradigması, temsilcileri Kant'tan Habermas'a kadar uzanan felsefi-normatif kozmopolitanizmden üç noktada ayrılır: a) ulus-devletleri sosyolojinin inceleme birimi olarak alan metodolojik ulusçuluğu eleştirir, b) yirmi birinci yüzyılı kozmopolitanizm çağı olarak görür, c) bu varsayımların bir metodolojik kozmopolitanizm ihtiyacı doğurduğunu kabul eder. "Diyalojik tahayyül"e sahip olan metodolojik kozmopolitanizm, metodolojik

⁵⁴⁴ Özyurt, s. 69.

⁵⁴⁵ Ritzer, *Modern Sosyoloji Kuramları*, s. 445.

⁵⁴⁶ Beck, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", p. 80.

⁵⁴⁷ Özyurt, s. 68.

ulusçuluğun "monolojik tahayyül"le çözümleyemediği yeni sosyal yapıyı, dinamikleri ve çatışmaları çözebilme iddiasına sahiptir⁵⁴⁸.

Bu bağlamda kozmopolitan sosyolojik paradigma, "postmodernliğin değil, dünya risk toplumunun ortaya çıkardığı küreselleşmiş karmaşık modernitenin ürünüdür. Yeni koşulların tanımlanmasını, keşfedilmesini, sosyal ilişkileri yeniden organize etmeyi kozmopolitan sosyoloji üstlenebilir. Kozmopolitan perspektif postmodernistlerin tikelciliği yüceltme, mutlaklaştırma ve sığlığa dönüştürme eğilimini eleştirir. Beck ve Grande'e göre, "kozmpolitanizm ötekiliği evrensel olarak tamamlamanın yollarını araştırır. Bu, kozmpolitan hoşgörünün ortak olarak paylaşılan birçok evrensel norm üzerine temellenmesi gerektiğini gösterir. Kozmpolitanizm birliği ve çeşitliliği içerir. Hem bireysel hakları hem de cemaatlerin ötekiliğini tanımalıdır". Dünya risk toplumunda evrenselci –aydınlanmacı kozmpolitanizmin değil, çok kültürlü bir kozmpolitanizmin savunusu yapılmaktadır⁵⁴⁹.

Kozmpolitan sosyolojiye karşı birçok eleştiri de var. Küreselleşmenin dışında kalan halklar ve yerler göz önüne alınınca kozmpolitan modelinin ciddi bir şekilde tartışılması gerektiği ortaya çıkıyor. Örneğin kozmpolitan demokrasi açısından düşündüğümüzde etnik ve/veya azınlık grupların yerel ve topluluk temelli bir özerklik için mücadele verdiklerini ve bunun da siyasi ve felsefi açıdan kozmpolitanizme bir meydan okuma olduğunu iddia etmek mümkün. Bunun yanında mevcut ulusal yapıların yerine yeni kurumlar oluşturma'nın pratik olmadığını düşünenler de var. Son olarak şunu söyleyebiliriz ki küresel ve çoğulcu bir güvenlik topluluğu olmadan kozmpolitan bir evren inşa etmek mümkün görünmemektedir⁵⁵⁰. Zaten Beck'e göre de kozmpolitanizm hepten iyi bir yapı da değildir⁵⁵¹.

3.4. Kurumsallaşan Bireyselleşme

Modernitenin temel fikirlerinden biri olan bireyselleşme veya bireycilik farklı sosyolojik kuramlar tarafından, kendi bakış açılarına göre tanımlanmıştır⁵⁵². Kimi kuramlar bireyciliğin özerkliğini ve onu yönetme iddiasında bulunan toplumsal ve siyasal kurumlar karşısındaki bağımsızlığını ön plana çıkarırken kimi kuramlar da

⁵⁴⁸ Özyurt, s. 69.

⁵⁴⁹ Özyurt, s. 69.

⁵⁵⁰ Akdoğan, *Dijital Politik Fanteziler*, s. 39.

⁵⁵¹ Beck and Willms, p. 190.

⁵⁵² Bkz. Zeynep Özlem Üskül, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, Buke Yayıncılık, İstanbul 2003.

bireyciliğin ancak yasalarla örülmüş toplumsal düzen içerisinde yaşayabileceğini vurgular. Kısaca bireycilik/bireyselleşme mülahazalarının tümü, yeni bireycilik çağında⁵⁵³ toplumsal işleyişi açıklamak için bireyselleşmenin ve kolektivitinin değişebilir yönlerini öneriyorlar⁵⁵⁴.

Risk toplum kuramının bireyselleşme sorunsalı ile ilgili özgün, tartışmaya açık ve ilgi çekici yaklaşımları mevcuttur. Kuramın yaratıcısı olan Ulrich Beck bireycilik konusunu sosyolojide genel olarak bilinen "yalnızlık ve soyutlama" anlamlarından⁵⁵⁵ farklı olarak küreselleşme güçleri tarafından serbest bırakılan yeni bireycilik farkındalığı şeklinde karakterize etmektedir⁵⁵⁶. Beck'in yaklaşımında bireyselleşme bireycilik-toplum ilişkisinden ziyade, bireycilik-sistem (ilişkiler, tüketim, aşk, vb) ikilisi bağlamında tartışılmaktadır. Beck bu bağlamda "metodolojik bireycilik" ve "metodolojik bütüncülük" yaklaşımlarının birlikte kullanılabileceği üçüncü bir yol olarak "kurumsallaşan bireycilik" (institutionalized individualism) yaklaşımını savunmaktadır⁵⁵⁷. Kurumsallaşan bireycilik bilindiği üzere sosyolojide bireyin içinde bulunduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel çevre ile psikolojik sınırlılıklarını birlikte ele alan bir yaklaşımdır⁵⁵⁸. Buna göre bireyi kuşatan sosyal çevre ne derece genişlerse varlık ve eylemdeki bireysellik de o derece artar⁵⁵⁹.

Beck, bugün gerek Almanya'da gerekse uluslararası arenada bireyselleşmenin en önemli öncü düşünürlerinden biri kabul edilmektedir. O, yaklaşık yirmi beş yıl sosyal bilimlerde merkezi bir tema olarak bireyselleşme mevzusunu tartışmıştır. Beck'in eşi Elisabeth Beck-Gernsheim ile birlikte kaleme aldığı *Individualization* (2002) kitabının alt başlığı "kurumsallaşan bireycilik ve onun sosyal ve politik sonuçları"dır. O, burada ve diğer birçok çalışmasında çok yönlü bir "düşünsel bireyselleşme teorisi" kurmayı hedeflemiştir⁵⁶⁰. Ayrıca Beck ile birlikte risk toplum kuramının diğer önemli sosyoloğu

⁵⁵³ Yeni bireycilik çağı tanımlamaları için bkz. Anthony Elliott ve Charles Lemert, *Yeni Bireycilik*, (Çev. Başak Kıcırcı), Sel Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 27-41; Philippe Corcuff, *Bireycilik Sorunu; Stürner, Marx, Durkheim, Proudhon*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Versus Yayınları, İstanbul 2009.

⁵⁵⁴ Bernard Valade, "Birey ve Bireycilik", (Çev. Bülent Arıbaş), *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, Haz. Mosimo Borlandi, vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 100.

⁵⁵⁵ Çuhacı, "Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı", s. 151.

⁵⁵⁶ Elliott ve Lemert, *Yeni Bireycilik*, s. 89.

⁵⁵⁷ Beck and Beck-Gernsheim, *Individualization*, p. 1-21.

⁵⁵⁸ Joseph Agassi, "Institutional Individualism", *The British Journal of Sociology*, Vol. 26, No. 2, 1975, p. 151; Sorensen and Christiansen, p. 64.

⁵⁵⁹ George Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 232.

⁵⁶⁰ Nick Stevenson, "Individualization Theory", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 284.

Anthony Giddens *Modernite ve Bireysel Kimlik* (2010) çalışmasıyla sürece kuramsal açıdan destek vermektedir. Bu kurama sosyolog Zygmund Bauman *Bireyselleştirilmiş Toplum* (2008) isimli eseriyle dolaylı olarak postmodern bir söylem çağrısı ile meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır.

Bauman, Beck'in bireyselleşme sorunsalını çağdaş dönemde kavrama konusunda yeni bir alan açtığının farkındalığı içinde konuyu tartışmaktadır. Ona göre modern toplum düşünümsel bir şekilde her açıdan özgür olan bireye kendini inşa etme misyonunu yükleyerek "bireyselleşen bireyler"e dönüşmektedir⁵⁶¹. Bu çerçevede bireyselleşme fikrinin içerdiği şey, bireyin toplumsal karakterinin, atfedilerek, miras alınarak ve doğuştan kazanılarak belirlenme durumundan kurtulmaktadır. Özetlemek gerekirse, bireyselleşme insan kimliğinin bir veriden bir göreve dönüştürülmesinden ve aktörlere bu görevi yerine getirmenin ve bunun yaratacağı sonuçların (aynı zamanda yan etkilerin) sorumluluğunun yüklenmesinden ibarettir⁵⁶².

Giddens, bireyselleşme mevzusunu, geç modern çağda benlik ve toplum sarmalı içinde bireysel-kimlik nasıl inşa edilir sorunsalı bağlamında ele almaktadır. Ona göre bireysel-kimlik bireyin kendi biyografisi temelinde düşünümsel olarak kavradığı benliğidir⁵⁶³. Birey ise toplumsal yapıların ahlaki ve bütünleşik bir nesnesi değil, aksine rasyonel eyleme sahip amaçları doğrultusunda koşulların ve sonuçların her zaman farkında olarak eylemde bulunan bir özne olarak görülmelidir⁵⁶⁴. Kısacası bir insan ya da bir birey olmak gerçekte her zaman, şu veya bu betimleme altında, hem ne yaptığını hem de onu niçin yaptığını bilmektir. Düşünümsel farkındalık her insan eyleminin karakteristik bir özelliğidir⁵⁶⁵.

Peki niçin modernite ve bireysel kimlik? Çünkü bireysel-kimlik sadece bireye has bir özellik, hatta özellikler bütünü değildir. Başka deyişle Giddens'a göre bireyselleşme / bireysellik modernite ve küreselleşme ya da yerel ve küresel diyalektiktizmde olduğu gibi çok kapsamlı toplumsal bağlantıların kurulmasıyla doğrudan ilişkilidir. Modern

⁵⁶¹ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, (Çev. Yavuz Alagon), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 23; Ayrıca Bauman'ın modern çağ ve bireyselleşme için bkz. Zygmunt Bauman, *Etğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, (Çev. Funda Çoban, İnci Kantarcı), De Ki Yayınları, Ankara 2010, s. 97-123.

⁵⁶² Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, s. 178.

⁵⁶³ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, s. 289.

⁵⁶⁴ Giddens, *Sosyal Teori*, s. 547.

⁵⁶⁵ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, s. 53.

çağın koşullarında bireyselleşmenin gelişme kontekstinde modernitenin refleksivitesi benliğin özüne kadar uzanmaktadır. Yani gelenek-ötesi düzende benlik bir düşününsel (refleksif) tasarım haline gelmektedir⁵⁶⁶.

Beck'e göre (dünya) risk toplumunda bireyselleşme modern toplumsal fenomenleri etkileyici bir şekilde dönüştüren bir olgu olarak algılanmaktadır⁵⁶⁷. Ne var ki bireyselleşmenin toplum-kültür hayatındaki başat özelliği toplumsallığın yeniden üretim biçiminin kendisine dayandırılmasıdır⁵⁶⁸. Giddens için de durum bundan çok farklı değildir. Ona göre de bireyler kişisel ve özel problemlerle boğuşurken etraflarındaki toplumsal etkinlik evrelerinin yeniden inşasına aktif bir biçimde katkıda bulunurlar⁵⁶⁹. Bu nedenle bireyselleşme endüstri toplumunda olduğu gibi ileri modern toplumda da en temel toplumsal yapı olarak büyük bir önem taşımaktadır⁵⁷⁰. Ayrıca bu farkındalık özel ve kamusalın, benlik ve toplumun, birey ve tarihin dönüşmüş ilişkilerini alışılmışın dışında kurumsallaştıran toplumları anlamaya çalışan çeşitli entelektüelleri birleştiren anahtar bir konudur. Bu bizi aynı zamanda bireyselleşme teorisine götürür⁵⁷¹.

Beck, bireyselleşme teorisinin soy kütüğünü, düşününsel modernleşme kuramına özgü bir biçimde ortaya çıkan birinci ve ikinci modernite çıkarsamalarına dayandırır. Birinci evrede klasik sosyologlar tarafından tanımlandığı gibi dinsel dogmalardan ve sosyal sınıflardan azade olmuş bireylerden müteşekkil bir yapı söz konusu olmakla birlikte, en nihayetinde bu bireyselleşme türünün endüstri toplumunda cemaat ve sosyal yaşamın yeni kolektif biçimleri tarafından yeniden biçimlendirildiği gözlenmektedir. Weber ve Marx'ın yaklaşımı bu yöndedir⁵⁷². Durkheim ve Simmel'in birçok açıdan ele aldıkları bireyselleşme meselesi aslında Weber ve Max'ın yaklaşımlarından aşağı kalır tarafları yoktur⁵⁷³. İkinci evre ise şu an fiili olarak tecrübe ettiğimiz zaman dilimi

⁵⁶⁶ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, s. 51.

⁵⁶⁷ Sorensen and Christiansen, s. 64.

⁵⁶⁸ Güncel Önkol, "Toplumdan Bireye, Değerlerin Devamlılığı Sorunsalı", *Tabula Rasa*, Yıl: 9, Sayı: 25-26, Ocak-Ağustos 2009, s. 154.

⁵⁶⁹ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, s. 25.

⁵⁷⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 192.

⁵⁷¹ Elliott ve Lemert, s. 89.

⁵⁷² Sorensen and Christiansen, p. 65.

⁵⁷³ Bkz. Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınları, İstanbul 2006; Emile Durkheim, *İntihar*, (Çev. Zühre İlkelen), Pozitif Yayınları, İstanbul 2014; Georg Simmel, *Paranın Felsefesi*, (Çev. Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın), İthaki Yayınları, İstanbul 2014; Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2009.

kastedilmektedir. Bu aşamada Beck, bir önceki aşamaya göre bireyselleşmeden yana bir adım ileriye doğru gidildiğini ileri sürmektedir⁵⁷⁴.

İmdi, Beck bu klasik kuramcılardan ve özellikle Durkheim sosyolojisinden önemli sonuçlar çıkartır. Ancak Beck'in kurumsallaşan bireycilik projesi Parsian sosyolojinin birinci modernlik için öngördüğü ilerlemeci sistem düşüncesini kabul etmemektedir. İkinci modernlikte bireyselcilik yapısı birinci modernliğin aksine doğrusal olmayan, önemli şeylere işaret eden, çok katmanlı, parlak bir fenomen, açık uçlu, hayli değişken ve süregiden bir paradoksal yapı olarak anlaşılmaktadır⁵⁷⁵. Dolayısıyla bireyselleşme, çok sayıda değişkenin tesir sahasında kaldığı ve değişime dönük olduğu için öngörülme ve beklenmeyen sonuçlar yaratarak toplumsal dizgeyi istikrarsızlaştırabilir⁵⁷⁶. Nitekim bireyselleşmenin bu çok anlamlılığı reel ve sadece gerekli kavramsal açıklamalarla yeryüzünden sökülüp atılamayacak bir toplumsal dönüşüm haline gelmektedir⁵⁷⁷.

Bu çerçevede kurumsallaşan bireyselleşme teorisinin taraftarlarına göre büyük ölçekli siyasal güçlerin ve kapitalist holdinglerin günlük yaşamın ve kişisel alan dokusunun içine zorla girmesi yönündeki toplumsal bakış açısı çağdaş kültürün ana olanaklarını ve risklerini kavramak için yeterli değildir. Yani kurumsallaşan bireyselleşme teorisi bize kurumların bireylerin bütün yaşamını yönetiyor demek yerine, insanların sosyal ağlara kısmen bir özne olarak dâhil olduklarını söylemektedir⁵⁷⁸. Mevcut ağ içerisinde bireyler kendi sosyal kimliklerini seçmek ve değiştirmek zorundalar. Bunu yaparken bireyler doğal olarak risk almaktadır.

Şöyle ki Beck'e göre modern refah toplumlarında düşünümsel modernleşme sanayi toplumunun tüm geleneksel parametrelerinde -sınıf kültürü ve bilinci, toplumsal tabakalar, toplumsal cinsiyet, aile rolleri, komşuluk ilişkileri, devlet destekli alanlar ve referanslar gibi-, çözülme yaratmıştır. Kabaca söylersek sanayi toplumu kendi formlarını feshetmektedir. Sanayi toplumlarında gelenekten kopmalar sosyal bireyselleşme dalgası içinde meydana gelmektedir. Bireyselleşme, yaşam tarzlarının ve yaşam biçimlerinin çeşitlenmesi ve farklılaşması anlamına gelmektedir. Bu yüzden,

⁵⁷⁴ Sorensen and Christiansen, p. 66.

⁵⁷⁵ Sorensen and Christiansen, p. 66.

⁵⁷⁶ Skot Lash, "Individualization in a Non-Linear Mode", *Individualization*, Ulrich Beck and Elizabeth Beck-Germstein, (Trn. Patrick Camiller), Sage Publication, London 2001, p. VIII.

⁵⁷⁷ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 20.

⁵⁷⁸ Elliott ve Lemert, s. 89.

toplumsal eşitsizlik yorumuna bağlı olarak müphem bir durum meydana gelir⁵⁷⁹. Başka bir ifadeyle gelenekten arındırılmış yaşam tarzlarında birey ve toplum arasında yeni bir dolayımsızlık, toplumsal krizlerin bireysel krizler olarak belirdiği ve bu krizlerin toplumsallığının ancak oldukça izafi ve dolaylı olarak algılanabildiği kriz ve hastalık dolayımsızlığı ortaya çıkmaktadır⁵⁸⁰.

Buna ek olarak diyebiliriz ki ortaya çıkan yeni koşullar yeni toplumsal hareketler doğurabilir. Bu hareketler bir yandan kısmen risklerin artışına, risk bilincindeki artışa ve risk çatışmalarına tepki verirken; öte yandan toplumsal ilişkiler, kişisel yaşam ve alternatif alt kültürlerde bireyin kendi dünyasıyla ilgili çeşitli deneysel yaklaşımlar sergileyebilir. Bu açıdan bakarsak, yeni toplumsal hareketler (ekoloji, barış, neo-feminizm, yeni dinsel hareketler) risk toplumunda ortaya çıkan yeni risk konumlarının somut ifadeleri olarak okumak mümkün⁵⁸¹ görünmektedir.

Beck, çağdaş bireyselleşmeyi, yaşamı etkilemede önceki dönem bireyselleşmelerinden ayırmakta ve hiçbir dönemde etki gücünün bu denli önemli bir düzeye ulaşmadığını, dolayısıyla bireyselleşmede yeni formların ortaya çıktığından söz etmektedir⁵⁸². Ayrıca bu yaklaşımla ilişkili olarak Beck, bugün insanların, kimliklerinin parçalara ayrılmasını önlemek için sürekli yaratıcı, becerikli öz-yapım ve öz-tasarım işine girmek zorunda olduklarını ileri sürer⁵⁸³. Bu bakımdan kurumsallaşan bireycilik teorisi risk toplumunda söylenilmesi ve yapılması doğru olanı tanımlamak için sosyolojinin klasik kuramsal kolektivizmini sonlandırmayı hedeflemektedir.

Beck'e göre bireyselleşme (individualization) kavramı, açık bir şekilde bireycilik/bireysellik/birey (individualism/individuation/individual) gibi kavramlardan ayrılmalıdır. Bireycilik, bireysellik ya da birey kavramları genel olarak kişisel bir tutum ya da tercih olarak anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle bireyciliğin fert olma, emsalsizlik ve özgürleşme olarak ilişkilendirilmesi doğrudur ancak yeterli değildir. Yani bu durumun tersi de doğru olabilir. Beck'e göre bilim dünyasında şu ana kadar bireyselleşmenin nesnel yaşam koşulları dikkate alındı. Bireyselleşmenin düşünömsel bilinç/kimlik gibi özne tarafları ya da risk toplumunda yaşanan duygusal bedelleri

⁵⁷⁹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 132-133.

⁵⁸⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 134; Beck, *Individualization*, p. 2.

⁵⁸¹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 137.

⁵⁸² Sorensen and Christiansen, p. 66.

⁵⁸³ Elliott ve Lemert, s. 90.

hakkında çok az şey sarf edilmiştir⁵⁸⁴. Beck'in risk toplumunda üzerinde durduğu ve somutlaştırmaya çalıştığı konulardan biri de budur.

Beck'in yaklaşımında odaklandığı iddiaya göre bireyselleşme, birçoklarının bu kavramın hiçbir anlama gelmediğini iddia edebilmek için öne sürdükleri atomizasyon, tek tek ayrışma, yalnızlaşma, yabancılaşma, her türden toplumsallığın sonu, burjuva bireyinin ölümü, ilişkisizlik ve salt özgürleşme gibi anlamlara gelmemektedir⁵⁸⁵. Onun bireyselleşme anlatısı, yaşanılmakta olan toplumsal dönüşümün arifesinde endüstriyel toplumun biçimlerinden giderek azade olan insana ve bireylerin düşünümsel olarak kendi biyografilerini ürettiği, sahnelediği ve birleştirdiği yeni yaşam şekillerine dayanır. Daha yalın bir ifadeyle bireyselleşme, endüstriyel toplumun kesinliklerinin dağılması, aynı zamanda kendi ve diğerleri için yeni kesinlikler bulmak ve icat etmek için dürtü anlamına gelmektedir⁵⁸⁶. Dolayısıyla Beck'e göre dünya risk toplumunun hem nesnesi hem de öznesi bireydir. Birey modernlik dahilinde yaşanılmakta olan toplumsal dönüşümün en canlı tanığıdır. Beck yaşanılmakta olan bu tarihsel süreci olumsuzlamaktan ziyade, Reform sırasında insanların kilise egemenliklerinden kurtuluşuna benzetmektedir⁵⁸⁷.

Bu, bireyselleşmenin tarihselliği açısından çeşitli görececi düşüncelere doğru yaygın bir sürüklenmenin bir parçasıdır. Beck, bireyselleşme söyleminin çift taraflı bir fenomeni işaret ettiğinin farkındadır. Şöyle ki insanların biyografisi geleneksel ilke ve güvencelerden, yabancı denetimlerden ve bölge üstü kurallardan kurtarılmış; iradi ve bir görev olarak her bireyin kararına göre şekillenir olmuştur. Gerçekten de düşünümsel çağda karara kapalı yaşama imkanlarının ve ailelerin (bireyselleşmeyi boğan ve denetim altına alan her türlü yakınsamanın) bir parçası olan biyografilerin oranı giderek azalmakta; karara açık, kendi kendini oluşturabilen biyografilerin ise oranı giderek artmaktadır⁵⁸⁸.

Bu süreçte bireyin kendisi, yaşam dünyasında toplumsalın üretme birimi haline gelmektedir. Artık toplumsalın ne olduğu ve ne yapmadığı bireysel kararlara bakmaktadır. Başka bir deyişle bireyler, kendi eğitimsel donanım ve geçim

⁵⁸⁴ Beck, *Risk Toplumu*, s. 194.

⁵⁸⁵ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 148.

⁵⁸⁶ Elliott ve Lemert, s. 91.

⁵⁸⁷ Beck, *Risk Toplumu*, s. 131.

⁵⁸⁸ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 16-17.

güvencelerinin katkıları sayesinde ailenin hem içinde hem de dışında rol alıp kendi biyografilerinin aktörleri oluyorlar⁵⁸⁹. Bu türden bir bireyselleşme özel alanda kalmaz belirli ve yeni bir alanda siyasal bir nitelik kazanır. Buna göre bireyselleşmiş bireyler, kendi-kendini-ve-dünyanı-kendin-yapıcılar, artık, işlevselciliğin varsaydığı gibi, basit sanayi toplumunun "rol üstlenicileri" değildir. Daha çok bunun tersi geçerlidir: kurumlar, programatikleri açısından, temelleri açısından gerçeklik yitimine uğrayıp çelişkili bir hale gelmekte, bu nedenle bireye bağımlı olmaktadır⁵⁹⁰.

Öte yandan ise bireyselleşme bir makro-sosyolojik fenomene göndermede bulunmaktadır. Bireyselleşme toplumsal kurumların yapısal dönüşümünü ve aynı zamanda bireylerin gündelik hayatlarında meydana gelen değişimleri tanımlayan ve zaman zaman modern kurumlar tarafından bireylere dayatılan bir gerçekliktir de⁵⁹¹. Örneğin kurumsallaşan modern birey bir şekilde eğitime, sosyal yardımlara ve hak düzenlemelerine, trafik planlamalarına, kreş oyunu alanlarına ve zamanlarına, öğrenim kredisi geri ödemelerine ve emeklilik modellerine bağımlıdır⁵⁹².

Bu görüşün bize bildirdiklerinden biri şudur: Bireyselleşme olgusu bireylerin özgürce alınan kararları sonucu ortaya çıkan bir alan olarak görülemez. Beck bu durumu risk toplumu felsefesine uygun bir şekilde ancak Sartre'ın sözcükleriyle formüleştirir: "İnsanlar, bireyselleşmeye lanetlenmiştir". Çünkü Beck'e göre düşünsel bireyselleşme toplumsal bir zorlamadır, ama yalnızca öz-yaşam öyküsünün değil, aynı zamanda yaşam öyküsünün içinde yer aldığı bağların ve ağların üretimine, kendini biçimlendirmesine ve kendini sahnelemesine ilişkin paradoksal bir zorlamadır. Dolayısıyla bu paradoksal gerçeklik alanında birey, yaşanılmakta olan toplumsal değişimi kişisel bir risk olarak yaşamak zorundadır⁵⁹³.

Bu paradoksallık neden kaynaklanmaktadır? Bizce modern siyasadan kaynaklanmaktadır. Çünkü modern siyasa kendi insanını çalışan bir yurttaş olarak tanımladı; dolayısıyla bir tarafıyla hür, bir tarafıyla tutsaktır bu insan. Sözelimi seyahat özgürlüğü topraksız ya da toprağını terk etmiş köylüleri fabrikalarda işçi olarak istihdam etmekle doğrudan bağlantılıdır. Yurttaşlık hakları, çoklukla iktisadi

⁵⁸⁹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 136.

⁵⁹⁰ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 152.

⁵⁹¹ Beck, *World at Risk*, p. 3; Beck and Willms, p. 62.

⁵⁹² Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 20.

⁵⁹³ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 150.

oluşumların paralelinde ve (iktisadi) erkin/erklerin dolayımından geçerek var olabilmışlerdir⁵⁹⁴. Foucault'nun çalışmalarında da böyle bir önkabulün bulunduğunu ifade edebiliriz. Foucault'ya göre iktidarın bireyin biçimlenişinde mutlak bir önemi vardır. Bireyler ancak dışsal ve nedensel iktidarların yayılması yoluyla dönüştürülmesi gereken bir bağ olarak varolabilirler⁵⁹⁵.

Bu anlamda Beck, bireylerin kendileriyle düşünmeye alıştıkları ve/veya yaşamlarını sürdürmelerine önayak olan bu kurumsal yapıyı kırmaya çalıştıklarını ya da aşmak için mücadele ettiklerini söyler. Sonuç olarak ileri modernlik döneminde ortaya çıkıp gelişen kurumsal bireyselleşme yapısı kendi özelinde yeni bir bireysellik türü inşa etmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi, Beck bu yeni olgusalılığı radikal bireycilik ya da radikal bireysellik olarak tanımlamaktadır⁵⁹⁶. Onun görüşünde radikal bireycilik düşünömseldir. İleri modernleşme ile birlikte çekirdek ailenin temelleri ortadan kalktığı için bireyselleşme kendisine ait yaşamsal alanı kurumsallaştırmak zorunda bırakılmıştı⁵⁹⁷. Ancak bu bireyselleşme süreci çeşitli ortamlarda farklı hızlarla ilerler ve her zaman da aynı yönde olmak zorunda değildir⁵⁹⁸.

Yaşanılmakta olan şey, kesinlikle katı bir bireycilik değildir. Bireylerin dünyanın gidişatına bakarak öne çıkardıkları bireysel duygularla ilintili bir kaygıdır. Bu kaygının kaynağı Sennett'e göre kapitalizmdeki ve dinsel inançlardaki büyük değişimlerdir. Bu değişim olgusu artık ulusal sınırları aşmıştır⁵⁹⁹. Böylelikle çeşitli geleneklerden arınmış bireyler, yeni bir geleneğe, yani emek piyasası geleneğine bağımlı hale gelmektedirler. Emek piyasası bu süreçte ihtiyaç duyduğu bireyin oluşması için zorlayıcı bir unsur olmaktadır. Emek piyasasında yer alan kurumlar araçsal işlevlerde bulunurlar. Artık yeni bireyselleşmenin motoru din ve geleneksel kültür değildir, emek piyasasıdır⁶⁰⁰.

Gördüğümüz gibi Beck'in kendine özgü bir bireyselleşme tasarımı vardır. Söz konusu bireyselleşme olayında "normal yaşamöyküsü, seçmeli bir yaşamöyküsü halini, yani bir

⁵⁹⁴ Alain Touraine, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, (Çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 34.

⁵⁹⁵ Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev. A. Baki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1997, s. 126.

⁵⁹⁶ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 275.

⁵⁹⁷ Beck, *İndividualization*, p. 22-23.

⁵⁹⁸ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 24-277.

⁵⁹⁹ Richard Sennett, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. Serpil Durak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013, s. 16.

⁶⁰⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 137; Ayrıca bkz. Sorensen and Christiansen, p. 66-67.

yaşam-öykünü-kendin-yap-yaşamöyküsü halini alır". Kadın ve erkeklerin bir zamanlar ve şimdi oldukları, düşündükleri, yaptıkları her şey, Beck'e göre kişinin bireyselliğini oluşturmaktadır. Kuşkusuz kadın ve erkek özelinde bu biyografik yapısal durum süreç içinde düşünömsel hale gelerek⁶⁰¹ hem teorik hem de pratik düzeyde düşünömselliğın ürünü olarak kavramsallaştırılmaktadır⁶⁰².

Kuşkusuz bireyselleşme 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen sıradan bir fenomen değildir. Bugün her ne kadar tarihsel art alanından kopmuş olsa da, onun kökleri daha sonra göreceğımız gibi ortaçağ saray kültürü, rönesans ve protestan çileciliğı ile yakından ilgilidir. Bireyselleşme bugün farklı, belki de henüz tamamlanmamış bir anlam dünyası içinde yüzmektedir. Bu durum, kitle karakterinde, genişlikte ve bugünkü bireyselleşme atağında kendini göstermektedir. Bu tarihsel arka plan bir tarafa, bugün deneyimlemekte olduğumuz dünya risk toplumunun hem sosyolojik ve hem politik açılardan en önemli sorunlarından biridir.

Yeri gelmişken ifade edelim ki Beck'e göre sosyoloji çağdaş toplum dizgemizin neredeyse bütününe sahip olmaya başladığı bireyselliğı bir toplumsal gerçeklik olarak çok önceden fark etmiş bir bilimdir. Bu nedenle bireyselleşme sorunsalı sosyolojinin vaktinden evvel sona ermesi ya da cenaze marşının çalınması anlamına gelmemektedir. Beck'e göre burada sorgulanması gereken asıl şey radikalleşen bireyselleşme olgusunun yeni tarihi koşullar altında nasıl meşru kolektif bir kimlik olarak ortaya çıktığıdır⁶⁰³? Beck bu yaşanan durumun sosyal bir gerçeklik olduğunu ve sosyolojinin bunu göz ardı edemeyeceğini ifade ederek zımnen de olsa sosyolojinin yeni alanını öne çıkardığını söyleyebiliriz.

Konumuza dönecek olursak, risk toplumunda ortaya çıkan bireyselleşme 18. ve 19. yüzyıllarda burjuva bireyciliğının yükselişinden nasıl ayırt edilecek? Burjuva sınıfında bireyselleşme, sermaye sahipliğı ve sermaye birikimine dayanıyordu. Burjuva sınıfının feodal tahakküm ve otorite yapılarıyla olan mücadelesinde kendi toplumsal ve siyasal kimliğini geliştirdiğini görmekteyiz. Geç modernlikte bu durumun tam tersine bireyselleşme, emek piyasasının bir ürünü ve çeşitli iş vasıflarının edinilmesinde,

⁶⁰¹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 198.

⁶⁰² Beck, *Risk Toplumu*, s. 229.

⁶⁰³ Beck and Willms, p. 63.

sunulmasında ve uygulamasında kendini göstermektedir⁶⁰⁴. Eski yüzyıllarda bireysel gelişim arzularını gerçekleştirebilenler, nasıl küçük gruplar, seçkin azınlıklar idiyse, bugün de bireyselleşme süreçlerinin riskli olasılıkları demokratikleşmektedir. Daha açık söylersek, bireyselleşme refahın, eğitimin, hukukun vs. ortaklaşa çalışmalarıyla adeta toplumsal olarak üretilmektedir⁶⁰⁵.

Bu bağlamda Hardt ve Negri *İmparatorluk* (2015)⁶⁰⁶ adlı eserlerinde, yeni kapitalizmle bireyselleşmenin aldığı yeni çehreye işaret ederler. Onlar, üretim ve tüketim süreçlerinde süregelen yeniden örgütlenmede, şirket içinde olduğu kadar dışında da bireysel özerkliğin öne çıktığını, dahası, "içerisi", "dışarı" sınırının giderek belirsizleşmeye başladığını belirtirler⁶⁰⁷. Zijderveld'in ifadesiyle modern toplum giderek soyutlaşan ve günbegün daha da fazla bölümlere ayrılan yapılardan oluşan bir bireyselleşme hüviyetine bürünmektedir⁶⁰⁸. Örneğin modern bireyin estetik cerrahinin dönüştürücü gücüne ilişkin inançları tüketim kültürü ile ilişkilendirilmektedir. Yani çağdaş ve özgür bireyler bedeli ne olursa olsun vücudun tekrar tekrar şekillendirilebileceği ve yenilenebileceği karar ve algısı üzerinden emek piyasasına bağımlı hale gelmektedirler⁶⁰⁹.

Özetle düşünümsel modernleşme döneminde bireyselleşmenin motoru emek piyasasıdır⁶¹⁰. Başka bir ifadeyle yeni kapitalizm, bir bakıma, bireyselleşme sürecine yoğunlaştırıcı bir etki yaratmaktadır⁶¹¹. Bu argümanı biraz daha açıklamak için, Beck'e göre emek piyasasının "eğitim", "mobilité" ve "rekabet" şeklinde kurumsallaşan üç farklı boyutuna bakmak gerekir⁶¹². Bunlar geç modernlikte bireyselleşmenin temel ajanlarıdır. Sınırsal açıdan kesinlikle birbirlerinden bağımsız değildirler. Daha ziyade eğitim, mobilité ve rekabet kurumları birbirini tamamlayarak güçlendirirler. Bu ilişkiler yumağı içinde bireyselleşme süreçlerini meydana getirebilirler. Tabi ki başkaca

⁶⁰⁴ Beck, *Risk Toplumu*, s. 142.

⁶⁰⁵ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 23.

⁶⁰⁶ Bkz. Michael Hardt, Antonio Negri, *İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.

⁶⁰⁷ Ömer Aytaç ve Süleyman İlhan, "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz", *DEÜSBED*, Cilt 10, Sayı: 1, 2008, s. 189.

⁶⁰⁸ Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 38.s. 86.

⁶⁰⁹ Elliott ve Lemert, s. 28.

⁶¹⁰ Beck, *Risk Toplumu*, s. 140.

⁶¹¹ Aytaç ve İlhan, s. 189.

⁶¹² Beck, *Risk Toplumu*, s. 142.

gelişmelerinde burada önemli rolleri vardır⁶¹³. Çünkü ikinci modernlikte bireyselleşme olarak tanımlanan olay, doğal ya da sıradan bir vakıa değildir⁶¹⁴.

Düşünümsel bireyselleşme experimental normatif bir yaklaşıma sahiptir. Bu yaklaşım Durkheim ve Foucault sosyolojilerine var olan bireysellikten daha ziyade Habermas'ın etiğinde ifade edilen ideal duruma benzemektedir⁶¹⁵. Zira modern toplumla birlikte en çok tartışılan hususlardan biri kimliktir. Geleneksel toplumların aksine modern toplumlar bireylere daha büyük gruplara bağlanmama özgürlüğü verdiği için veya bu özgürlüğe önem verdiği için bu toplumlar "yatay toplum" olarak nitelendirilir. Modernleşme süreci, insanların özne-birey olarak büyük gruplara bireylerin tercihleri dışında bağlanma sürecini zayıflatmaktadır. Küreselleşme süreci de modernleşmenin içinde barındırdığı bu potansiyeli küresel çapta yaygınlaştırmaktadır. Küreselleşme süreci, insanlara kendi kişisel tercihlerini geliştirmelerine olanak tanımakta, bilişim ve iletişim teknolojileriyle yalıtılmışlığı azaltmakta, böylece küresel bir kültürün oluşumuna öncülük etmektedir. İzolasyonu azaltan bilişim ve iletişim teknolojileri bireyi güçlendirdiği için kimlik bir tercih sorunu haline gelmektedir⁶¹⁶.

Bu çerçevede yineleyecek olursak bireyselleşme şunu ifade eder: insanların biyografisi geleneksel yapılardan kurtarılarak seçilen bir biyografiye dönüşmektedir; bütün zorlukları ve özgürlüğün soğukluğu ile birlikte ve böylelikle bir takas işlemi gerçekleşmektedir⁶¹⁷. Bu durum yanlış anlaşılmamalıdır. Beck bireyselleşme olayını "kontrolden çıkmış bir dünyada kendine ait bir yaşam" alanını inşa etme eylemi olarak tanımlamaktadır⁶¹⁸. Kendine ait bir yaşam, kendine özgü yani nev-i şahsına münhasır bir yaşam demek değildir. Beck bu durumu paradoksal bir şekilde kurumsallaşan bireyselleşme olgusu üzerinden⁶¹⁹ toplumsal bir mesele olarak ve toplumsal evrimin kaçınılmaz sonucu olarak tanımlamaktadır⁶²⁰. Ayrıca bu bağlamda bireycilik, tekrar ayağa kalkan bireyin dünyayı kendi kendine inşa etmesinin başlangıcına işaret

⁶¹³ Beck, *Risk Toplumu*, s. 144.

⁶¹⁴ Ulrich Beck, "World at Risk: The New Task of Critical Theory", p. 3; Beck and Willms, p. 62.

⁶¹⁵ Beck and Willms, p. 67.

⁶¹⁶ Lawrence M. Friedman, *Yatay Toplum*, (Çev. Ahmet Fethi), Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 16-17.

⁶¹⁷ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 17.

⁶¹⁸ Beck, *Individualization*, p. 22.

⁶¹⁹ Beck, *Individualization*, p. 23.

⁶²⁰ Sorensen and Christiansen, p. 70-71.

etmemektedir. Daha ziyade yaşam tarzlarının kurumsallaşması ve standartlaşması yönündeki eğilimlere eşlik etmektedir⁶²¹.

Bireyselleşme artıkça çekirdek aile kurumu zorunlu olarak dağılmakta, çözülen toplumların ve ailelerin yerini düşünümsel kurumlar almaktadır⁶²². Bugün çekirdek aile çatısı Beck'e göre çökmüştür. Ortaya çıkan şey, aşkın tümüyle olağan ve tümüyle gündelik kaosudur⁶²³. Beck'e göre bizler geleneksel ailenin, etnisitenin, sınıfın ve ulus devlete dayalı sosyal düzeninin zayıflamaya başladığı bir çağda yaşıyoruz. Kendi kendini besleyebilen ve başaran bireysel etik modern dünyada çok güçlü bir eğilim haline gelmiş durumdadır. Bu asırda insan kendi yaşamının ve dahi kendi bireysel kimliğinin yaratıcısı olmak istiyor. Bu durum politika ve çalışmaya bağlı olarak aile ve cinsiyet sosyolojisinde meydana gelen değişimin arkasındaki temel nedendir⁶²⁴.

Beck'e göre eğer bu değerlendirme doğruysa, ne Marx'ın ne de Weber'in öngördüğü bir sosyal yapı türü önem kazanacaktır. Çalışanlardan oluşan bireyselleşmiş toplumun yanında, sınıflı toplum önemsizleşerek sönüp gidecek. Sonuçta ortaya kendine has bir geçiş aşaması çıkmakta; bu aşamada da geleneksel ve keskinleşen eşitsizlikler artık geleneksel olmayan, bireyselleşmiş sınıf sonrası toplumun (Marx'ın öngördüğü sınıfsız topluma kesinlikle benzemez) bazı unsurlarıyla çakışmaktadır. Bu geçiş toplumu bir dizi tipik yapı ve değişim sayesinde ayırt edilebilir⁶²⁵.

Beck de yeni, çağdaş kapitalizmde bireyselleşmenin yerinin giderek arttığı yönündeki görüşlere katılır. Ona göre, sanayileşmiş zengin Batılı ülkelerin tamamında, özellikle de ikinci dünya savaşını izleyen Refah-Devleti dönemi modernleşme süreci boyunca, görülmemiş çapta ve yoğunlukta, toplumsal bir bireyselleşme hamlesi gerçekleşmiştir. Beck, geleneğin zincirlerine kıyasla özgürleştirici etkileri olan bireyselleşmenin diğer yüzünün ise tam tersi bir görünümde olduğunu belirtir. Ona göre, bireyselleşme ile birlikte, yavaş yavaş emek piyasasında, dostluk ya da aşk ilişkilerinde vs. zorluklar ve "başarısızlıklar" baş gösterir, kişi, adeta, "özsaygının çile yolu"na sürüklenir. Bu realite,

⁶²¹ Beck, *Risk Toplumu*, s. 136.

⁶²² Sorensen and Christiansen, p. 67.

⁶²³ Beck, *Aşkın Normal Kaosu*, s. 11.

⁶²⁴ Beck, *Individualization*, p. 22-23.

⁶²⁵ Beck, *Risk Toplumu*, s. 152.

Alain Ehrenberg'in çağdaş bireyciliğin patolojileri üzerine gözlemlerine ve "kendi olma yorgunluğu" dediği şeye bizi yakınlaştırır⁶²⁶.

Sonuç olarak Bauman'ın ifadesiyle bu bireyselleşen toplumda Beck'in tasarısındaki yönelim, gelenekten moderniteye kayışın, bölgesel değişikliklere ve kültürel farklılıklara karşın her yerde aynı olan, oldukça değişik, öz-biçimlenme sürecini serbest bıraktığıdır. Beck'e göre geleneksel toplumlar, anlam kategorileri önceden belirlenmiş olduğu için, insanlara bireysel özerklik için çok az alan bırakır. Din belki de burada en belirgin örnektir. Modern seküler toplumda ise kimliğin ve bireyciliğin inşası tarihten bağımsızdır. Modernitenin sosyal olanaklar ve kültürel alanlarda meydana getirdiği büyük değişimlere bağlı olarak, kişinin yaşam ve eylem yönelimi geleneksel çerçevelere bağlı kalması gittikçe zorlaşmaktadır. Bireyselleşme, benliğin düşünümsel organizasyonu bireyin kendi yaşam-dünyasında toplumsal üretme birimi haline gelmektedir. Beck, dünya çapında insanların deneyimlediği risk toplumunda kariyer, aile, arkadaşlar, iş ve aşkın karmaşık taleplerini aynı anda karşılamaya çalışan insanların yaptığı karmaşık pazarlıkları yansıtırken öz-deneyim ve bireycilik anlayışında yeni yollar açar. O, ortaya çıkan öz-tasarımlı biyografilerin ve kendin yap kimliklerin "öz-güdümlü-kültür"nden anlayışlı bir şekilde bahseder⁶²⁷. Bireyselleşmenin bu noktaya kadar ki anlamını, insan davranışını sübjektif olarak kasti veya objektif olarak kurumsal bir özellikte tanımlamak⁶²⁸ mümkündür.

⁶²⁶ Aytaç ve İlhan, s.189.

⁶²⁷ Elliott ve Lemert, s. 90-91.

⁶²⁸ Zijderveld, *Soyut Toplum*, s. 82.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RİSK TOPLUMU ve DİN

Bu bölümde risk toplumu ve din konusu incelenecektir. Bu alanın inceleme nesnesi doğal olarak daha önceki bölümlerde izlenen yaklaşım seyri içinde risk toplumu kuramcılarının düşünömsel çağda din sorununu nasıl ele aldıkları olacaktır. Genel çerçeve ya da eğilim daha öncede olduğı gibi yine Beck'in yazmış oldukları üzerinedir. Beck son zamanlarda kendi tasavvuru olarak düşündüğü kozmopolitan dünyada din olayını, risk toplumuna özgü bir kuramsallaştırma gayreti içinde inceleme konusu yapmıştır.

Buna karşılık risk toplumu kuramında Beck'in yol arkadaşı olan Giddens ise maalesef din olgusu karşısında gerek meselenin sosyal bilimlerde dışarıda bir şeyin bırakılmayacak kadar çokça konuşulduğuna inanması ve gerekse pozitivist sekülerleşme tezlerinin etkisinde kalması gibi nedenlerden dolayı çok fazla sessiz kalmaktadır. Giddens'ın din sosyolojisi çerçevesinde doğrudan değerdendirebilecek çok az şey yazıp çizmiş olduğı herkesin malumudur. Bu alandaki düşöncelerinin çoğı, tabir caizse yazdıklarının satır aralarında gizlidir.

4.1. Kozmopolitan Din Sosyolojisi

Dünya risk toplumunda dini dinamiklerin etkili bir şekilde anlaşılması, ifade edilmesi veya ortaya çıkarılması için daha az kurumsal ve daha çok organik bir din kavramı ve daha küresel bir çerçevenin kullanılması gerekmektedir. Bu durum hali hazırda çağdaş din sosyolojisinin karşılaştığı en önemli zorluklardan biridir⁶²⁹. Çoğunluk itibariyle seküler, kısmen liberal⁶³⁰ ve kısmen dinsel/Hristiyan Batı kültürü orijinli bir bilim dalı olan din sosyolojisini; metodolojik milliyetçilik ve ideoloji yüklü yaklaşımlardan uzak, iç içe geçişler yaşayan kültürlerarası bir formasyonla ve bireyselleşmeyi de içeren bir

⁶²⁹ Peter B. Clarke, "Towards A More Organic Understanding of Religion Within A Global Framework", *The Sociology of Religion*, Ed. Peter B. Clarke, Oxford University Press, New York 2009, p. 1.

⁶³⁰ Adnan Aslan, *Dinler ve Hakikat*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 9.

perspektifle ele almak zorunlu hale gelmiştir⁶³¹. Bu da her şeyden önce disiplinlerarasılığa açık olmayı ve bilginin farklı metodolojilerle şekillenen biçimlerine eleştirel düzeyde olmak koşuluyla yönelmeyi gerekli kılmaktadır⁶³².

Düşünsel modernliğin kuramcısı Beck, risk toplumu ve din sorununu kapsamlı ve derinlikli bir şekilde *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence* (2010)⁶³³ adlı kitabında ele almıştır. Beck'in din sosyolojisinde tartışma taslağının ana teması, dinin ileri modern toplumlardaki statüsü bağlamında ortaya çıkan ve kozmopolitan bir görüngü olarak nitelendirilen düşünsel sekülerleşme tezi ve dinin bireyselleşmesidir. Bizde bu bölümde Beck'in paradigmatik bir değişim olarak nitelendirdiği kozmopolitan sosyolojik yaklaşımı sekülerleşme ve dinsel bireycilik merkezli bir okumaya tabi tutmaya çalışacağız.

Beck, dinin özüyle/kaynağıyla ya da toplumsal düzen için tasavvur edilen "mana"yla ilgili olmaktan daha çok onu küresel dünyaya yönelik bir hareket alanı içerisinde ve yaşadığımız aktüel sosyolojik realiteye uygun bir biçimde kavramaya çalışmaktadır. Bu bağlamda hem din sosyolojisi alanında yazmış olduğu kitabın ismi hem de yeni dinselliğin formülasyonu olan *A God of One's Own* küresel sorunların analizi ve çözümü için yeni bir düşünsel sosyolojik paradigma olarak "kozmpolitan din sosyolojisi" konsepsiyonunun tasvirini içermektedir⁶³⁴. Bu konsepsiyonda temel sorun küresel dinsel sınırlardır. Küresel dünyada dinsel sınırların aşılması, ortadan kaldırılması ve yeniden inşa edilmesi sürecinde insanların aidiyet duydukları geleneksel dinsel kurumlarına asgari düzeyde dahi bir katılım göstermeksizin kendilerine ait melez desenli odalarında yaşamaya ısrar etmeleri olayı kozmpolitan din sosyolojisini ciddi bir şekilde ilgilendirmektedir⁶³⁵.

Kozmpolitan din sosyolojisi perspektifine göre "Tanrı'nın pasaporta ihtiyacı yoktur". Farklı dinlere mensup bir kısım insan ve gruplar kendilerini "dini küresel vatandaş" olarak görmektedir. İnanç bu tarz vatandaşların üyelik kartıdır⁶³⁶. Bu zaviyede din, hem

⁶³¹ Clarke, p. 1.

⁶³² Necdet Subaşı, *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul 2014, s. 6.

⁶³³ Bu çalışmanın Almanca basımı için bkz. Ulrich Beck, *Der Eigene Gott: Von der Friedensfähigkeit und dem Gewaltpotential der Religionen*, Verlag der Weltreligionen, Leipzig 2008.

⁶³⁴ Beckand Willms, p. 27.

⁶³⁵ Beck, *A God Of One's Own*, p. 40.

⁶³⁶ Ulrich Beck, "The Two Faces of Religion", *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk* Ed. Ulrich Beck, Springer Press, London 2014, p. 129.

bireysel hem de toplumsal düzeyde genel bir biçimde global dünya toplumunda işlevsel bir konumdadır⁶³⁷. Hatta bu çerçevede din, bireysel hayatları, kolektif kimlikleri, kurumsal pratikleri ve kamu kültürünü bir koza gibi ören önemli bir boyut olmaya devam etmektedir. Ancak bazı durumlarda -her ne kadar Talal Asad ikna edici bulmasa da-⁶³⁸ negatif bir etkinin (şiddetin), başka durumlarda da özgürleştirici bir enerjinin (mesela inanç temelli organizasyonlar) kaynağı olabilmektedir⁶³⁹.

Beck'in din sosyolojisinde ortaya konulan amaç dünya risk toplumunda dinin zorunlu olarak kurumsal olmasa da değişen gündelik toplumsal temellerini tahlil etmektir. İfade edilen çalışmada Beck, Yahudi şair Etty Hillesum'un sosyolojik olmayan günlüklerinin tefsiri ile din sosyolojisi çalışmasına giriş yapmaktadır. Bu girişte Beck'in, din sosyolojisinde İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar geçen dönemde ihmal edilen bir konu olarak dinin duygu boyutunu⁶⁴⁰, yani subjektif yönünü tanımlama ya da tasvir etme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴¹. Söz konusu *A God Of One's Own* 'un anlamı doğa ve geleneğin diktasından kurtulan bireyin, düşünümsel (refleksif) olarak inşa ettiği kendine ait bir hayatın dinsel ifadesi⁶⁴² şeklinde bir açılımı yapılmaktadır. Böylelikle Beck, din olgusunu sadece sosyolojide benimsenen kuramlar ya da var olan inançlar üzerinden değil, aynı zamanda öznel/bireysel anlamda yaşanan durumlar olarak da incelenebileceğini bize göstermektedir.

Öte yandan Beck, dünya risk toplumunda yaşanan dinsel dönüşüm sürecinin bir değer ve kimlik olarak "kozmopolitanizm"i güçlendirdiğini iddia etmektedir. Ona göre, 21. yüzyılın din ve toplumsallık biçimi, kozmopolitanizm düşüncesi ekseninde anlamlandırılan sosyolojik çalışmalar üzerinden ele alınmalıdır. 19. ve 20. yüzyıl sosyolojisi ulusal paradigma içinde biçimlendirilirken hem her türlü kozmopolitan duygu dışarıda bırakılmış hem de modern toplumlarda kültürel ve bilhassa dinsel çoğulculuk olumsuzlanmıştır. Tüm bunlara karşılık günümüzde din sosyolojisi sonsuz

⁶³⁷ Ali Yaşar Sarıbay, *Global Toplumda Din ve Türkiye*, Everest Yayınları, İstanbul 2004, s. 12.

⁶³⁸ Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri*, (Çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 23.

⁶³⁹ Michele Dillon, "Geç Modernitede Dinin Sosyolojisi", (Çev. Hüsamet Arslan), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Der. Michele Dillon, Paradigma Yayınları, İstanbul 2014, s. 20.

⁶⁴⁰ James A. Beckford, "Yirminci Yüzyılın İkinci Yarısında Din Sosyolojisi", (Çev. İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -I-*, Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 134.

⁶⁴¹ Bkz. Beck, *A God Of One's Own*, p. 1-18.

⁶⁴² Speck, p. 47.

bir vasatlıklar denizi olduğu iddia edilmekte⁶⁴³ ve dolayısıyla sosyolojinin inceleme alanı, Touraine'nin yerinde ifadesiyle, sistemlerden çok aktörlere kaymaktadır.

Giddens'a göre de ana akım sosyolojinin benimsediği sosyolojik tahayyül artık 21. yüzyılda ortaya çıkan kozmopolitan sosyolojiyi taşıyabilecek bir durumda değildir. Bu nedenle din ve toplumu küresel olarak tahayyül edebilen kozmopolitan bir sosyolojiye ihtiyaç duyulmaktadır⁶⁴⁴. Risk toplumu kuramcılarına göre sosyologların bugünkü görevi, ortaya çıkmakta olan yeni sosyolojiyi göz ardı etmek değil, bilakis farklı düzeydeki akışkanlıkları ve bunları ortaya çıkaran yaşam biçimlerini kavrama yollarını geliştirmektir⁶⁴⁵.

Düşünümsel modernleşme çağında din sosyolojisi genel olarak sekülerleşme, kozmopolitanizm ve dinsel bireycilik sorunsallarını anlama ve açıklama üzerine odaklanan bir post-seküler toplum sosyolojisidir. Bu sosyolojinin nihai amacı dinlerin kozmopolitanizmini fiili olarak küreselleşmeden ve normatif olarak da dinsel evrenselcilikten ayırmaktır⁶⁴⁶. Burada "din"den kastedilen şey, küresel bir sivil toplum inşasının, vatandaşlığın ve düşmansız demokratik uygulamaların⁶⁴⁷ temel insan hakları talebinin yeni bir kalıbı⁶⁴⁸ olarak kozmopolitan vizyon olayının tezahürüdür.

Beck'in ortaya koymuş olduğu analizlere göre yaşanan paradigmatik değişimi anlamının yolu, "metodolojik milliyetçilik" çerçevesini kırmaktan geçer⁶⁴⁹. Çünkü dünya risk toplumunda özellikle ulusal kültür ve ideoloji dikotomisi riskin toplumsal tanımlarını biçimlendirme noktasında hala önemli işlevler görmektedir⁶⁵⁰.

Bu durumda şu söylenebilir: Dinin araçsallaştırılmasına son vermenin ve barışçıl bir dünyanın önünü açmanın yolu "metodolojik kozmopolitanizm" düşüncesini merkeze almaktan geçer⁶⁵¹. Kozmopolitan bir düşünceye yöneliş hakkında yeterli bir şekilde şimdinin çerçevesi içine yerleştirilen bir değerlendirme sunmak elbette zordur, ancak

⁶⁴³ Beckford, s. 135.

⁶⁴⁴ Beck, *A God of One's Own*, p. 3.

⁶⁴⁵ Giddens ve Sutton, s. 50.

⁶⁴⁶ Beck, *A God of One's Own*, p. 64.

⁶⁴⁷ Richard Falk, *Küreselleşme ve Din*, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), Küre Yayınları, İstanbul 2003, s. 36.

⁶⁴⁸ Bkz. Speck, 45-48.

⁶⁴⁹ Beck, *World at Risk*, p. 55.

⁶⁵⁰ Engin Yıldırım, "Risk Toplumunda (Depremle) Yaşamak", *Akademik İncelemeler*, Cilt 3 Sayı 1, Yıl 2008, s. 80.

⁶⁵¹ Georges Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, (Çev. Şule Sönmez), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 224; Beck, "The Two Faces of Religion", p. 130.

söz konusu yöneliş özellikle küresel sahada tecessüm ettiği şekliyle pozitivist seküler duyarlılığın tükenişiyle yakından alakalı görünmektedir⁶⁵². Gerçekten de Beck'in düşünömsel sekülerleşme ve düşünömsel dinsel bireycilik yaklaşımları dünya risk toplumunda, Richard Falk'tan esinlenerek⁶⁵³ ifade edecek olursak, ideal "insani küresel yönetişim"e yönelik makul ve kuvvetli küresel reformlar için alttan gelen popüler bir potansiyeli harekete geçirecek insani yönetişimin esaslarına dair yeterince ilham verici bir tasavvur sunmaktadır.

Beck, Anthony D. Smith'ten mülhemle isimlendirdiği "metodolojik milliyetçilik" paradigması üzerinden klasik pozitivist sosyolojinin doğasını ve sınırlarını tartışmaya açmaktadır. Bunu yapmakla esasen küreselleşme ile modernitenin temel öncüllerinin doğruluğunu sorgulamaya çalışmaktadır. Metodolojik milliyetçilik ile modern ulus devlet ve sosyoloji bilimi arasındaki iç içe geçişler kast edilir. Başka bir ifadeyle klasik sosyolojinin evreni modern ulus devlet tarafından şekillenmiştir. Klasik sosyoloji, tarihsel olarak ulus devlet temelli bir ayırım üzerinde inşa edilen toplumların analizi ile ilişkili bir bilimdir⁶⁵⁴. Giddens'a göre de ana akım sosyoloji toplum kavramını, ulus devletle neredeyse aynı niteliklerle sınırlı bir varlık olarak tasavvur etmiştir⁶⁵⁵.

Ulus devlet kendi egemenliğini merkeze alarak toplumu yeniden inşa etmiştir. Din sosyolojisi disiplinin kurucularından hepsi –Marx, Weber, Comte, Durkheim, Spencer, Simmel-, içinde yaşadıkları toplumları ulus devlet merkezli bir yaklaşım üzerinden tanımlayarak sosyolojinin sınırlarını ortaya koymuşlardır. Bu sınırlar içinde kalınarak dinin modern toplumda değişen rolüne hususi bir dikkat hasredilmiştir. Dinin sosyolojik incelemelerine yön veren kavramların ve teorik bakış açılarının çoğu bu ilk sosyologların çalışmalarından günümüze intikal etmiştir. Risk toplumu kuramına göre ulus devletin verili referans çerçevesine dayanan metodolojik milliyetçilik, sosyal bilimin ve siyaset biliminin dünya risk toplumundaki dinamikleri ve çatışmaları, iklimleri ve ironileri anlamasını ve tahlil etmesini engellemektedir⁶⁵⁶. Sonuçta risk toplumu kuramcıları, pozitivist bilimsel olarak tanımlanan kavrayışından radikal bir

⁶⁵² Falk, *Küreselleşme ve Din*, s. 32.

⁶⁵³ Falk, *Küreselleşme ve Din*, s. 19.

⁶⁵⁴ Beck and Willms, p. 13.

⁶⁵⁵ Giddens ve Sutton, s. 50.

⁶⁵⁶ Robert Wuthnow, "Din Sosyolojisi", *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 59.

kopuş yaşanılmadığı sürece yeni sosyolojilerin pratik bir faaliyet olarak anlaşılmasının mümkün olmadığının farkındadırlar⁶⁵⁷.

Günümüzde din sosyologlarının ilgisini çeken muazzam çeşitlilikte problemler bulunmaktadır. Çok sayıda araştırma, dinsel organizasyonların karşılaştığı (mesela cemaat, vakıf ve derneklere üyelik, yardım, görev alma, cemaate devam gibi) pratik problemlere tahsis edilmektedir. Vurguyu dinin sosyal tarihi üzerine yoğunlaştıran sosyolojilerden ayrılan bu araştırmalar, tipik olarak sosyolojik veri toplama ve tahlil etme metodunu kullanırlar fakat bu araştırmaların ana ilgisi sahanın teorik gelişimi üzerine değildir. Genel olarak dinsel akımların ve dinsel çatışmaların ortaya çıkışı ile harekete geçmiş olan Beck de dini oluşumları tasvir etmeye ve toplum düzeyindeki önemini yorumlamaya çalışır. Diğer literatür yekûnu ise dinsel sistemleri, onların sosyal çevreleri ile ilişkilendiren kuramların geliştirilmesiyle ilgilenmektedir⁶⁵⁸. Din sosyolojisi bu ifade ettiğimiz olguları tarihi ve global bağlama oturtabilmek için tarihi ve global bakış açısını benimsemek zorundadır⁶⁵⁹.

Acaba risk toplumu kuramcıları dini nasıl tanımlamaktadır? Risk toplumu mevzu din olunca hangi yeni inceleme yollarına kapı aralamaktadır? Burada özet bir öncül olarak ifade edebiliriz ki risk toplumu kuramında Beck, din sosyolojisinde dinsel alan söz konusu olduğunda ilahi müdahalelerden ziyade, insani, bireysel ve kısmen sosyal şartlara vurgu yapan sosyolojik açıklamalara, klasik *metodolojik sekülerizm*'e rezerv koyarak işaret eder⁶⁶⁰. Bu çerçevede onun yaklaşımı, düşünümsel modernleşme teorisinin politik zorunlulukları ve analitik çerçevesi içinde kalarak Batı'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bireyselleşme temelli dinsel canlanma olayını açıklama girişimidir⁶⁶¹.

Daha önce de ifade edildiği gibi Beck klasik sosyolojinin açmış olduğu entelektüel gelenekten gelmektedir. Açık bir şekilde klasik sosyolojinin günümüz sosyolojisi üzerindeki etkilerini kabul eder. Meseleye daha farklı bir açıdan baktığımızda o, sosyolojinin miadının dolmadığına, aksine bu bilimin -din sosyolojisi de dahil- yeni

⁶⁵⁷ Habermas ve pozitivism için bkz. West, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, s. 99-112. Ayrıca yorumcu sosyolojilerin pozitif eleştirisi için bkz. Anthony Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, (Çev. Ümit Tatlıcan ve Bekir Balkız), Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.

⁶⁵⁸ Wuthnow, s. 60

⁶⁵⁹ Recep Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 67.

⁶⁶⁰ Beck, *A God of One's Own*, p. 1-2.

⁶⁶¹ Speck, p. 161.

baştan doğmakta olduğunu iddia eden sosyologlardandır. Genel olarak klasik sosyoloji karşısında saygınlığını korumakla birlikte, geleneksel sosyoloji teorisine yönelik eleştiriler getirmekte ve bu sosyolojinin ulus devletle ve hatta sömürgecilikle olan ilişkisini cesur bir şekilde sorgulamaktadır⁶⁶².

Beck paradoksal bir biçimde, sosyolojik aydınlanmanın kurtarıcı gücüne sarsılmaz bir inanç ile bağlıdır ve onun damarlarında, kendi ifadesiyle, sekülerizm kanı dolaşmaktadır⁶⁶³. Buna göre Beck'i ideolojik anlamda bir *muhafazakar modernist*⁶⁶⁴ olarak nitelendirmek mümkündür. Muhafazakar modernist nitelemesi risk toplumu kuramı söz konusu olduğunda önemlidir; çünkü bu nitelendirme Beck'in paradoksal duruşunu anlamamıza yardımcı olabilecek bir ifadedir. Buna göre ana akım sosyolojik geleneğin sadık bir takipçisi olan Beck, bir taraftan Aydınlanma felsefesinin ciddi bir şekilde benmerkezci bir algı inşa ettiğini ve ulus devlet aracılığıyla B. Anderson'un ismiyle özdeşleşen *hayali cemaatler*⁶⁶⁵ kurarak sürekliliğini korumaya çalıştığını düşünmekte, öte yandan tüm kutsallıklardan arındığını iddia eden Aydınlanma felsefesinin hayata dönük özgürleştirici söylemini ve kötücül bir bilincin ürünü olarak kabul ettiği dinsel yaklaşımını reddetmektedir⁶⁶⁶.

Beck için sosyoloji, entelektüel bir düzen inşa etmenin kaynağıdır. Bu nedenle sosyoloji özellikle soğuk savaştan sonra yeniden ele alınmalıdır. Bunun olması için ise siyasal, toplumsal ve kuramsal temel düşünceleri toplumbilimsel ve toplumsal olarak yeniden ele alınıp tartışılmalıdır⁶⁶⁷. Sosyoloji, klasik çalışmalarda modern toplumun modern bilimi olarak tanımlandı. Bu tanımlama hem toplum teorisinin içeriğini gizler hem de bu teoride oluşturulan sınıflandırma şemasını kabul etmemizi kolaylaştırır. Klasik sosyoloji teorisine göre toplumlar hem politik hem de kuramsal olarak devletin denetim alanının önceden kabul eder/devletin denetim alanını zorunlu olarak görür. Böylelikle sosyoloji kendisini ulus devlet gücü ya da egemen güç ile aynı hizada görür. Sosyoloji, toplumları devletin egemen sultanı altında tanımlar. Böylece devletleşen bir toplum tasavvuru ortaya çıkacaktır. Dahası bundan başka siyaset kavramı toplumsal bir

⁶⁶² Beck and Willms, p. 15-16.

⁶⁶³ Beck, *A God of One's Own*, p. 1.

⁶⁶⁴ Bu kavramın açılımı için bkz. Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 100; Volkan Ertit, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı*, Orient Yayınları, Ankara 2015, s. 10.

⁶⁶⁵ Milliyetçiliğin kökenleri, yayılması ve sürekliliği için bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 2011.

⁶⁶⁶ Beck, *A God of One's Own*, p. 20.

⁶⁶⁷ Beck and Willms, p. 16.

bağlam ile değil, devlet merkezli bir şekilde tanımlanacaktır ki bu durum her zaman böyle olmayabilir⁶⁶⁸.

Bu minval üzere ele aldığı din sosyolojisi ile ilgili çalışmasında Beck, öncelikli olarak din analizlerinin iki temel meseleden haberdar olmaları gerektiğinin altını çizer: birincisi, dinsel teori ile pratiği açık bir şekilde birbirinden ayrılmalı, İkincisi ise dünyada farklı toplumlarda inananlar ve inanmayanlar için dinin anlamının mutlak anlamda anlaşılması gerektiğidir. Bir din sosyolojisi eleştirisi spesifik inanç ve pratiklerin evrimiyle ilgilenmemeli. Din sosyolojisinin görevi bireyselleşen insanların sosyal ve politik varlıkları için din(in)lerin açık veya gizli anlamlarını, fonksiyonlarını, şiddet ve barış içeren ikili doğasını ortaya çıkarmak olmalıdır⁶⁶⁹.

Kozmopolitan din sosyolojisinde sosyolojik kavramlar, çifte hermeneutiğe tabidir. Bunu din olayını çok fazla gündemine almayan Giddens sosyolojisinde de görmekteyiz. Giddens bir sosyolojik analizin temel amaçlarını *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları* (2003) adlı çalışmasında (a) farklı hayat tarzlarının, sosyal bilimlerin betimleyici meta-dilleri içinde hermeneutik olarak açıklanması ve ilişkilendirilmesi; (b) toplumun üretimini ve yeniden üretiminin, insani failliğin bir icrası olarak açıklanması şeklinde özetlemektedir⁶⁷⁰. Bir din sosyolojisi incelemesine bu şekilde yaklaşmanın önemli nedenleri vardır. Din, en resmi ve çok iyi oluşturulmuş kurumsal hiyerarşilerden, tekil bireylerin en gizli ve özel kaygılarına kadar uzanan çok karmaşık bir gerçekliği temsil eder. Din ne kadar resmi, kurumsallaşmış ve dışsallaştırılmış olursa olsun, aynı zamanda en derin insani varoluşsal deneyimlerin ve sorunların ifadelerini içerdiği için bir din incelemesi dini dogma ve teolojiyi dikkate alan bir hermeneutik olmadan yapamaz⁶⁷¹.

Beck'in yönteminin açılımı ilk adımda bir ön kabul olarak metodolojik önlemlere başvurmadan gerçeği tutarlı, mantıklı ve olabildiğince yalın bir şekilde ele almak demektir. Öyle ki toplumsal bir gözlemci olarak Beck, sanayi devrimi olgusu ile şekillenen toplumsal dönüşümü irdelerken bu olgu ile yüzleşmemiş ya da başka deyişle etkilerini yaşamamış biri olarak kendini konumlandırır. İlk adımda sosyal bilimcinin

⁶⁶⁸ Beck and Willms, p. 18.

⁶⁶⁹ Beck, *A God of One's Own*, p. 48.

⁶⁷⁰ Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, s. 213, 214.

⁶⁷¹ Elisabeth Özdalga, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, (Çev. Gamze Türkoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 21-22.

tarafsız ve arı duruşu ile, ikinci adımda ise süreklilik ve/veya kesinti arasında karar vermekten çekinen bir konumla betimler kendisini. Böylelikle Beck, bir "kopuş" olarak adlandırdığı modern sanayi toplumunun gerilim ve çelişkilerini dönemsel süreklilik düşüncesini gözeterek hassasiyetle ele alma girişiminde bulunmaktadır⁶⁷².

Sonuç olarak Durkheim, Marx ve Weber'in ulus devlet eksenli tanımladıkları toplum, din ve sosyoloji modelleri bu gün küresel ve küreselleşme ile birlikte ciddi bir şekilde sarsıntı geçirmektedir. Yeni bir çağda yaşıyoruz. Bu çağı anlamak için yeni formasyonlara ihtiyacımız var. Din sosyolojisi bu süreçte karşılaşacağı çeşitli sosyal ve dinsel değişimlerden dolayı kendisini yeniden yenilemelidir⁶⁷³. Belki Soğuk Savaş'tan sonra din sosyolojisinin yeniden keşfedilmesi veya yenilenmesi gerektiğini söylemek, abartılı gibi görünebilir. Ne var ki din sosyolojisinin yeniden doğuşunun ön koşulu, kuramsal ve siyasal temel düşüncelerin toplumbilimsel ve toplumsal olarak tartışılmasıdır. Din sosyolojisi biliminin yeniden kurulmasının merkezinde hiç şüphesiz düşünömsel modernleşme ve düşünömsel sekülerleşme paradigmaları yer almaktadır⁶⁷⁴.

4.2. Düşünömsel Dinsellik

Ana akım sosyolojiye göre din, toplumsal bir fenomen olduğu sürece sosyologları ilgilendirir. Buna göre din ya sosyale tabi bir tezahürdür ya da en azından toplumsal bir öneme sahiptir. Bugün kozmopolitan sosyolojide de göröldüğü gibi radikalleşen bireyselleşme olgusu ile birlikte bu sosyolojinin nihai rengi -kısmen- değişmeye başlamıştır⁶⁷⁵. Sonuçta dini davranışın, öyle ya da böyle din sosyolojisinin konusu olarak kabul edilmesi ile birlikte sosyologlar toplumsal gerçeklikle özdeşleşebilen dinsel tanımlar bulmaya zorlanmış görölmektedir⁶⁷⁶. Bunun bir nedeni din sosyolojisinde dinin hangi koşullar altında ve hangi perspektifler içinde ele alınması gerektiğine ilişkin sosyolojik tasavvurun yeterli bir donanıma ulaşamadığıdır⁶⁷⁷.

Din sosyolojisinin bu ve benzeri çeşitli sıkıntılarına rağmen ana akım sosyolojide yer alan sosyologlar, dini insani anlamda kuşatıcı ve doğaüstü olan gerçekliğin bir

⁶⁷² Güncel Önköl, "Toplumdan Bireye, Değerlerin Devamlılığı Sorunsalı", *Tabula Rasa*, 2012, s. 151.

⁶⁷³ Beck and Willms, p. 18.

⁶⁷⁴ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 12.

⁶⁷⁵ Bkz. Peter Beyer, *Religions in Global Society*, Routledge, London 2006.

⁶⁷⁶ Günter Kehr, "Din Sosyolojisi", (Çev. M. Emin Köktaş), *Din Sosyolojisi*, Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 21-23.

⁶⁷⁷ Necdet Subaşı, *Sınırları Yoklamak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 26.

düşüncesini yaratarak nihai anlam ve amaç duygusunu sağlayan ritüel ve inançların paylaşılan bir dizgesi olarak tanımlamışlardır. Giddens'a göre bu tanımlamada üç öge öne çıkmaktadır: Birincisi dinin kültürün bir biçimi olduğu, ikincisi dinin ayinsel yöntemler içeren inançları içerdiği ve üçüncüsü belki de en önemlisi, yaşamın eninde sonunda anlamlı olduğuna dair bir amaçlılık duygusu yaratmasıdır⁶⁷⁸.

Bununla birlikte sosyolojide din üzerine yapılan incelemelerde, toplumsal imgeleme özel bir bağlılık ve birey için dinin sosyo-psikolojik öneminin takdiri gibi nedenler eylemciyi dinsel inancın doğruluğunu ve yanlışlığını sorgulatmaksızın dinsel eyleme katılmaya yönelttiği⁶⁷⁹ için genel tanımlamalarda Tanrı'nın dışarıda bırakıldığı, onun yerine düzen ve kutsallık metaforlarının belirleyici iki ana özellik olarak öne çıkarıldığını⁶⁸⁰ görmekteyiz. Risk toplumunda ise "değişmeyen tek şey, değişimin de değiştiğidir" ilkesi gereğince dinin toplumsal gerçekliği, düşünümsel modernleşme sürecinde düşünümsel bir görünüm kazanan sekülerleşmenin bir uzantısı ve sonucu olarak manevi, tinsel veya dinsel deneyim ve arayışların bireyselleştiği çoklu bir kavrayışa dayanmaktadır⁶⁸¹.

Berger'in ifadesi ile din ya da kutsal, insan hayatında daha derin bir düzeyde, başka karışt bir kategoriye yani kaosa da sahiptir. Din kaostan neş'et eder. Din kaosun korkunç bir muhalifiymiş gibi onu karşısına alarak yoluna devam eden bir olgudur⁶⁸². Bu nedenle o, üstünkörü bir şekilde ele alınmamalıdır. Din gerçek anlamı ile birlikte iyice anlaşılması gerekir. Hatta sadece din değil onunla ilgili olan diğer kavram ya da konular da aynı duyarlılıkla ele alınırsa değişen dinsel dünyaya dair sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir⁶⁸³. Giddens'a göre sosyologlar dine yaklaşıırken ne bir sosyal bilimci ne de herhangi bir dinin inananı (veya inanmayan) olarak konuya yaklaşamazlar. Çünkü bu yaklaşım din üzerine sosyolojik içermeler taşır. Ayrıca bir sosyolog dinsel inancın doğru olup olmadığı ile değil, özellikle onun sosyolojik yapısıyla ilgilenmelidir⁶⁸⁴.

⁶⁷⁸ Giddens, *Sosyoloji*, s. 580.

⁶⁷⁹ Bryan S. Turner, "Sivil Din", (Çev. Yasin Aktay), *Din Sosyolojisi*, Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 243..

⁶⁸⁰ İlhami Güler, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 11.

⁶⁸¹ Charles Taylor, *Seküler Çağ*, (Çev. Dost Körpe), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 6.

⁶⁸² Peter Berger, *Kutsal Şemsiye*, (Çev. Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul 2000, s. 64.

⁶⁸³ İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s.16.

⁶⁸⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s. 581.

Beck, sosyolojik din incelemelerinde ortaya çıkabilecek tanımsal zorlukların farkındadır. Kendi kavramsal analiz biçimini ortaya koyarak bu zorlukları aşmaya çalışmaktadır. Buna göre bir din tanımı, ilkin tarihi dinlerin ötesine ve dinin hem içinde hem de dışında inananların giderek artan sayısıyla övünen çeşitli yeni manevi (spiritual) ve dinsel hareketlere uzanacak şekilde kapsamlı olmalıdır. İkincisi ise bir din tanımı dinsel farklılıkları dikkate almalıdır. Başka bir ifadeyle, bir tanımlama hem dinler arasında hem de o dinlerin kendi içlerinde yer alan farklılıkları ve benzerlikleri açıklayabilecek nitelikte olmalıdır⁶⁸⁵. Çünkü yaşamakta olduğumuz bu kozmopolitan çağda saf din kalmamıştır⁶⁸⁶.

Beck, din tanımlamalarının nasıllığı formülasyonları arasında geleneğe ve özellikle geleneğin durağan ve monolitik olmayan yapısına vurgu yapmaktadır. Gelenek, uzun ya da kısa zaman zarfında dahili ve harici nedenlerden dolayı değişen ritüeller, mitler, çelişen semboller ve iç içe geçmiş kompleks bir yapı olarak görülmektedir. Buna rağmen gelenek sorgusuz sualsiz kabul edilmiş kurallara mekanik bir şekilde uymak demek değildir⁶⁸⁷. Mevzu modern çağ olunca işin nirengi noktası değişmektedir. Giderek bireyselleşen bir çağda, bireyler kendi dinsel geleneklerini cemaatsel özelliklerle açıklamak yerine, çoğulcu bir imgelemin gölgesinde, dinsel bireyciliği merkeze alan bir söylem ile açıklamaya yönelmektedirler. Beck, geleneklerin bu akışkan ve kompleks özelliklerinden dolayı bilhassa dini tanımlama noktasında araştırmacıların daha dikkatli olmaları gerektiğini ifade etmektedir⁶⁸⁸.

Din nedir? Tartışmanın bu noktasında Beck alışa gelen sosyolojik imgelerden farklı bir yaklaşım modunu tercih etmektedir. Daha önceleri din karşısında pozitivist sosyoloji geleneğinin etkisiyle olumsuz bir tavır içinde olan Beck, *A God of One's Own* kitabıyla Peter Berger gibi sosyolojik bir dönüşüme imza atar. Bu sosyolojik yenileşme durumu onu tanıyan çevrelerde tabir caizse bir şok etkisi yapmıştır. Beck, bugün dini, risk çağında çerçevesini çizmeye çalıştığı "kozmpolit bir dünyada düşünümsel bireyselleşme teorisi" için temel unsurlardan biri olarak görmektedir. Ayrıca Beck'in vizyonunda modernitenin modernleşmesi olarak düşünümsel modernleşme ile

⁶⁸⁵ Beck, *A God of One's Own*, p. 48.

⁶⁸⁶ Beck, *A God of One's Own*, p. 49.

⁶⁸⁷ Anthony Giddens, *Sosyolojinin Savunusu*, (Çev. İbrahim Kaya), Say Yayınları, Ankara 2011, s. 26.

⁶⁸⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 48.

sekülerliğin sekülerleşmesi yaklaşımı, "modernitenin düşünümsel-sekülerizasyonu" olarak tanımlanmaktadır⁶⁸⁹.

Giddens ise geleneksel toplumları incelerken, dini, inanç ve ritüel uygulamalarının bir şekli olarak güven çerçevesinde işlevsel türden bir açıklama biçimi olarak ele almaktadır. Bunun nedeni, dini kozmolojilerin kişisel ve toplumsal yaşama ve doğaya ilişkin ahlaki ve uygulamayla ilgili açıklamalar getirmesidir. Din gerek geleneksel toplumlarda gerekse risk zamanlarında olumlu bir teodise olarak rol oynamaktaydı. Doğanın tehlikelerine ilişkin tehditler, dinsel kodlar ve semboller aracılığıyla tecrübe ediliyordu. Modern toplumlar ve din konusunda ise Giddens, modern yaşamdaki çoğu durumun, günlük yaşama nüfuz eden bir güç olarak dine uygun olmadığını vurgulamaktadır. Modern toplumlarda dini kozmoloji yerini maddi teknolojiye odaklı rasyonel düşünce ve deneysel gözlem tarafından yönetilen bilgiye bırakır. Burada, Giddens modern toplumlardaki dinin rolü üzerinde nispeten geleneksel bir görüşü savunmaktadır. Bu geleneksel görüşe göre modern dönemde dinin önemi modernleşme karşısında azalmıştır⁶⁹⁰. Bundan olsa gerek din olayı ile ilgili fazla mesai yapmamaktadır.

Risk toplumunda din kavramıyla çoğulcu bir zeminde var olan farklılıklar dile getirilmek istenir. Farklı dilleri kullanan toplum ya da gruplar farklı dünya görüşlerine sahiptirler. Beck'in tezinde tek bir fiziksel dünya yoktur. Farklı dilleri kullanan ve farklı dinlere sahip olan çoğulcu bir dünya vardır. Din bu cemaatlerde sınırları açık bir şekilde çizilmiş toplumsal semboller seti ve pratikler tarafından ötsel olarak işlenmiştir. İnsanlar inanma veya inanmama özgürlüğüne sahiptir. Ancak bir insan aynı anda hem inanma hem de inanmama düalizmini tercih edemez⁶⁹¹. İzzetbegoviç'in bu durumu özetleyen ifadesiyle "insan bir tek hayata inanabilir"⁶⁹².

Beck'e göre dinin merkezi önemde olduğu bir toplum gerçek, duygusal ve moral bağlar; sınıfsal bariyerleri, kastları, cinsiyet ve ulusları aşan bireyler arasında işlevsel açıdan derin bağlar inşa eder⁶⁹³. Özetle Beck de dini, Giddens⁶⁹⁴ ve Habermas'ta olduğu gibi

⁶⁸⁹ Speck, p. 47.

⁶⁹⁰ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 130-131; Giddens, *Modernliğin Sosyolojisi*, s. 96-97.

⁶⁹¹ Beck, *A God of One's Own*, p. 48.

⁶⁹² Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (Çev. Salih Şahan), Nehir Yayınları, İstanbul 1987, s. 13.

⁶⁹³ Beck, *A God of One's Own*, p. 76.

⁶⁹⁴ Giddens, *Sosyoloji*, s. 582.

toplumda bireysel kimliğin oluşmasında önemli rol oynadığını ve hatta toplumsal bağlamda insanların kutsal ile ilişkilerinde ümitlerini ve hoşnutsuzluklarını ifade etmek için ortak bir dil sağladığını⁶⁹⁵ düşünmektedir.

Beck'in dinin bu psiko-sosyal etkilerinin yanı sıra, dinin başlangıç ve bugününe dair kendine özgü bir yaklaşımı da bulunmaktadır. Bu çerçevede Beck'e göre dinler başlangıçta monoteist Tanrı anlayışına dayanırlardı. Daha açık bir ifadeyle, dinler, başlangıçta çok tanrılı din algısını dışlayacak şekilde ve yalnızca tek bir Tanrı'nın seçilebileceği bir temel üzerinde temellenmişlerdir. Antik dünya buna yabancı değildir ve hatta bugün Latin Amerika, Asya ve Afrika'da monoteistik olmayan dinsel geleneklerden de dinin başlangıcının tek Tanrı'lı bir inanç olduğunu çıkarsamak mümkündür⁶⁹⁶. Bu teze karşılık bugün *A God of One's Own* ile kastedilen *dinsel bireycilik* -anakronik bir benzetme de olsa- subjektif politesit/çok tanrılı bir dinselliktir⁶⁹⁷. Çok tanrılı bir dinselliğin ortaya çıkışının arkasında Helenistik kültürün "açık uçlu"luğu ile zaman zaman "insan anlayışındaki tekamül" diye nitelenebilirlik gösteren Hristiyan teizmi vardır. Sürekli değişen bu dünyada aynı şeyin üç farklı görünümü olarak kavranan Hristiyan Tanrı'sı da rölativist bir şekilde tadilata uğrayacak ve bu rölativizm sayesinde müminlerin çağdaş ve geleneksel insan zihniyetine ters düşmeden seçebileceği tanrılar da çoğalacaktır⁶⁹⁸.

Beck, çok tanrılı ya da çok dinli bir dünyada bir arada barışçıl bir şekilde yaşayabilmek için rol model olarak çok tanrılı Japon Şinto dinini⁶⁹⁹ önermektedir. Çünkü modern dönemde henüz çoğu kimse tarafından çok güçlü bir şekilde fark edilemeyen dinsel bireyciliğin subjektif ayrımı veya gücü, şiddetin Tanrı tarafından dinlerin doğasına deruhte edildiğini öne süren anlatıların potansiyelini zayıflatır⁷⁰⁰. Zira kozmopolitan bir toplumda kutsal metin ile bu metne beşeri yaklaşımlar arasında ayrım olabileceği kabul görmektedir⁷⁰¹.

⁶⁹⁵ Inger Furseth, "Habermas, Bourdieu ve Foucault'nun Çalışmalarında Din", (Çev. M. Cem Şahin), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, Der. Peter B. Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 173.

⁶⁹⁶ Beck, *A God of One's Own*, p. 49.

⁶⁹⁷ Beck, *A God of One's Own*, p. 127.

⁶⁹⁸ Nakib El Attas, *İslam ve Laisizm*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s. 24.

⁶⁹⁹ Beck, "Two Faces of Religion", p. 131.

⁷⁰⁰ Beck, *A God Of One's Own*, p. 83.

⁷⁰¹ Asad, *Sekülerliğin Biçimleri*, s. 23.

Bu anlamda, Beck din ve dinsel olan arasında bir ayırım yaparak tanrısal olan dine değil de, bireyin kendisine ilişkin bir kurmaca olan dinsellik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre "din" ve "dinsellik" zorunlu bir şekilde birbirlerinden ayrılmalıdır⁷⁰². Çünkü din sabittir. Dinsellik ise düşünümseldir. Din dinsel alanı "ya-ya da" mantığı gereğince düzenler. Dinsellik ise buna karşılık kendi alanını "hem-hem de" mantığı kuralları gereğince inşa eder. Dinsellik Avrupalı önyargının aksine bir grubun ya da örgütün üyeliğini zorunlu kılmamakta, insanoğlunun kendi konum ve anlayışları ile ilgili ortaya çıkan varoluşsal sorunlarına yönelik spesifik bir tutumu ifade etmektedir. Dinsellik ancak dindarların kendi Tanrı'sıyla kurdukları diyaloglarla bilinebilir⁷⁰³.

Beck'e göre bu dinsellik bugünün hayat ve deneyim ufukları ile uyumludur⁷⁰⁴. Bu bağlamda düşünümsel modern din gerek sosyolojik gerekse kelami açıdan çoğulculukla nitelendirilir, kaos karşısında kendisini insan aktivitesiyle yenileyebilen akışkan ve devingen bir sistemdir. O, gittikçe kurumsallıktan/sabit dinden arındırılmaktadır. Riskler, belirsizlikler, toplumsallığın yitirilişi ve aşırı bireyselleşme gibi nedenlerden dolayı köklü dinsel gelenekler modernizm karşısında itibarını kaybetmektedir⁷⁰⁵. Sonuç, kimilerince aynı zamanda bir başlangıç da olan bu bir sona ertelenmişlik durumu teodise meselesini gündeme getirmektedir⁷⁰⁶.

Ole Rıis'in da gösterdiği gibi sosyolojik risk argümanı, bir din sosyologuna klasik teodise problemine ilişkin imalar hakkında hipotezler ortaya koyması için ilham verebilir. Geçmişte, insanlar çekilen sıkıntıların anlam sorununu dine atıfta bulunarak yanıtlamışlardır. İleri modern toplumu tanımlayan belirsizlik ve karmaşıklık deneyimi, yeni bir anlam ve kimlik arayışını güçlendirmektedir. Bilimsel ve politik açıklamalar düşünümsel eleştirilerin de konusu olduğu için bu dönemde dini yorumlara yeniden dönülecek midir⁷⁰⁷? Din sosyologu Çelik, *Teodisenin Sosyolojisi* adlı makalesinde

⁷⁰² Beck'in bu noktada ortaya koyduğu düşünce biçimi ile son dönem bazı ilahiyatçı yorumlar arasında benzerlikler bulunmaktadır. Karşılaştırma için bkz. İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

⁷⁰³ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 132.

⁷⁰⁴ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 133; Din ve dinselliğin değişen görünimleri için ayrıca bkz. Lucc Ferry, Marcel Gauchet, *Dinden Sonra Dinsellik*, (Çev. Can Utku), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005; Celaleddin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013; Hüseyin Yılmaz, *Din ve Dindarlık*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.

⁷⁰⁵ Ole Rıis, "Modern Toplumda Din Araştırmaları Alanındaki Son Gelişmeler", (Çev. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -I-*, Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 208.

⁷⁰⁶ Bkz. Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç*, (Çev. Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul 2010.

⁷⁰⁷ Rıis, s. 207.

teodiselerin ileri modern toplumla birlikte açıklama biçim ve muhtevalarında meydana gelen farklılaşmalar, tipolojik çeşitliliğin geçen zaman içinde artacağını ve yeni boyutlar kazanacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda ileri modern dünyada yeni bir teodise sorunu karşımıza çıkmaktadır. Dinin teodiseye ilişkin işlevlerinin özellikle toplumsal nitelikli olaylarda değişebilen bir karakter taşıdığı göz önünde tutulmalıdır⁷⁰⁸. İlginçtir; risk toplumu kuramcılarının din sosyolojisinde var olan şekliyle teodise meselesiyle hiç ilgilenmemişlerdir. Kanaatimizce bunun nedeni daha öncede ifade ettiğimiz gibi düşünömsel riskin ortaya çıkan dengesizlik karşısında bir "yasallaştırma" işlevi görmesidir⁷⁰⁹.

Peki dünya risk toplumunda din nasıl görünmektedir? Risk çağında din, kendisinde içkin olarak bulunan inancın çoğulcu bir biçimde yeniden yorumlanması ile ortaya çıkan bireyselleşen dinsellik üzerinden "kendine ait bir Tanrı" (a God of one's own) inancı ile görünürlölük kazanmaktadır. Aşırı "dinsel bireyselleşme" veya "cemaatin yabancılaştırılması" olayından dinin sonuna gelindiğine dair anlamlar çıkarılmamalıdır. Nihayette yeni dinsellik ya da bir başka ifadeyle dinsel bireycilik tüm diğer kurumsallaşan dinlerin sınırlarını aşan ancak özsel anlamda bu kurumsal sistemlerden tamamen kopmayan dinamik ve düşünömsel bir inanç biçimidir. Ancak şu da bir gerçektir ki din ve dinsellik birliğı, düşünömsel süreç içinde parçalanmakta ve karşılıklı olarak bir çatışma alanı içine girmektedirler⁷¹⁰.

Şu halde, dinamik/düşünömsel bir yapı olarak yorumlanan dinsellik, dinsel alanın sınırlarının yokluğunu ve biçimsizliğini dikkate alarak monoteistik din için senkretist bir alternatif olabilme olanağını ortaya koymaktadır⁷¹¹. Şu da bir gerçektir ki ileri modern dönemde din, kendisini bütünüyle toplumsal bir içeriğe indirgeme çabalarına karşı direnmektedir⁷¹².

Sonuçta, çağdaş dünyada dinsel bireycilik yeni bir anlam arayışı içerisinde ve dini dünyalar için yeni ve zorunlu bir imkân olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum

⁷⁰⁸ Celaleddin Çelik, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Bilimname: Düşünce Platformu*, Cilt V, Sayı XIII, 2007/2, s. 60.

⁷⁰⁹ Sosyoloji ve teodise için bkz. Berger, *Kutsal Şemsiye*, s. 101-134.

⁷¹⁰ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 133.

⁷¹¹ Beck, *A God of One's Own*, p. 49.

⁷¹² Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, s. 107.

Luckmann'ın "görünmeyen din" sosyolojisinin bir ifadesi olarak okunabilir⁷¹³. Bilindiği üzere Luckmann'ın görünmeyen din tezinde sistematik olarak formüle ettiği yeni işlevselci sekülerleşme kuramı, modern toplumlarda dinin kaçınılmaz gerileyişini koyutlamaz, sadece dinin geleneksel toplumsal ve kamusal işlevlerini kaybedişi ve kendi farklılaşmış alanı içinde hususileşmesi ve marjinalleşmesini kabul eder⁷¹⁴.

Beck'in din analizlerinin odağında tıpkı "Weber gibi 'dünya dinleri'nin hemen hepsi başlangıçtan beri küresel yayılmayı hedeflemişlerdir" düşüncesi yatmaktadır⁷¹⁵. Geleneksel dünya dinleri evrensel iddialara sahip oldukları için küresel ve kozmopolitan vizyon geliştirmeye müsait kurumlardır. Bunu fark etmenin yolu dinin küreselleşen-paradoksunu anlamaktan geçmektedir. Din tesadüfen ya da küreselleşmenin güçlü ajanları olan devlet, kapitalizm ve kitle iletişim araçlarının yan etkisi gibi yollarla küreselleşmemektedir. Dinin küreselleşmesi durumu, onun doğasında var olan temel karakteristik formasyondan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bazı dinlerin iki bin yıldır küresel birer oyuncu olduklarını görmekteyiz⁷¹⁶.

Beck dünya dinlerinin –özellikle Hristiyanlık ve İslam'ın- evrensel olgular olduklarını kabul etmektedir. Ona göre dinin özgün bir küreselleşme ve evrensellik vizyonuna sahip olduğunu gösteren somut örnek Katolik Kilise'sidir. Diğer büyük dinleri de bu bağlamda değerlendirmek elbette mümkün, ama Katolik Kilisesi ortaya çıktığı günden bu yana küresel bir oyuncu gibi davranmıştır. Katolikliğin küreselleşmesi parti, şirket ya da ulus devlet kapitalizmi gibi bir küreselleşme değildir. Çünkü modern dönemde ortaya çıkan küreselleşme metodolojik milliyetçiliği içselleştirmiş bir yapıdadır. Katolik Kilisesi'ne göre Hristiyanlık dininin temel inancı etnik, ulusal ve hatta kadın ve erkek arasında var olduğu iddia edilen farklılıkları kabul etmemektedir. Bunun yerine tüm sınırları aşan bir insanlık imajına dayanan Katolik Kilisesi temel anlamda metodolojik milliyetçiliği aşan kozmopolitan bir yapıya sahiptir⁷¹⁷.

Toparlayacak olursak Beck, din üzerine olan yaklaşımını "düşünümsel dinsel" şeklinde tanımlamaktadır. Din kozmopolitan bir bakışın ve arayışın ürünü olarak

⁷¹³ Bkz. Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din*, (Çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın), Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.

⁷¹⁴ Jose Casanova, *Modern Dünyada Kamusal Dinler*, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014, s. 26.

⁷¹⁵ İhsan Çapcıoğlu, *Küreselleşme, Kültür ve Din*, Otto Yayınları, Ankara 2011, s. 157.

⁷¹⁶ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 130.

⁷¹⁷ Beck, *A God of One's Own*, p. 50-53.

modern toplumda yeni kolektivitelerle yeniden sahnelenmektedir. Bu yeni kontekstte din kolektiviteleri, var olan sınırları ortadan kaldırmak ya da onları aşmak ve yeni sınırlar inşa etmek biçiminde kendilerini anlatma biçimine dönüşürler. Söz sınırlardan açılınca doğal olarak din ve öteki meselesi gündeme gelmektedir. Din ve öteki meselesi konusunda ortaya çıkan temel kıstas, hiç şüphesiz dinlerin dayandıkları en temel kök paradigma olan "inanç"tır⁷¹⁸. Başka bir ifadeyle insanlar kendi dinsel gerçekliklerini ortaya koymak ve diğer tüm farklılıkları gerçek dışı göstermek için inancı mutlak kriter kabul etmektedir.

Bu durum, yani din ve öteki meselesi bizi dinin farklı bir özelliğine bakmamızı gerekli kılmaktadır. Daha doğrusu Beck, ötekilik meselesini aşabilmek için din kavramını farklı bir açıdan yorumlamaya çalışmaktadır. Beck'e göre din iki yönlü/yüzlü bir sistemdir. Birincisi onun insani boyutudur ki bu da tarihsel tecrübe alanında var olan dışlayıcı totaliter eğilimdir. Ötekilik meselesi daha çok bu fiili bağlamdan kaynaklanmaktadır. Diğeri ise dinin doğasında yer alan sınıf ve milletler üstü bir konum olarak tanımlanan kozmopolitan kardeşlik çağrısıdır⁷¹⁹. Teorik açıdan dini toplumlar özsel anlamda anti-faşist toplumlardır. Hatta daha da ötesi din insanlar arasında gündelik ve sosyolojik realizmden kaynaklanan makam, mevki, sınıf, ulus, etnisite ve cinsiyet gibi farklılaşmaları ve sınırları buharlaştıran bir sistemdir⁷²⁰. Bu özsel bağlam terk edildiğinde ya da herhangi bir şekilde ulusallaştırıldığı zaman din sahip olduğu hoşgörüyü kaybederek şiddete yönelebilir⁷²¹.

Görüldüğü gibi Beck bu noktada teori ve pratik arasında bir ayrıştırma yapmaktadır. Yani dinden kaynaklanan uygarlık/hosgörü ile tarihi tecrübeden kaynaklanan barbarlık/şiddet sarmalını birbirinden ayrıştırmaktadır. Beck, İncil'de yer alan "Tanrı'nın gözünde herkes eşittir" ayetini medeni ve barbar insanların tanrısal katta eşit bir şekilde görüldükleri şeklinde yorumlayarak şöyle bir soru sormaktadır: Tarih boyunca inancı kastederek keskin bir şekilde dışlayıcı olan dinler bugün yine aynı zemine yaslanarak küreselleşen bir dünyada çoğulcu bir sistem inşa edemezler mi?⁷²².

⁷¹⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 53.

⁷¹⁹ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 129.

⁷²⁰ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 131.

⁷²¹ Beck, "The Two Faces of Religion", p. 136.

⁷²² Beck, "The Two Faces of Religion", p. 131.

Bu müphem soru dinsel bağlamda, çeşitli kuramsal unsurların birleşimi olarak ele alındığı vakit aşılabılır. Peki ama nasıl? Beck'e göre dinlerin epistemolojik temelleri, tarihsel sosyolojik görüngüleri ve sınırları değişebilecek ya da aşılabilecek niteliktedir. Bunu aşabilmenin yolu dünya dinlerinin, tüm sosyal ve ulusal sınırların üstesinden gelebilen "çoğulcu dinsel evrenselcilik" düşüncesini gündemlerine almaları ile mümkün olabilir⁷²³. Çünkü çoğulcu evrenselcilik başkalarının hiyerarşik üstünlüğüne karşı, karşıt prensipler ortaya koyarak etnik bir din, ithal edilmiş bir kültürün ifadesi olmayı reddederek⁷²⁴ böylelikle evrenselciliğin tarihsel olduğunu⁷²⁵ iddia ederek kozmopolitanizme giden yolların önünü açmaktadır. Zira Beck, belirsiz ve karmaşık bir dünyada farklı yorumların yan yana var olabileceklerini kabul etmenin önemine inanmaktadır.

Dünya risk toplumunda bu bağlamda din üzerine ortaya çıkan belki de en dikkat çekici özellik onun kozmopolitan bir topluluğa dönüşmekte olduğudur. Geleneksel dünya dinleri ve yeni dini hareketler karşılıklı olarak iç içe geçmeye başladılar. 21. yüzyılda iletişimin sınır tanımadığı bir dünyada birbiriyle çarpışan farklı dinlerin farklı sesleri artık duyulmamaktadır. Ayrıca dinsel hayali cemaatlerin yerele özgüllükleri ve hatta doğdukları yerlerde bile özgünlükleri bitmiş durumdadır⁷²⁶. Dolayısıyla günümüz dünyası bir sil baştan yapma iradesine tanık olunmaktadır. Bunun için de genel olarak klasik sekülerleşme ya da basit modernleşme tezinin çökmesi ve dinin dünyevi başarısızlığı sonucu ortaya çıkan yeni dini hareketlerin⁷²⁷ fundamentalist (kaynaklara dönüş) söylemi mükemmel bir araçtır. Bu söylem, dinsel ibarelerin bireyselleşmesine ve dinsel otoritelerin çözülmesine katılarak⁷²⁸ geçmişin yanlışlığını ileri sürmekte, çağdaş bölünmeleri aşmakta ve günümüz toplumlarında genelleşen ve kendi kültüründen başka bir kültürün benimsenmesi doğrultusunda giden çoğulcu evrensel (kozmpolitan) bir model önermektedir⁷²⁹.

Artık dünyanın yeni yoğun iletişim ağında ulusal sınırlar üzerinde temellenen dinlerin karşılaştırılamazlığı bitmiş durumdadır. Mevcut durumda ve küresel yakınlıkta kabul

⁷²³ Beck, *A God Of One's Own*, p. 53; Beck, "The Two Faces of Religion", p. 129-131.

⁷²⁴ Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 13.

⁷²⁵ Gulbenkian Komisyonu, s. 59, 83.

⁷²⁶ Beck, *A God of Ones Own*, p. 42.

⁷²⁷ Beck, *A God of Ones Own*, p. 125.

⁷²⁸ Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 96.

⁷²⁹ Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 13.

edilen gerçeklik tüm dinsel inanç sistemlerinin çağdaş kontekstini ve bireyselleşen sembolik sistemleri tedarik eder. Bireyselleşme burada küresel dini çoğulculuğun bireyselleşmeyen dinsel bağını kapsamaktadır. Nietzsche'nin tanımladığı gibi bu "karşılaştırma çağı" üç unsur ile nitelendirilmektedir: Birincisi kozmopolitan topluluktur: bu topluluk yeni form ve imajlar yaratır - hayali cemaatler- yani din tarafından belirlenen küresel sosyal topluluktur. İkincisi Avrupa veya Batı modern ulus devlet modelinin evrensel olmadığının şok dalgasının kırılması ve bunun sonucu olarak üçüncü bir özellik dünya dinleri arasındaki çatışmaların nasıl uygarlaştırılacağı sorunuyla yüzleşilmesi gerekir⁷³⁰.

Bugün 21. yüzyılın başında Avrupa'da, din hakkında bir tarafta dinin yok olacağına dair yoğun kaygıların yaşanıldığı diğer tarafta ise yükselişe geçtiğine dair olağanüstü umutlarla dolu bir dünyada yaşıyoruz. Tam bir din paradoksu; bir tarafta kiliselerin içi boşaltılmış, diğer tarafta dinin yok olacağına dair kaygının artık kiliseler üzerinden yapılması bir hatadır tezi rağbet görmektedir. Bugün dinsel konular, tartışmalar ve çatışmalar, politikada, gündelik hayatta, kişisel yaşamda ve halk arasında gündemin birinci maddesi olmuş görünmektedir⁷³¹.

Sonuçta (dinsel) kozmopolitanizm, hoşgörüye dayalı bir sistemi temel bir prensip olarak ortaya çıkaracaktır. Şöyle bir soru doğal olarak ortaya çıkabilir: Dinsel topluluklar ya da cemaatler hem birbirleriyle hem de radikalleşen dinsel bireycilikle nasıl uzlaşabilirler? Beck, bunun kozmopolitan bir toplumda özgür bir şekilde inançları yaşa(t)ma ve yaşanmasına izin verme kapasitesi şeklinde değerlendirilen insani hoşgörünün yaygınlaşması ile mümkün olabileceğine inanmaktadır. Kozmopolitan toplumda dinler karşılıklı olarak birbirlerini dışladıkları köktenci tezleri aşarak birbirlerini tanıyacakları ortak bir kültürü inşa edecekler⁷³². Zira geçmişte ve bugün içinde yaşadığımız sosyal gerçekliklerin zenginliğini kavramak, ancak bu tarz bir çoğulcu evrenselcilikle mümkün olabilir⁷³³.

⁷³⁰ Beck, *A God of Ones Own*, p. 42.

⁷³¹ Beck, *A God of One's Own*, p. 125-126.

⁷³² Beck, *A God Of One's Own*, p. 73.

⁷³³ Gulbenkian Komisyonu, s. 59.

4.3. Sekülerleşme Kuramı

Risk toplumunda sekülerizm ve dinsel kavramlarının inversiyonu dikkat çekmektedir. Görünüşe göre dinsel kültürler bir risk sekülerizmi tarafından nitelendirilmektedir. Tanrı'ya inananlar risk ateistleridir. Genelde dünyanın seküler ve dini olmak üzere iki karşıt yorumu olduğu iddia edilmektedir. Bu karşıt yorumlar aynı zamanda risk üzerine fikir ayrılığına düşmektedir. Burada yer alan asıl tehlike terörizm ve iklim değişimi gibi somut küresel riskler değil, din ve sekülerizm arasında meydana gelen anlamsız tartışmaların değer bulmasıdır⁷³⁴.

Üçüncü bin yılda dinin yeniden doğuşu, terörizm ya da ekolojik felaket gibi benzerleri görülmemiş küresel tehditlerle değil, aksine Tanrı'nın ölümüyle, diğer bir ifadeyle Batı uygarlığının geliştiği sürecin merkezinde yer alan kutsalın sekülerleşmesi temelinde gerçekleşmektedir. Tanrı'nın ölümü anti-Hıristiyan değil post-Hıristiyan bir olgudur. Sekülerizasyonun teolojik söylemin bütünü için norm haline geldiği, Tanrı'nın ölümüne dayalı post-Hıristiyan zamana geçmiş bulunuyoruz. Yani yeni din sonrası kültür, Batı ontolojisinin yapı sökümünden sonra dinin geleceği yeniden biçimlenmeye başlıyor⁷³⁵.

Bugün sosyolojik sekülerleşme kuramı (ya da tezi), ileri modern toplumu anlamının ve izah etmenin bir yolu olarak Kuhncu bir paradigma olmuş durumdadır. Sekülerleşme üzerine kavramın arka planı, çok boyutluluğu ve ironik yapısından kaynaklanan nedenlerden dolayı çeşitli geniş anlamlar⁷³⁶ ve yorumlar vardır. Bunlar o kadar çoktur ki bu yüzden bazı sosyologlar sekülerleşme kavramını sosyolojik bir terim olarak alanın kapsamı dışına itilmesini dahi önermiştir⁷³⁷. Gerçekte de sekülerleşme kuramı modern sosyal bilimlerde içinde paradigmatik bir statü kazanmayı başarmış tek kuramdır⁷³⁸.

Sekülerleşme Batı'da dinin tanımlamasıyla başlayan pre-modern (gelenek) ve modern dönem karşılaştırılmasının bir sonucu olarak sosyal bilim tartışmalarında yer almış⁷³⁹ görünmektedir. Din sosyolojisi Durkheim ve Weber'le başlayan klasik dönemden itibaren eleştiri süzgecinden geçirmeden sekülerleşme olgusunun cazibesine

⁷³⁴ Beck, *World at Risk*, p. 73.

⁷³⁵ R. Rorty ve G. Vatimo, *Dinin Geleceği*, Der. Santiago Zabala, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009, s. 10.

⁷³⁶ Casanova, s. 19.

⁷³⁷ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, s.155.

⁷³⁸ Casanova, s. 25.

⁷³⁹ Özey, *Sekülerleşme ve Din*, s. 113-115.

kapılmıştır⁷⁴⁰. Sekülerleşme, bu disiplin çatısı altında genel olarak modernleşmenin farklı egemen yüzlerinden biri⁷⁴¹ ya da fikri boyutu⁷⁴² olarak ve gerçekten de kurucu babalar tarafından kabul edildiğinden dolayı uzun zaman sorgulanması bir yana sınanması bile gerekli görülmeden kabul görmüştür⁷⁴³.

Nasıl oldu da sekülerleşme din gibi köklü bir kurumun karşısında yaklaşık üç yüzyıl boyunca başarılı olabirmiştir? Elbette bunun birçok sosyal, siyasal vb. sebepleri vardır. Burada özet olarak tarihsel süreçte birbiriyle alakalı ve eş zamanlı olarak ortaya çıkan dört gelişmenin Ortaçağ dinsel sınıflandırma sistemini ters yüz eden rolünü vurgulamak için yeterlidir: Protestan Reformasyonu, modern devletlerin oluşumu, modern kapitalizmin gelişmesi ve erken modern dönemdeki bilimsel devrim. Bu dört gelişmeden her biri modern sekülerleşme süreçlerine kendi dinamiklerini katarak bu tarihi sürecin taşıyıcıları olmuşlardır⁷⁴⁴. Bu genel tabloya Beck'in analizleri üzerinden bir özelleştirme yapıldığında ayrıca Batı'da son derece görünür olan bir yoksulluğun üstesinden gelinmesi, eğitimin ciddi bir şekilde yaygınlaştırılması, sosyal eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, totaliter baskının geçmişte kalması ve dinin kişisel bir hobi statüsüne, yani özel bir ilgi alanına çekilmesi⁷⁴⁵ gibi etkenleri de ekleyebiliriz.

İleri modernleşme süreciyle birlikte görülmekte olan şey dinsel inançların inandırıcılığını destekleyen yapıların yıkılması ve bunun yerine bilim ve tekniksel rasyonalitenin zaferidir. Batı'da yaşanan modernleşme sürecinde yaklaşık üç yüzyıl gibi bir zaman zarfında, dinin toplum ve diğer kurumlar üzerinde var olan etkileri olağanüstü bir düzeyde zayıflatılmıştır. Başka bir ifadeyle Batı'da din, toplum ve diğer kurumlar üzerinde canlılığını yitirmiş bir şekilde ve gittikçe de temel fonksiyonlarını kaybeden sıradan bir kurum olarak görülmüştür⁷⁴⁶. Batı'da din (Hristiyanlık) bazı iddialara göre aslında uzun zaman önce unutulup gitmiştir, sadece akıldan değil, insanoğlunun hayatından da çıkmıştır⁷⁴⁷. Tabi ki bu durum ayrı bir tartışmanın konusudur.

⁷⁴⁰ Peter Berger, "Günümüz Din Sosyolojisinin Problemleri", (Çev. Ali Köse), *Kutsal Ama Laik*, Der. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 88.

⁷⁴¹ Özgür Taburoğlu *Dünyevi ve Kutsal*, Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 11.

⁷⁴² Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008, s. 114.

⁷⁴³ Casanova, s. 25.

⁷⁴⁴ Casanova, s. 28.

⁷⁴⁵ Beck, *A God Of One's Own*, p. 20.

⁷⁴⁶ Beck, *A God Of One's Own*, p. 20.

⁷⁴⁷ Casanova, s. 42.

Modern sekülerliğin doğrusal (linear) anlatısı savunulamaz. Risk toplumunda bunun yerine önerilen şey, niyetlenilmemiş sonuçlarla dolu olan zikzaklı bir anlatıdır⁷⁴⁸. Fiili bir tarihsel sürece gönderme yapmak açısından sekülerleşme değer ifade eden bir kavram olarak ilk kez Protestan reformu geçiren ülkelerde kilise mallarının devlet mülkiyetine devredilmesiyle ilgili olarak kullanılmıştır. Zaman zaman anlam değişimleri yaşayan sekülerleşme ve onun bir türevi olan sekülarizm kavramı, yerine göre müspet ve yerine göre de menfi çağrışımlarla ve oldukça değer yüklü ideolojik bir kavram olarak/da kullanılmıştır⁷⁴⁹. Bu yaklaşım biçimlerini farklı dinsel ve ideolojik bağlamlardan esinlenen sosyologların çalışmalarında gözlemlemek mümkündür.

Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür* (2014) adlı kitabında entelektüel bağlamda sekülerleşme düşüncesini Aydınlanma döneminin merkezinde yapılan teolojik tartışmalara bağlamaktadır. Ona göre "dinsel inanışları ve değerleri sarsarak modern Batı'yı sekülerleşmeye sürükleyen tümüyle öngörülemez iman krizinin kaynağı; ne bilim ...ne yeni coğrafi keşifler, ne de kendi başına felsefedir; asıl neden eski ve yeniye teolojik kavramlarla bağdaştırmanın olağanüstü güçlülüğü ve nihayet 1740'lara gelindiğinde, teoloji, felsefe, siyaset ve bilim arasında yeni bir genel sentez kurmaya dönük tüm girişimlerin açıkça çökmesidir"⁷⁵⁰.

Casanova'ya göre bir kavram olarak sekülerleşme, bu dünya içindeki bu düalist sistemin ve bu dünya ile öteki dünya arasında dolayımı sağlayan sakramental yapıların gitgide çöktüğü, nihayetinde bütün Ortaçağ sınıflandırma sistemlerinin yok olduğu ve alanların mekansal yapılandırılması için yeni sistemlerin yerini aldığı fiili tarihsel sürece gönderme yapar. Max Weber'in manastır duvarlarının yıkılması şeklindeki anlamlı imgesi bu radikal mekânsal yeniden yapılandırmanın belki hala en iyi grafik ifadesi olarak durmaktadır⁷⁵¹.

Bu dünyadaki din ile seküler alanlar arasındaki duvar çökmüştür. Bu dünya ile öteki dünya arasındaki ayırım, en azından şimdilik durmaktadır. Bundan böyle içinde dinin yer bulması gereken sadece seküler dünya olacaktır. Eskiden Batı Hristiyan dünyasında içinde seküler olanın da kendine uygun bir yer bulduğu ve her şeyi kapsayan bir gerçeklik olan dinsel alan hakim iken günümüzde onun yerini dini alanın dahi kendini

⁷⁴⁸ Taylor, *Seküler Çağ*, s. 115.

⁷⁴⁹ Grace Davie, *Modern Avrupa'da Din*, (Çev. Akif Demirci), Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 10.

⁷⁵⁰ Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, s. 20.

⁷⁵¹ Casanova, s. 25.

uyarlamak zorunda kaldığı ve her şeyi kapsayan bir gerçeklik haline dönüşen seküler olan almıştır. İleri modern dönemde ortaya çıkan bu tek seküler dünyada hangi yeni sınıflandırma ve araştırma sistemlerinin ortaya çıktığını ve dinin ayrıştırıldığı bu sistemde, varsa, hangi yeni yeri tutacağını irdelemek tam olarak yeni sekülerleşme kuramının analitik görevidir⁷⁵².

Bu sunulan yorumlamalar üzerinden sekülerleşme ile oluşan şeyin neliğine ilişkin bir tanım verilecek olursa, bu kavramın sosyolojide genel olarak belirli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinimsi yapıların, batıl inançların ve halk inançlarının⁷⁵³ gerek toplumda gerekse bireysel bilinçte daha marjinal ve görece daha az önemli hale geldiğini belirtmek amacıyla kullanıldığını⁷⁵⁴ söyleyebiliriz. Bu tanımlamaya göre sekülerleşme kuramının özü ve merkezi tezi, toplumsal modernleşme sürecini seküler alanların -öncelikle devlet, ekonomi ve bilim- dini alandan işlevsel olarak farklılaşma ve bağımsızlaşması ve dinin yeni kurulmuş dini alan içinde farklılaşma ve ihtisaslaşması süreci olarak kavramsallaştırmaktır⁷⁵⁵.

İlk zamanlarda sosyoloji içinde sekülerleşme tezine dair yaygın görüş birliğine rağmen, ancak 1960'lardan sonra sekülerleşme kuramının daha sistematik ve ampirik olarak temellendirilmiş formülasyonlarını geliştirmeye yönelik çabalar ortaya çıkmıştır. Bunun ardından klasik kuramın ilk kusurları fark edildi ve David Martin ve Larry Shiner gibi ilk eleştirmelerin⁷⁵⁶ sesi duyulmaya başlandı. Böylece ilk defa kuramı aydınlanmanın din eleştirisindeki ideolojik kökenlerinden ayırmak ve sekülerleşme kuramını seküler ve dini alanların modern özerk farklılaşmasının bir kuramı olarak, modern farklılaşma sürecinin nihai sonucunun dinin sürekli aşınmaya uğraması, gerilemesi ve nihai olarak yok olacağı tezinden ayırmanın mümkün hale geldiğini görmekteyiz⁷⁵⁷.

Casanova'ya göre bilhassa görünürde birbiriyle alakasız, neredeyse eş zamanlı olarak ortaya çıkan dört gelişme; modern dünyada dinin yeri ve işlevini yeniden değerlendirmeyi gerektirecek küresel bir kamusalılık kazanmasını sağladı. Bu dört

⁷⁵² Casanova, s. 25.

⁷⁵³ Volkan Ertüt, *Sekülerleşme Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*, Liberte Yayınları, Ankara 2014, s. 29; Ertüt, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, s. 13.

⁷⁵⁴ Berger, "Günümüz Din Sosyolojisinin Problemleri", s. 88.

⁷⁵⁵ Casanova, s. 27.

⁷⁵⁶ Ali Köse, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar", *Kutsalın Dönüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014. s. 16.

⁷⁵⁷ Casanova, s. 26.

gelişme; İran'daki İslam devrimi, Polonya'daki Dayanışma hareketinin yükselişi, Latin Amerika'daki Sandinist devriminde ve başka siyasi çatışmalarda Katolikliğin rolü ve Amerika siyasetinde bir güç odağı olarak Protestan köktenciliğin kamusal olarak yeniden ortaya çıkışıdır⁷⁵⁸. Bu dört unsura katkı olarak; Beck'in değerlendirmesiyle genel olarak din bilim ve din devlet ayrımı sonrasında dinin rolünü çalan sekülerleşmenin ilgili birçok alanda başarısız olması ve özellikle dinin sekülerleşme karşısında bir ahlak okulu olarak varlığını güçlü bir şekilde sürdürmesi seküler toplumlarda dinin kazanmasını sağladığını görmekteyiz⁷⁵⁹.

Ana akım sosyolojide yaygın olarak "tabiatüstünün ve kutsalın önemini tarihsel olarak kaybetmesi, dinin günlük hayattaki etkisinin azalması ya da gerilemesi, toplumun dinle ilgisinin kesilmesi, dinsel inançların yerini modern kurumların alması" olarak tanımlanan; farklılaşmanın, rasyonelleşmenin, bilimin bir neticesi olduğuna inanılan; teknoloji toplumlarıyla ve/veya modernleşmeyle özdeşleştirilen sekülerleşme⁷⁶⁰ bugün özetle toplumların bütünüyle dinden vazgeçtiklerinde değil, bilhassa din tarafından uyarılmadıklarında ortaya çıkmaktadır⁷⁶¹.

Modernleşme kuramında içkin olarak bulunan sekülerleşme olgusu⁷⁶² ve gelişimi Batı eksenli sosyoloji geleneğinde makro açıdan "pozitivist/klasik/eski/evrensel paradigma", "yeni paradigma" ve "eklektik paradigma" olmak üzere üç farklı tez çerçevesinde savunularak tartışıldığını görmekteyiz⁷⁶³.

Kutsal toplumdan seküler topluma tek yönlü bir süreç olarak bilinen ve 20. yüzyılın son çeyreğine değin geçerli olan "pozitivist paradigma" ya da "geleneksel sekülerleşme tezi"⁷⁶⁴, modernleşme ile birlikte dinin hem toplumsal hem de bireysel bilinç düzeyinde gerileyeceğini ve zamanla yer küreden tamamen silineceğini öngören ilerlemeci bir yaklaşımdır. Ne kadar modernleşme o kadar sekülerleşme şeklinde özetlenebilen bu tez yaklaşık üç asır sosyal bilimciler ve Batı'nın ileri gelen Comte, Freud, Durkheim ve

⁷⁵⁸ Casanova, s. 9.

⁷⁵⁹ Beck, *A God of One's Own*, p. 125.

⁷⁶⁰ Köse, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar", s. 13.

⁷⁶¹ Eagleton, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, s. 16-17.

⁷⁶² Andreu Davison, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 33.

⁷⁶³ Özay, *Sekülerleşme ve Din*, s. 158; Jose Casanova, "Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective", *After Secularization*, The Hedgehog Review, Vol. 8, No. 1-2, Spring-Summer, 2006, p. 7-22; Kevin M. Schultz, "Bibliographic Review", *After Secularization*, The Hedgehog Review, Vol. 8, No. 1-2, Spring-Summer, 2006, p. 170-177.

⁷⁶⁴ Özay, *Sekülerleşme ve Din*, s. 160.

Marx gibi entelektüelleri arasında yaygın söylem olarak kullanılmıştır. Bu sosyal bilimciler, modernleşmeyle birlikte insanların tabiatüstü alana yönelik inançlarını tamamen terk edeceklerinden emindirler⁷⁶⁵.

Konuyla ilgilenen sosyologların çoğu, sekülerleşme olayını modernleşmenin doğrudan bir sonucu olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceye göre din ile modernleşme arasında ters bir ilişki vardır. Birinin yükselişi diğerrinin düşüşü demektir. Bu ilişkinin nedenleri üzerine farklı açıklamalar getirildi. Daha önceleri bu kuramın savunucuları arasında yer alan Berger'e göre en yaygın açıklama şekli şu şekildedir: Modern bilimsel düşüncenin egemen olmasıyla birlikte dünya daha rasyonel olarak algılanan ve kendisine hükmedilebilen bir hal alacak, böylece de doğaüstü alana veya mucizevi olaylara pek mahal kalmayacaktı. Bu yorum modernliğin en büyük anatomisti olan Weber'in dünyanın büyüden kurtulması ya da sihirsizleştirilmesi şeklindeki sekülerleşme tanımıyla gayet güzel bir şekilde ifadesini bulmuştur⁷⁶⁶.

Pozitivist sekülerleşme tezi bugün Bryan Wilson (ö. 2004), Karel Dobbelaere ve Steve Buruce gibi daha çok Avrupa kökenli sosyologlar tarafından -sayıları çok az olsa da- hala yüksek sesle savunulmaktadır. Örneğin Bruce, *God is Dead* (2002) adlı kitabında Tanrı'nın öldüğü iması üzerinden dinin moderniteye boyun eğdiğini anlatmaya çalışmaktadır. Yine bu tezin kuramcılarından Wilson'a göre mesela kiliseye devam rakamlarının düşüklüğü sekülerleşme tezini desteklemesi gereken bir ölçüt olarak görülmelidir⁷⁶⁷.

Klasik sekülerleşme tezine karşı bazı sosyal bilimcilerce ikinci bir yol olarak "yeni paradigma" adıyla da nitelendirilen "kutsalın vazgeçilmezliği tezi" savunulmuştur. Bu yaklaşıma göre kısaca doğal olarak artık klasik sekülerleşme tezinin savunuları terk edilmelidir. Çünkü dinin yok olacağını iddia eden modernite tüm çabalarına rağmen dinin yok olmasına neden olamamıştır. Hatta bu tezi savunanların bazılarına göre, modernitenin doruk noktasına ulaştığımız günümüzde din her zamankinden daha güçlü

⁷⁶⁵ Ali Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", *Laik Ama Kutsal*, Der. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 11.

⁷⁶⁶ Berger, "Günümüz Din Sosyolojisinin Problemleri", s. 88.

⁷⁶⁷ Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s. 12.

görülmektedir. Bazılarına göre kutsal geri dönüyordu, diğer bazılarına göre ise de kutsal hiç gerisin geri gitmemiştir⁷⁶⁸.

Beck'e göre 21. yüzyılın başında kutsalın ya da dinlerin geri dönüşü ile Batı'da yaklaşık iki yüzyıldır egemen olan geleneksel pozitivist sekülerleşme algısı kırılmıştır⁷⁶⁹. 1960 sonrası dönem olarak da adlandırılan yeni dönemin genel özelliği, 19. yüzyıl tandanslı teori ve varsayımlara karşı ciddi şüphelerin doğduğu ve eleştirel seslerin yükseldiği bir dönem olmasıdır. Aynı dönem içerisinde din olgusu hakkında klasik varsayımlar da tartışmaya açılmıştır⁷⁷⁰. Ayrıca Beck için klasik sekülerleşme tezinin çöküşü Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun çöküşünden çok daha büyük bir öneme sahiptir. Çünkü eski sekülerleşme teorisi hem demokrasinin hem de modernitenin kurucu öncüllerinden biridir. Bu nedenle bu klasik tezin çöküşünün etkileri ve yansımaları oldukça kapsamlı olacaktır. Bu durum sadece bireysel jeopolitik imparatorlukları etkilememekte, kurumları, toplumsal yapıların temel varsayımlarını ve en önemlisi de Avrupa modernliğinin geleceğini tehdit etmektedir⁷⁷¹.

Bununla birlikte, Peter Berger, Thomas Luckmann, Rodney Stark, Daniel Bell ve Jeffrey Hadden gibi daha çok Amerika kökenli sosyologlar tarafından savunulan bu yeni paradigmaya göre moderniteyle birlikte dinin yok olacağı tezi doğru değildi. Onlara göre kiliseye devam rakamlarının düşüklüğü sekülerleşmenin bir ölçütü olamazdı. Çünkü insanlar mabetlere gitmeseler ve hatta dine kurumsal bir aidiyetle bağlı olmasalar bile ruhun varlığına, tabiatüstü alana (Tanrı'ya) olan inançlarını devam ettirmekteydiler. İngiliz sosyolog Grace Davie bu durumu *Modern Avrupa'da Din* adlı çalışmasında çok özgün bir şekilde "ait olmadan inanma" teziyle ifade etmiştir⁷⁷². Özetle sosyolojinin kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra, gündemden kalkması gerekenin din olgusu değil, sekülerleşme olduğu ileri sürülmektedir. Bu durum Fichter'in "Krizde olan din değil, sekülerliktir.", özdeyişiyle özetlenmiştir⁷⁷³.

Bugün birbirinden temelde ayrılan ilk iki tezin yanında din ve sekülerleşmenin karşılıklı olarak birbirini etkilediğini iddia eden ve esasen bir önceki tez ile birçok ortak paydası olan ve üçüncü bir yol olarak benimsenen yeni sosyolojik yaklaşım "eklektik

⁷⁶⁸ Özay, s. 186.

⁷⁶⁹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 20.

⁷⁷⁰ Şentürk, *Yeni Din Sosyolojileri*, s. 13.

⁷⁷¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 21.

⁷⁷² Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s. 13.

⁷⁷³ Özay, s. 187.

paradigma"dır. Bu tersyüz oluşumun savunucuları Mark Chaves, David Yamane, Conrad Ostwalt ve Jose Casanova gibi sosyologlardır⁷⁷⁴. Casanova, Wilson ve Dobbelaere gibi klasik sekülerleşme müminlerine rağmen sekülerleşme mitine hala inanan var mı diye sorar⁷⁷⁵. Elbette eski sekülerleşme kuramı yaşanan bunca değişime rağmen daha uzun süre korunamazdı. Casanova'ya göre bu süreçte geriye sadece iki seçenek kalmıştı: pek çok din sosyologunun cari eğilimi olan, modern dünyanın bilim dışı, mitolojik bir açıklaması olduğu faş edildikten sonra kuramı hepten ıskartaya çıkarmak ya da kuramı hem eleştiricilere hem de gerçekliğin önümüze koyduğu sorunlara cevap verebilecek şekilde revize etmek⁷⁷⁶.

Eklektik yaklaşımı benimseyen sosyologlara göre dinden maksat, sadece geleneksel inançlar ve kurumlar değildir. Bugün sosyologlar arasında, dini daha geniş anlamda tanımlayanların dinden çok, kutsal algı üzerinde durulması gerektiğini savunanların sayısı giderek artmaktadır. Aslında burada sorgulanması gereken temel nokta, din ile seküler toplumun birbirlerinin mutlak surette hasmı olup olmadığı meselesidir. Dolayısıyla bu sosyologlar doğal olarak din ile seküler kültürün bir arada bulunamayacağı tezini reddederler⁷⁷⁷.

Sekülerleşme teorisine karşı çıkan gerek yeni gerekse eklektik yaklaşımların söylemlerini kabaca şu şekilde özetlemek mümkündür: Klasik sekülerleşme teorisi temelsiz fikirler karmaşasından ibarettir. Bu kuram genel olarak kendisinin doğumuna rahim görevi yapmış Hristiyan dininin akidevi yapısı ve onun tarihsel tecrübesi ihmal edilerek ele alınmaktadır⁷⁷⁸. Çünkü birbiriyle ilişkili bir sistematik öneriler bütününden oluşmamaktadır. Tartışmasız doğru kabul edilen bir ideolojiyi temsil eden varsayımlara dayanmaktadır. Gerek doğuşunda gerekse şimdi "bir teoriden çok bir doktrindir". Bu doktrin sosyologlarca kutsallaştırılarak bir sistem haline getirilmiştir. Hâlbuki uzun süredir gerçekleştirilen araştırmalar bu sekülerleşme teorisini desteklememektedir. Örneğin bugün küresel dünyada din ya da dinselilik hala karşı konulamaz bir gerçeklik olarak yoluna devam etmektedir. Modernite bir taraftan geleneksel dini formları dejenere ederken diğer taraftan dinsel canlanmayı doğurmakta; fundamentalizme, yeni dini hareketlere ve yeni dini formlara yol açmaktadır. Dolayısıyla toplumlar

⁷⁷⁴ Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s. 14.

⁷⁷⁵ Casanova, s. 19.

⁷⁷⁶ Casanova, s. 27.

⁷⁷⁷ Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s.14.

⁷⁷⁸ Arslan, *Yeni Bir Anlam Arayışı*, s. 272.

modernleştikçe kaçınılmaz olarak sekülerleşeceği yani dinsizleşeceği tez(ler)inin iyi bir temele dayanmadığını göstermektedir⁷⁷⁹.

Şüphesiz sekülerleşme tezine yöneltilebilecek daha pek çok eleştiri noktaları vardır. En başta din ve dünya düalizminden yola çıkılması yanlıştır. Guenon'un da ifade ettiği gibi, "dinsel alan"ın dışı veya karşıtı "dünyevi olan" değildir. Dini olanın karşıtı din dışıdır/küfürdür. Yani dünyevi ile din dışılık eş anlamlı şeyler değildir. Dünyevi olan bir şey hem dini hem de din dışı olabilir. Örneğin dünyevi bir bilgi, duruma göre dinsel bir nitelik taşıyabilir⁷⁸⁰.

Burada farklı bir noktaya işaret etmek gerekir. Sekülerleşme tezine karşı çıkan yeni ve eklektik sekülerleşme teorileri arasında görülen bariz farklılık Köse'ye göre birinci kategoridekilere göre sekülerleşmenin hiç gerçekleşmediğini savunurken, diğerleri belirli bir sekülerleşme sürecinin yaşandığını ama 20. yüzyılın sonunda sekülerleşmeden dönüşün (de-secularization) meydana geldiğini, bir başka deyişle kutsala dönüşün gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Eklektik paradigmanın savunucularına göre böyle bir sekülerleşme dönemi ile sekülerleşme teorisinin iddia ettiği gibi dinin yok olması beklenemez. Çünkü dinin düşüş hadisesi "doğrusal" bir yaklaşımla değil, "döngüsel-dairesel" bir yaklaşımla değerlendirilmelidir⁷⁸¹.

Sonuç olarak yeni ve eklektik yaklaşımların analiz biçimine göre kutsal ve seküler şeklinde oluşan bir kutuplaşmanın din ve kültür arasındaki ilişki bağlamında yeniden ele alınması gerekir. Çünkü bu sosyologların benimsediği yaklaşıma göre sekülerleşme ile birlikte din anlamını kaybetmemekte fakat fonksiyonlarını seküler kurumlara devretmektedir. Başka bir deyişle seküler kurumlar "sivil din" üzerinden dinin toplumsal fonksiyonlarını üstlenme gibi bir amaç içinde oldukları söylenebilir⁷⁸². Sekülerleşme ile birlikte ayrıca dinsel alanda yeni anlayışların ve yaklaşımların ortaya çıktığını ve dinin biçimsel değişikliklere uğradığını görmekteyiz. Bu çerçevede sekülerleşme dinsizlik ya da dinin çökerticisi değil, bir dinsel değişimin habercisi

⁷⁷⁹ Köse, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar", s. 20, 21.

⁷⁸⁰ Mustafa Aydın, *Sistematik Din Sosyolojisi*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2014, s. 248.

⁷⁸¹ Köse, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar", s. 21.

⁷⁸² Sivil din için bkz. Kemal Ataman, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, Sentez Yayınları, Ankara 2014.

olabilir⁷⁸³. Bu fikrin teorik altyapısını *düşünümsel sekülerleşme* tezinde bulmak mümkündür.

4.3.1. Düşünümsel Sekülerleşme

Risk toplumu kuramcılarına göre bugün düşünümsel çağı anlamamız açısından din sosyolojisinin en önemli konusu sekülerleşmedir. Zira modern tarihsel dönüşümleri sekülerleşme perspektifinden görmek, büyük ölçüde gerçekliği din perspektifinden görmek demektir⁷⁸⁴. Sekülerleşme ile dinseliliğin gerek düşüncemizde gerekse tarihsel olarak ortaya çıkışları bakımından birbirleriyle yakından bağlantılı olduklarını herkes bilir⁷⁸⁵. Dolayısıyla bir dünya kurma girişimi olarak sekülerleşme ancak anlamlı ötekisi olan din/sellik ile ilişkisi içinde bir anlam ifade edebilir. Bu din/sellik için de geçerlidir. Böyle bir perspektifin faydası modern toplumların tamda bu açıdan radikal ölçülerde ne düzeyde değiştiklerini gösterebilmesinden kaynaklanır⁷⁸⁶.

Risk toplumu kuramına göre sekülerleşme nedir? Sekülerleşme Avrupa'ya özgü bir yol mudur? Sekülerleşme ve dinsel bireycilik arasında bir ilişki var mıdır? Çoklu sekülerlikler mümkün müdür? Bu soruları "sekülerleşme ve dinin tersyüz olmuş tarihi öyküsünü nasıl açıklamalıyız?" gibi kapsamlı bir soru ile okumak belki burada cevap vermemiz gereken diğer soruların birçoğunu telafi edecektir.

Bu sorular ve burada sorulmayan ancak ima edilen başkaca sorular doğrultusunda Beck, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra hem klasik sekülerleşme tezinin mutlaklığına karşı çıkan hem de yaşanılmakta olan sekülerleşme krizini aşmaya dönük mücadele eden yeni ve eklektik yaklaşımlardan da esinlenerek kimlikler, kökler ve anılar gibi dünyanın yeni dekorlarının -Hannah Arendt'in terime yüklediği anlamıyla- "yeniden kurulması"nın⁷⁸⁷ uzun soluklu hikâyesini içinde barındıran kozmopolitan din sosyolojisinin sosyolojik yorumu olarak "düşünümsel sekülerleşme"nin teorik gerçekliğini Batı, din, modernite, dinsel canlanma, çoğulculuk ve özellikle dinsel bireycilik gibi akraba mevhumlar üzerinden tartışmaya açmaktadır.

⁷⁸³ Köse, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", s. 14.

⁷⁸⁴ Casanova, s. 27.

⁷⁸⁵ Asad, s. 34.

⁷⁸⁶ Casanova, s. 27.

⁷⁸⁷ Georges Corm, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, (Çev. Şule Sönmez), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 237.

Beck başlangıçta teorik bir bilgi kategorisi olarak, sekülerleşme ve dini karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan ya da ötekileştiren unsurlar olarak değil, tam aksine birbirlerini tamamlayan yapılar olduğunu var sayarak sekülerleşme meselesini çözümlemeye girişmektedir. Bunu farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse Beck, klasik sekülerleşme teorisinde modernleşme ve dinin karşılıklı olarak yanlış konseptlerde konumlandırıldığını ve bundan dolayı meselenin sosyolojik açıdan yanlış bir şekilde yorumladığını iddia etmektedir. Dahası bazı sosyologlar modernleşme sürecinde sekülerleşme karşısında dini, bazıları da din karşısında sekülerleşmeyi yok sayma noktasına gelmiştir. O, bu tarz izahlardan beridir. Beck, dinseliliğin çağdaş küresel toplumlardaki sosyal formları üzerinden tartışılması gereken bir varyasyon olarak din ve dünyaya açıklık ile karakterize edilen sekülerleşme olgusunu tarihselleştirmektedir⁷⁸⁸. Buna göre Beck, yeni bir tematik yaklaşım şeklinde din ile modernleşme ve modernleşme ile din arasında durmadan bir denge kurma faaliyeti olarak tasavvur edilen "düşünümsel sekülerleşme" tezini öne çıkarmaktadır⁷⁸⁹. Etty Hillesum'un günlüklerinden anladığımız kadarıyla bu yaklaşımda doğrunun kendisi de öznel ve tarihseldir.

Beck, sekülerleşme kavramını din veya inancın terk edilmesi ya da bu durumun tam tersi olarak dinin kitlesel düzeyde yayılıp gelişmesi gibi anlamlarda kullanmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, sekülerleşme ve din sorununa dinin var ya da yok olması gibi iki kutuplu bir yapının birbirini reddetme ya da kabul etme meselesi olarak da bakmamaktadır⁷⁹⁰. Bu çerçevede sekülerleşme tamamen ne kendisini öncelediğini varsayan dini olanın devamıdır (yani kutsal bir kökenin son aşaması değildir) ne de bundan basit bir kopuştur (yani, onun karşıtı, kutsal olanı dışlayan bir öz değildir). Sekülerleşme, modern yaşamdaki belli davranışları, stilleri, tercihleri, bilgileri, duyarlılıkları ve kısaca çeşitli yaşam biçimlerini bir araya getiren bir değişim halkasıdır⁷⁹¹.

Beck'in analizlerinde klasik sekülerleşme teorisi tamamen yanlış ya da red edilmesi gereken bir teori değildir. Sekülerleşme: tamamlanmamış bir proje olarak modernliğin

⁷⁸⁸ Sekülerleşme ve tarihsellik ile ilgili bkz. Philip S. Gorski, "Sekülerleşme Tartışmasını Tarihselleştirmek", *Din Sosyolojisi Elkitabı*, Ed. Michele Dillon, (Çev. Hüsamettin Arslan), Paradigma Yayınları, İstanbul 2014, s. 159-177.

⁷⁸⁹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 39.

⁷⁹⁰ Beck, *A God Of One's Own*, p. 29.

⁷⁹¹ Asad, *Sekülerliğin Biçimleri*, s. 37.

dinsel tasavvurunun küreselleşme sürecinde dönüştürölüp yeniden inşa edilmesinin yeni sosyolojisi olarak ortaya çıkmaktadır. Düşünömsel sekülerleşme başka sekülerleşmelere doğru ve yüksek ihtimalle tersine çevrilemez bir şekilde düşünömsel olarak farklı kontektlerde farklı farklı biçimlere bürünebilmektedir. Örneğın sekülerleşme Batı Avrupa’da bir şey anlamına gelirken, Doğı Avrupa’da başka bir şey anlamına gelmektedir. Latin Amerika’da bir şey Asya’da, Afrika’da, Türkiye’de ve/veya İran’da başka bir şey anlamına gelir⁷⁹².

Dünya risk toplumunda sekülerleşme, sosyo-kültürel anlamda modern toplumun temel değerler hiyerarşisinde açık (uçlu) bir şekilde bir değışim halkası olarak ortaya çıkmaktadır. Modern dünyada toplum, bir zamanlar sahip olduğı dinin geleneksel aşkınlığından koparak sekülerizmin içkinliğine, varlığın içinde doğal olarak var olana doğru bir seyir takip etmektedir⁷⁹³. Buna göre sekülerleşme aşkınlığın sonu demek değildir, ama teolojik olmayan aşkınlığın oluşumudur. İşte bu süreçte kurumsal din düşünömsel bir biçimde yerini öznelleşmiş ve özelleşmiş sekülerleşmiş dinselliğe bırakmıştır⁷⁹⁴.

Giddens’a göre trend gayet açıktır. Kurumsal din/ler İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra hatırı sayılır ölçüde ve doğal olarak niceliksel açıdan güç kaybetmiştir. Din sosyal, siyasal ve ekonomik kontekte güç kaybetmesine rağmen⁷⁹⁵, dünyanın büyük bir kısmında, klasik sekülerleşmeye ilişkin hiçbir belirti yoktur. Ortadoğı’nun, Asya’nın Afrika’nın ve Hindistan’ın bir çok bölgesinde yaşamsal ve dinamik bir İslami kökten dincilik hakimdir. Benzer şekilde, Eski Sovyetler Birliği’nin bazı bölgelerinde on yıllarca süren komünist baskıdan sonra, Doğı, Ortodoks dini coşkuyla benimsenirken, milyonlarca Katolik papanın gelişmiş ölkelere yaptığı ziyaretleri yakından izlemektedir. Amerika’da bile din güçlü bir tutkal vazifesi görmektedir. Popöler Protestanlık hareketleri ve *televanjelizm* (TV yoluyla misyonerlik) gibi medyatikleşerek yeni formlar almaktadır⁷⁹⁶.

Giddens’a göre yeni dini hareketlere bakıldığında sosyal bir ihtiyaç olarak dinin, çağdaş dünyada hala güçlü bir insani gereksinim olduğunu göstermektedir. Kısaca din, daha

⁷⁹² Beck, *A God Of One’s Own*. p. 39.

⁷⁹³ Özay, *Sekülerleşme ve Din*, s. 64.

⁷⁹⁴ Oliver Roy, *İslama Karşı Laiklik*, (Çev. Ender Bedisel), Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 57.

⁷⁹⁵ Giddens, *Sosyoloji*, s. 626.

⁷⁹⁶ Giddens ve Sutton, s. 175.

önce de değindiğimiz gibi sahip olduğu anlatımın çift boyutluluğundan dolayı geçmişte olduğu gibi kozmopolitan dünyada da insanları bölmenin yanında birleştirmeye de devam etmektedir⁷⁹⁷.

Yineleyecek olursak Giddens için sekülerleşme dinsel düşünce ve etkinliklerin ileri modernleşmeyle birlikte tümüyle ortadan kalkmasına (belki de dinin insanların bazı varoluşsal sorunlar üzerindeki etkisi yüzünden) yol açmış gibi görünmemektedir. Ancak, modern toplumsal yaşamdaki konumların çoğu dinin günlük yaşam üzerindeki yaygın bir etki sağlamasına izin vermeyecek biçimde açık bir uyumsuzluk da göstermektedir. Günümüzde din, deneysel gözlem ve mantıksal düşünceyle yönlendirilmekte, hatta düşünümsel olarak düzenlenmiş bilgiyle değiştirilmekte ve böylelikle maddi teknoloji ve toplumsal olarak uygulanan kurallara odaklanmış olmaktadır. Din yok olmamakta ancak süreç içinde modern toplumsal yaşamın düşünümselliği tarafından⁷⁹⁸ bireyselleştirilerek ciddi bir şekilde görecelileştirilmektedir⁷⁹⁹. Bu ortamda birey, öz-düşünümsellikleri sayesinde bir özne olarak hayata anlam katan bir olguyu yaşamlarına adapte etmede karar merci konumuna çıkmaktadır⁸⁰⁰.

Beck'in ortaya koyduğu perspektiften bakıldığında, risk toplumu kuramında açıkça dile getirilmese bile, sekülerleşme, dini hakikat telakisinin varlık dünyasına atfettiği anlamın ve işlevin tanzim edilen dinamiklerine teslim edilmesidir. Bu yüzden düşünümsel sekülerleşme dinin reddi değil, dinin anlam kaynağı olan kurucu ya da tanzim edici işlevinin değişime uğraması ve dinin dünyevileştirmeler⁸⁰¹ kontellasyonunda meşrulaştırıcı bir kuvvet olarak her defasında yeniden yorumlanmasıdır⁸⁰². Bu durum, aynı zamanda Beck'in sekülerleşmeyi yeni bir imkân olarak dikkate almamız gerektiğini ifade ettiğinde aslında dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Beck'in nazarında sekülerleşme, dinsel bireyciliği önceleyen yapısal bir unsur olduğu için yeni hayata uydurmaya çalışılan bir dindarlık ve/veya dindar kalma isteğidir⁸⁰³.

⁷⁹⁷ Giddens, *Sosyoloji*, s. 626.

⁷⁹⁸ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, s. 101.

⁷⁹⁹ Giddens ve Sutton, s. 175.

⁸⁰⁰ Özay, *Sekülerleşme ve Din*, s. 185.

⁸⁰¹ Dünyevileştirmeler kavramı için bkz. Giorgio Agamben, *Dünyevileştirmeler*, (Çev. Betül Parlak), Monokl Yayınları, İstanbul 2011, s. 125.

⁸⁰² Arslan, *Yeni Bir Anlam Arayışı*, s. 275.

⁸⁰³ Beck, *A God Of One's Own*, p. 29.

Sekülerleşme, bu bakımdan bireyselleşme üzerinden mevcut hayatı ve ona egemen olan düşünceleri değiştiren dinamiklerin mahiyetini ve meşruluğunu sorgulamadan, kendini bunlara sürekli bir şekilde uyumlu halde tutarak dindarlığını teminat altına aldığını varsayan bir dindarlaşma şeklini ifade eder. Uyum isteği, dönüşmüş bilincin farkında olmayan dindar vicdana rahatlık verir; bu ise hâkim sosyal/siyasal hayata yeni bir dinamizm katmaktadır. Bu süreçlerde Beck'inde yeni bir dinsel risk biçimi olarak öngördüğü noktaya gelebiliriz. Çünkü Tanrı, ahiret ve kısaca dinsel olan şeyler ortadan kaybolmamakta, ancak sabit/özel/kurumsal anlamlarından boşalmaktadır⁸⁰⁴. Düşünümsel sekülerleşme, tarihsel olarak Tanrı fikrinin taşıdığı ağırlık ilerlemeci felsefenin yapısökümsel jesti sayesinde ortadan kaldırılamadığı için, bu ağırlığın tarihsel etkisini kabul ederek ve uygun bir ironiyle dinin mevcudiyetini yeniden düşünmektedir⁸⁰⁵. Dolayısıyla dinsellik artık kendini muhtelif biçimlerde sunmaktadır, güzergâhları da çalkantılı ve değişkendir. Dinsellik yaşadığı çağla bir derdi olmaması anlamında, bir taraftan sekülerleşirken diğer yandan da seküler alanları etkilemektedir⁸⁰⁶. Bu anlamda yer alan sekülerleşme dinseliliğin dönüşmesi şeklinde okunmaktadır. Yani dinsellik sekülerleşerek kabuk değiştirmektedir. Kısaca bu çerçevede yer alan düşünümsel sekülerleşme bir neo-dinsellik⁸⁰⁷.

Beck, bu noktada Habermas gibi düşünmektedir. Habermas *Doğalcılık ve Din Arasında* (2009)⁸⁰⁸ adlı eserinde çok etkili bir şekilde post-seküler bir toplumda yaşadığımızı ileri sürmektedir. Beck, bu bağlamda, bir "post-seküler modernleşme" sosyolojisini kavramsallaştırmaya dönük bir mücadele içindedir⁸⁰⁹. Habermas'ın sorduğu soruyu yinelemektedir: "Avrupa'da yaşanılmakta olan post-seküler modernleşmenin anlamı nedir?" Turner buna ilaveten şöyle iki soru daha sorar: Burada seküler toplumun karakterinin üzerinde durduğu gerçek konu nedir ve sonuç olarak biz Habermas tarafından güçlü bir şekilde gündemimize sokulan post-seküler bir toplumda mı

⁸⁰⁴ Arslan, s. 275; Speck, p. 162.

⁸⁰⁵ Rorty ve Vattimo, s. S. 11.

⁸⁰⁶ Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 50.

⁸⁰⁷ Besim Delaloğlu, "Değişen İslamcılık", *Söyleşi*, <http://www.aljazeera.com.tr/interaktif/degisen-islamcilik->, 03.12.2014.

⁸⁰⁸ Bkz. Jürgen Habermas, *Doğalcılık ve Din Arasında*, (Çev. Ali Nalbant), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

⁸⁰⁹ Speck, p. 161.

yaşıyoruz, şeklindeki sorulara cevap vermek zorundayız veya en azından bunları ciddiye almak durumundayız⁸¹⁰.

Beck'e göre tarihsel süreçte sekülerleşme teorisi iki varsayım üzerine inşa edilmiştir: bu alanlardan ilki, modern Avrupa tarihinde ortaya çıkan Weber ve Marx'ın bir yüz yıl önce "oksidantal rasyonalite" olarak adlandırdıkları ve dünya çapında aynı tür gelişmelere yol açan evrensel modernleşmedir. İkincisi ise sekülerleşme modernleşmeden ayrılamaz ve karşı konulamaz bir süreçtir. Başlangıçtan beri sekülerleşme teorisinin bu versiyonu –Durkheim, Weber ve Marx gibi sosyal teorisyenlerin de içinde yer aldıkları- çok farklı modernleşme teorileri için temel bir unsur olmuştur. Weberyen bağlamda Protestan reformasyonun istenmeyen veya öngörülmeleyen bir sonucu olarak ortaya çıkan⁸¹¹ pozitivist sekülerleşme Avrupa'da Freud, Nietzsche, Marx ve Feuerbach tarafından açık bir şekilde dile getirilen aydınlanmanın din eleştirisinin varisidir. Bu eleştiriler üzerinden ana akım sosyoloji üzerinden dinselliğin bağnazlık ve abartı dolu dünyasından çıkarak rasyonalizmin özgürlük zaferi adına sekülerist bir gelecek inşa etmek istendi⁸¹².

Başka bir anlatımla sekülerleşme ilkin Batı toplumları hakkında Batılı düşünürler tarafından icra edilen bir tartışmadır⁸¹³. Neticede Beck'e göre Avrupa sekülerleşmenin merkezi⁸¹⁴ olmasına rağmen son tahlilde sekülerleşme, batılılaşma mitinden ayrılacak ve çoğulculuk sayesinde Batı'nın tekelciliğinden çıkacaktır⁸¹⁵. Yeri gelmişken burada çoklu sekülerliğe bir göz atmak istiyoruz.

Bilindiği üzere bugün dünya çapında tüm toplumları bir şekilde etkilediği bilinen modernleşme ve beraberinde gerçekleşen sekülerleşme süreci, kendi içinde reaksiyoner oluşumları da ortaya çıkarmıştır⁸¹⁶. Beck'e göre "çoklu modernlikler" gibi "çoklu sekülerlikler" de vardır. Modernite nasıl ki kendi sosyo-kültürel ve tarihi tecrübesi ve şartları çerçevesinde çoklu bir yapıya sahip olmuşsa, sekülerizm de modernleşme süreci

⁸¹⁰ Bryan S. Turner, "Post-Seküler Toplumda Din", (Çev. Özcan Güngör), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, 2012, s. 199.

⁸¹¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 21.

⁸¹² Beck, *A God Of One's Own*, p. 20.

⁸¹³ Grace Davie, "Din sosyolojisi: Gelişimi ve Teorik tartışmalar", (Çev. Halil Aydınalp), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -I-*, Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapcıoğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 104.

⁸¹⁴ Beck, *A God Of One's Own*, p. 20.

⁸¹⁵ Beck, *A God Of One's Own*, p. 21.

⁸¹⁶ M. Ali Kirman, "Sekülerleşme Perspektifinden Dinî Fundamentalizm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Kış, 2008, s. 275.

içinde, ancak farklı sosyo-tarihi bağlamlarda çoğullaşmıştır⁸¹⁷. Batı-dışı sekülerizmin pratikleri, şimdilerde Batı'da olduğundan daha açık bir şekilde (bazen tartışmalı) bir nizam ilkesi gibi, ancak Batılı kültürel tartışmaların bir parçası olarak iş görmektedir⁸¹⁸.

Basit modernleşme döneminde Batı'da geleneksel dinin/Hristiyanlığın yükselttiği duvarların yıkılışı, ileri modernleşmeye doğru yaşanan tarihi süreç içinde yeni sekülerleşme dalgasının farklı seküler alanlar şeklinde ortaya çıkması modernleşme ve sekülerleşme arasında yenileşme adına ümit ve risk barındıran yeni bir uzam açmıştır. Başka bir ifadeyle kutsalın dönüşü zamanlarında ilk defa fiili olarak farklı seküler alanlar birbirlerinden ayrışarak ya da farklılaşarak kendilerine ait bir alanı inşa edebildiler. Weber'in tabiriyle "kendi içsel ve meşru özerklik"lerini takip etmeye başladılar. Mekânsal-yapısal ve tarihsel terimlerle söyleyecek olursak önceden tarihsel gerçeklik tek ana eksen etrafında yapılandırılırken, şimdi bütünü yapılandıran çok eksenli mekânların ve tarihselliklerin yaratıldığını söyleyebiliriz⁸¹⁹. Taylor bu durumu *Seküler Çağ*'da "Sekülerlik artık başka şekillerde ve kısmen Batı dünyasının ötesine de uzanmaktadır."⁸²⁰ özdeyişiyle özetlemektedir.

Beck'e göre Batı'da çoğulculuk trendinin yükselişe geçmesi kutsalın dönüşü ya da dinlerin canlanması olayı ile doğrudan ilintilidir. Hristiyanlığın dışında diğer dünya dinlerinin gelişmesi ve yayılması, dinsel bireyciliğin artması ve yeni dini hareketlerin kamusal alanda görünürlülük kazanması vb. sonucunda çoğulculuk gelişmeye başlamıştır. Dinlerin geri dönüşü aslında çok daha farklı yorumlara neden olmuştur fakat Beck, bu dönüşün siyak ve sibakını çok net bir şekilde ortaya koymamaktadır. Küreselleşen bir dünyada dinlerin mobilizasyonu ve özellikle Batı'ya yapılan göçler sonrasında dünya çapında ortaya çıkan dinsel görünürlülük Beck'in yaklaşımında bir dönüş hikâyesi olarak okunmaktadır⁸²¹. Zaten dinlerin plüralite nosyonu, dinin bu inşasının büyük ölçüde, taşıyıcıları farklı dinleri diğerleriyle mukayese ederek ve

⁸¹⁷ Beck, *A God Of One's Own*, p. 39.

⁸¹⁸ Falk, *Küreselleşme ve Din*, s. 55.

⁸¹⁹ Casanova, s. 28.

⁸²⁰ Taylor, *Seküler Çağ*, s. 3.

⁸²¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 30.

diğerlerinin karşı kutbuna yerleştirerek teşhis ettikleri için gerçekleşeceği anlamına gelmektedir⁸²².

Kimi bakımlardan ortaya çıkan bu çoğulculuk bir sekülerleşme paradoksu olarak düşünülür⁸²³. Şöyle ki son derece çoğulcu bir yapıyı temsil eden küreselleşme sürecinde yaşanan değişme, yenileşme ve gelişmelerin insanların sosyal aksiyonlarına etki ettiği kadar, dinsel davranışlarına yansımaları da söz konusu olmuştur. Nitekim özellikle 1970'li yıllardan itibaren tüm dünyada küresel bir olgu olarak yaygınlaşma eğilimi gösteren dinsel canlanmanın ya da yeni dini hareketlerin etkisiyle dini alanda çoğulcu bir yapının ortaya çıkması neticesinde, bu süreci hızlandıran bir gelişme olarak "dini pazarlar"ın kurulmasına ve dini grupların ticari bir firma gibi çalışarak müşteri ve kaynak temini için kıyasıya mücadele etmelerine bakılırsa, küresel düzeyde yaşanan gelişmelerden çoğulculuk bağlamında din(ler)in de etkilendiği sonucuna varılmaktadır⁸²⁴.

Bununla birlikte Beck'in risk toplumu yaklaşımında dinlerin dönüşü meselesi görünenin ötesinde daha farklı anlamlara sahiptir. Buna göre dinsel çoğulculuk gündelik hayatın, politikanın ve toplumun her evresinde yaşanılacağı iddia edilen sekülerleşmenin doğrusal sürecini tersyüz etmiş durumdadır. Örneğin Batı'da ortaya çıkan çoğulcu yapı içerisinde en kayda değer olanı Müslüman nüfusun göçüdür. Avrupa'da Müslüman göçü ile birlikte artan ve güçlenen dinsel çoğulculuk olayı, Avrupa'da yaşayan hali hazırdaki Hristiyanlık ve giderek büyüyen ateizme göre çok daha büyük bir olaydır⁸²⁵.

İmdi, Batı'da kamusal alanda göçmen kuşakların ikinci ve üçüncü nesli de etkili olmaya başladığı bilinmektedir. Bu noktada, durum niteliksel olarak değişir. Artık Avrupa'da "Avrupalı Müslümanlar" ya da "Müslüman Avrupalılar" toplumda alternatif bir yaşamın zeminini oluşturuyorlar⁸²⁶. Başka bir deyişle, İslam Avrupa'daki en geniş öteki-inanç nüfusedir; muhafazakâr tahminler altı milyon rakamını öngörmektedir⁸²⁷. İslam bir din olarak bugün, kalıcı bir şekilde modern dünyanın çağdaşı haline gelmiş

⁸²² Peter Beyer, "Dinin ve Dinlerin Çağdaş Küresel Toplumdaki Sosyal Formları", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, Ed. Michele Dillon, Paradigma Yayınları, İstanbul 2014, s. 77.

⁸²³ Beck, *A God Of One's Own*, p. 30.

⁸²⁴ M. Ali Kirman, "Küreselleşme Sürecinde Dini Pazarlar", *İslamiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Ocak – Mart 2005, s. 102.

⁸²⁵ Beck, *A God Of One's Own*, p. 30.

⁸²⁶ Beck, *A God Of One's Own*, p. 32.

⁸²⁷ Davie, *Modern Avrupa'da Din*, s. 14.

görünmektedir⁸²⁸. Sonuç Batı'da dinseliliğin artışında Müslüman nüfusun çok büyük etkisi vardır. Ortaya çıkan görüntünün olağanüstülüğüne rağmen Batı'da dinsel ve kültürel çoğulculuk ifadesi mevcut durumun ciddiyetini olduğundan daha hafif bir şekilde yansıtmaktadır. Bu durum aynı zamanda küresel risk toplumunda büyük sorun olarak da görülmektedir⁸²⁹.

Bu alternatif zemin Batılı ateist ve Hristiyan halkların temel varsayımlarına ciddi bir şekilde meydan okumaktadır. Batı'da Müslümanların sayısı hızla artarken kilise taraftarları bir o kadar ve hatta daha fazla oranda azalmaktadır. Müslümanların dışında diğer dinlerde de ciddi bir artış söz konusudur. Doğal olarak bu durum ciddi endişelere de mahal bırakmaktadır⁸³⁰. Kısaca Batılı şehirlerde, Foucault'un ifadesiyle söyleyecek olursak, yeni bir "görünürlülük" oluşmakta ve bu görünürlüğün "islamofobia" gibi farklı sosyal psikolojik sonuçları da beraberinde doğurduğunu görmekteyiz⁸³¹. Şayet ortaya çıkan farklılaşma, tartışma ve sorunlara dönük zamanında çözümler üretilmezse süreç içinde ortaya çıkacak sorunlarla uğraşılması gittikçe güçleşecektir. Tersine etkin bir politika ile şimdi var olan mevcut sorunların üzerine gidilirse çözümü Avrupa'ya büyük avantajlar da kazandıracak sorunlardır bunlar⁸³².

Avrupalı zihinde sekülerleşme ve modernleşme arasında nedensel bir bağlantı var olduğu için Beck, sekülerleşmenin Batı'daki durumunu ya da özgüllüğünü niceliksel açıdan da değerlendirmektedir. 2007'de yapılan ve Batı'da birçok ülkede kiliseye devam durumunu ortaya koyan bir araştırmanın verilerinden hareketle sekülerleşme ve din olayını değerlendirmektedir. Bu sekülerleşme indeksine göre Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'nın bazı ülkelerinde, düzenli dinsel pratikler için kiliseye gitme oranlarında olağanüstü derecede bir düşüşün yaşandığını da kabul etmektedir. Örneğin sadece İzlanda, Polonya ve İsviçre'de halkın büyük çoğunluğu düzenli bir şekilde kiliseye gitmektedir. Avrupa'nın diğer önemli bazı ülkelerinde bu oran %20'lerin altına düşmekte, Doğu Almanya ve İskandinavya gibi ülkelerde bu durum tekli rakamda seyretmektedir. Buna karşılık Fransa, İngiltere, Hollanda ve Doğu Almanya'da %50 gibi bir ölçekte kiliseye hiç gitmezken Polonya, İrlanda, İsviçre ve Portekiz'de %10'dan

⁸²⁸ Nilüfer Göle, *İç İçte Girişler: İslam ve Avrupa*, Metis Yayınları, İstanbul 2010, s. 11; Michael King, *Avrupa'da Müslümanlar: İslam İçin Yeni Bir Kimlik*, (Çev. A.Vahap Taştan), Kayseri 2000.

⁸²⁹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 30-34.

⁸³⁰ Beck, *A God Of One's Own*, p. 32.

⁸³¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 32.

⁸³² Wilfred S. Blunt, *İslam'ın Geleceği*, (Çev. M. Fatih Karakaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s. 13.

daha az kimse hiçbir şekilde kiliseye gitmemektedir. Bu rakamlar bize geleneksel anlamda sekülerleşmenin her yerde aynı düzeyde işlemediğini göstermektedir⁸³³.

Görüldüğü gibi bugün Batı Avrupa’da –bölgeden bölgeye kayda değer bir çeşitlilik arz etse de- Hristiyan kiliseler, özellikle bazı noktalarda klasik sekülerleşme tezini haklılaştıracak oranda boşalmış durumdadır. Buna karşılık yine bugün, başka bazı coğrafyalarda dinsel anlamda daha farklı görüntülerle karşılaşabilmekteyiz. Örneğin Avrupa dışında Hristiyanlık dini özelinde yeni dinsel canlanmaların yeşerdiğine tanıklık etmekteyiz. Beck bu noktada ilginç bir çıkarımda bulunmaktadır. Ona göre bugün tüm tarih boyunca yaşananlarla kıyas edildiğinde çok daha güçlü bir Hristiyan misyonerlik dalgasıyla karşı karşıyayız. Bunun somut örneği Afrika’dır. Afrika’da 1965-2001 yılları arasında Hristiyanlık %25’ten %46 gibi bir rakama ulaşmıştır. Mevzuya farklı bir açıdan bakıldığında sekülerleşme tezinin başarısızlığı açık bir şekilde görülecektir⁸³⁴.

Beck’e göre bu veri ve değerlendirmelerden hareketle genelde din, özelde ise Hristiyanlığın hiçbir şekilde miadını doldurduğu ya da dolduracağı iddiası kabul edilemez. Klasik sekülerleşme bağlamında yaşanmakta olan sorun, Avrupa Hristiyanlığı ile ilgili bir sorundur. Avrupa’da Hristiyanlığın ciddi bir düşüş yaşadığı doğrudur. Buna Almanya da dâhildir. Klasik sekülerleşme teorisi bu mesele ile yani Avrupa’da Hristiyanlığın gerilemesi sorunu ile ilgilidir. Bu tez, Batı’nın biricikliği üzerinden meseleye baktığı için yanıldı. Hâlbuki din olgusu pozitivist ilerlemeci bir bakış açısıyla değil, tarihsel ve hermeneutik bir açıdan değerlendirilmelidir. Din bir bölgede yavaş yavaş ölmeye yüz tutmuşken başka bölgelerde taze bir fidan gibi yeniden yeşerebilir⁸³⁵.

Toparlayacak olursak çoğulculuk söz konusu olduğu zaman birbiriyle yarışan çeşitli hakikatler ortaya çıkmakta ve insanlar bu çoklu hakikatler karşısında göreceli hale gelmektedir. Aslında bu durum insan doğasına uygundur. İnsan doğası gereği bütüncül bir dünya görüşüne bağlanmaya daha az istekli olur. Çoğulculuğun kendisi sekülerleştirici bir etkiye sahiptir. Aynı şekilde çoğulculuktan kaynaklanan ve özellikle bireyselleşme bağlamında sekülerleştirici bir etki de bulunmaktadır. Çeşitli, alternatif

⁸³³ Beck, *A God Of One’s Own*, p. 22.

⁸³⁴ Beck, *A God Of One’s Own*, p. 22.

⁸³⁵ Beck, *A God Of One’s Own*, p. 23.

dünya görüşlerinin bulunduğu bir durumda Tanrı'nın bizi değil, bizim O'nu seçtiğimizi ifade eden bir durum ortaya çıkmaktadır⁸³⁶. Bu ise bir yandan dinsel cemaatin birey lehine zayıflamasını, diğer taraftan da dinsel duyarlılığın sekülerleşmesini ima etmektedir. Risk kavramından din sosyolojisine uzanan süreç, nihayetinde sekülerleşme paradoksu ile sonuçlanmaktadır. Risk toplumu sekülerleştikçe birey kendine ait yeni bir dinsellik inşa edecektir.

Bu sosyolojik imge bize din sosyolojisi metodolojisi açısından önemli bir epistemolojik yaklaşım sunmaktadır. Dinsel araştırmalarda ulus merkezli bir yaklaşımdan kozmopolit bir paradigmaya geçişte başarısızlık yaşayanlar gerçek durumu kavramada da başarısız olacaklardır. Çünkü dinsel alan, dinsel aktörler, dinsel eylemler bir ulus ile aynı özdeşlik içerisinde değerlendirilemezler. Başka bir ifadeyle, büyük bir dini gelenek kendisini ulus, etnisite ve bölgesel paradigmalardan toplumsal alanda varlık gösteremez. Şayet böylesi bir algı ile görünürlülük kazanmışsalar bu yaklaşım terk edilmelidir. Din en nihayetinde bir ırka, bir bölgeye ya da ulusa hitap etmek yerine insana seslenmelidir. Dinin muhatabı sadece insan olmalıdır. Beck burada Luhmann'dan referansla dinler bir dünya tasavvuru öngörebilmeli ve bu bağlamda tüm dünya dinleri dini sistemin oluşumuna katkıda bulunmalıdır. Ayrıca Beck bu noktada dinlerin kozmopolitleşmesi gerektiğine dair çağırımı yinelemektedir. Yükselen trend, ona göre kozmopolitizmdir. Din de bu sürecin içinde nasibini alacaktır. En nihayetinde dinsel hareketler ve dinsel değişimler ulusları aşan olaylara dönüştükçe kozmopolitan ruh küresel dini hareketlerin içinde yer aldığı yapbozun bir parçası olacaktır⁸³⁷.

Sekülerleşme ile ilgili literatürde, sekülerleşme dinsel yetkinin, dinsel önemin ve dinsel organizasyonların kaybı ile ilişkilendirilmiş görülmektedir. Ancak Beck burada Ulrich Wengertrothâ'dan ilhamla ilginç bir paradoksa dikkat çekmektedir. Bugüne kadar sekülerleşme dinsel bağlamda olumsuz bir süreç ya da olgu olarak ele alınmıştır. Peki bu durumu tersyüz etmek mümkün olabilir mi? Yani sekülerleşme din için bir kazanım olarak ele alınabilir mi? Beck'e göre bugüne kadar sekülerleşmenin hep bir yüzüne yani dinselliği zayıflatan yıkıcı bir güç olarak kabul edildiği üzerine odaklandık. Bu düşüncüyü bütünsel açıdan ortaya koymak ve bu doğrultuda tartışmak için Beck sekülerleşmenin paradoksal bir içeriğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu paradigmal

⁸³⁶ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 166.

⁸³⁷ Beck, *A God Of One's Own*, p. 24.

dönüşümün (gestalt switch) üstesinden gelmek, sekülerleşme paradoksunu anlamanın temelidir⁸³⁸.

Bu konuda Beck, Avrupalılık fikrinin doğuşunu hatırlanmasını istemektedir. Buna göre erken modern çağda Batı'da meydana gelen din savaşlarıyla batıl inançlardan ve papalığın dünyevi çıkarlarından kurtulan modernleşme ve modernleşmenin iki önemli aktörü kabul edilen seküler rasyonel bilim ve dünyevi politik egemenliğin kilise iktidarını geriletmesi/çözmesi önemli gelişmeler doğurmuştur. Aynı iddiayı Hristiyanlık dininin kendisi içinde düşünemez miyiz? Hristiyanlık bu süreçte bir din olarak kendi iktidarını meşrulaştıran ağır yükten ve batıl inançlardan kurtulmamış mıdır? Her ne kadar kilise babalarının hoşlanmadıkları bir şey olsa da, din-bilim ve din-devlet ayrımının olması dinin özgürleşimi için faydalı değil midir? Beck'e göre ilk bakışta olumsuz görünen bu süreç, dünyevi yapısından arındırdığı dini asıl mecrasına, manevi misyonunu ifa etmeye sevk edebilir⁸³⁹. Elbette yeni dinsel canlanmalar yeni kurumsal formlar üretecektir. Dinin mevcut kurumları geçmiş bir dönemin müzelik parçaları olarak geride bırakılacaktır. Fakat bunun da risksel açıdan ağır bir maliyeti vardır⁸⁴⁰.

Sonuç olarak din, sekülerleşme tarafından hem güçlendirildi hem de güçsüzleştirildi⁸⁴¹. Bu bağlamda dinsellik kendini muhtelif biçimlerde sunmaktadır, güzergâhları da çalkantılı ve değişken görünmektedir. Roy'un ifadesiyle "Din, yaşadığı çağla bir derdi olmaması anlamında, bir taraftan sekülerleşirken diğer yandan da seküler alanları etkilemektedir."⁸⁴². Ancak dinin zorunlu bir şekilde sekülerleştirilmesinin öngörülmeleyen sonuçlar doğurduğunu burada ifade edebiliriz. 21. yüzyılda dinselliğin yeniden canlanmasının arka planında bu zorunlu sekülerleşmenin yer aldığı sosyal bilimcilerce sıkça dile getirilmektedir. Beck bu noktada içi boşaltılmış din gibi farklı risklere de hazır olmamız gerektiğine dair bir öngöründe bulunmaktadır⁸⁴³.

Beck'e göre Avrupa'da dinselliğin yeniden canlanması kurumsal din ile sübjektif inancı birbirinden ayırmaktadır. 1960'larda din sosyologları Batı'da kiliseye katılımın dinsel

⁸³⁸ Beck, *A God Of One's Own*, p. 24.

⁸³⁹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 24.

⁸⁴⁰ Adil Çiftçi, "Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi", *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 56.

⁸⁴¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 26.

⁸⁴² Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 50.

⁸⁴³ Beck, *A God Of One's Own*, p. 26.

pratiklerin önemli kısmını oluşturmadığının farkına vardılar⁸⁴⁴. Luckmann bilindiği üzere *Görünmeyen Din* adlı çalışmasında bu durumu çok çarpıcı bir şekilde dile getirmektedir. Gerçekten de din sosyolojisinin araştırmaları arasında yerel din çalışmaları sayıca giderek artmaktadır. Kilise demografisi, kilise faaliyetlerine katılım istatistiği ve mezhebi hareketler gibi konularda çok sayıda tahlil, cemaat örgütlenmeleri hakkında çok sayıda monografi ve kanaat araştırmaları stratejilerine dayalı dini inançlara dair çeşitli araştırmalar, Batı'da Hristiyanlık, kilise ve dinsel pratikler konularının geleneksel algıdan farklı bir tasavvur üzerinden düşünölmeye ve tartışılmaya başlanıldığını göstermektedir⁸⁴⁵.

Özetle, Avrupa'da dine ilişkin verilerde beş gösterge öne çıkmaktadır: "Mezhep bağıllığı, rapor edilmiş kilise katılımı, kiliseye yönelik tavırlar, dini inancın göstergeleri ve özel dini eğilimin ölçümü". Bu değişkenlerin aynı zamanda bir hayli farklı potansiyeli vardır: bunlar birbiriyle ve geniş sosyo-demografik veri dizileriyle bağlantılıdır. Değişkenler bu bağlamda dinsel fenomenlerin karmaşıklığını ve bireyin (aslında bir milletin) dinsel hayatının tek boyutundan daha fazlasını hesaba katmanın gereğini övgüye değer bir bilinç olarak sergilemektedir⁸⁴⁶. Böylece sosyologlar, kiliseye ya da yerel bir cemaate katılmanın üzerinden dinsel pratiklerin ve inancın birbirinden ayırt edilebilir bir gerçeklik olduğunun farkına vardılar. Bundan dolayı yeni dinselliğin göstergeleri geliştirildi. Bu yeni göstergeler üzerinden kilisenin/cemaatin dışında yaşanan ve sosyologlar için yeni olan dinsel canlanmanın nasıllığını tartışmaya başladılar⁸⁴⁷.

Bireyleşmenin sekülerleşmeyle ilişkisi nedir? Ya da bireysel düzeyde bir sekülerleşme olduğu sonucuna varabilir miyiz? Dinsel bireyselleşme tezi klasik sekülerleşme yaklaşımında iddia edilen düşüncenin karşıtından kaynaklanmaktadır. Dinler, modernleşme olgusunun ilerlemesi ile birlikte yok olmamakta ve fakat onların görünömleri değişmektedir. Örgütlenmiş dini toplulukların, tıpkı varoluşsal sorunlar karşısında zayıflayan kilise babaları gibi, bu süreçte gevşedikleri bir gerçektir. Bu durum yani dinsel yaşam ve konuların bireyler için önemlerinin azaldığı anlamına gelmemektedir. Geleneksel dini kurumların düşüşü ya da zayıflaması bireyselleşen

⁸⁴⁴ Beck, *A God Of One's Own*, p. 26.

⁸⁴⁵ Luckmann, *Görünmeyen Din*, s. 13.

⁸⁴⁶ Davie, *Modern Avrupa'da Din*, s. 10.

⁸⁴⁷ Beck, *A God Of One's Own*, p. 27.

dinselliğin yükselişi ile el ele gitmektedir. Başka bir deyişle dinsel bireyselleşme teorisi kendisini klasik sekülerleşme teorisinden ayırtırmak için (kurumsal) din ile (bireyselleşen) inanç arasında bir ayrıma gitmektedir. Sonuç olarak kilise dışı dinsellik kurumsallaşmış ya da gelenekselleşmiş dinin yerini almaktadır. Dinsel bireyselleşme sekülerleşme sürecinin en baskın bileşenlerinden biridir⁸⁴⁸. Bu bağlamda eğer bireysel dindarlığı genel olarak ele alırsak söylenebilecek tek şey artık geleneksel dindarlığın değiştiğidir. Ancak bu değişimlerdeki yönelim konusunda henüz genel geçer bir sonuca varamamaktayız⁸⁴⁹.

Sonuç olarak 20. yüzyıl yerini 21. yüzyıla bırakırken modern dünya da din/le çok güçlü bir şekilde gündeme gelmektedir. Din üzerine yeniden düşünme çabası dünyevileşmenin modernleşmenin gerekli bir parçası olduğunu ve dünya modernleştikçe -öteki her şeyin eşit olarak- sekülerleşeceği kabulünü yalancı çıkarmıştır. Düşünümsel sekülerleşmede olduğu gibi alternatif bir öneri hızla zemin kazanmaktadır: klasik sekülerleşme evrensel bir süreç değildir. O, daha ziyade bugün Avrupa'nın dini hayatını tanımlayan şeylerin, hala başkalarının yarımını da tanımlayacağını varsayan Avrupa tarihinin nispeten kısa ve özel bir dönemine aittir⁸⁵⁰.

4.4. Düşünümsel Dinsel Bireycilik

Dinsel bireycilik genel olarak sosyal bilimlerde Batı düşüncesinde reform ve aydınlanma düşüncesinin, dolayısıyla modernitenin getirmiş olduğu toplumsal bir fenomen şeklinde ele alınmaktadır. Dinsel bireycilik diğer bireycilik türleri gibi nihayetinde bireyselleşme fenomeninden neşet etmekte ancak bazı noktalarda ondan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır⁸⁵¹.

Dinsel bireycilik, "bireyin Tanrı'yla olan ilişkisini devlet ya da başka kurumlar tarafından değil de, bireyin kendisi tarafından belirlendiğini, bireyin dini konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğunu, bireyin dilediği dine ya da dini topluluğa girebileceğini savunan görüş"⁸⁵² şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlayış biçimi bireylerde şekillenebildiği gibi, cemaat ve sosyal gruplarda da oluşabilir⁸⁵³. Bu nedenle sosyologlar dinsel bireyciliği, toplum içinde yer alan özel bir sosyal ya da siyasal

⁸⁴⁸ Beck, *A God of Ones Own*, p. 40.

⁸⁴⁹ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 237.

⁸⁵⁰ Davie, *Modern Avrupa'da Din*, s. 1.

⁸⁵¹ Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 63.

⁸⁵² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1997, s. 123.

⁸⁵³ Biçer, *Küreselleşen Çağda İslam*, s. 166.

grubun felsefesini açıklamak amacıyla kullanabildikleri gibi kendi disiplinleri içindeki toplumsal fenomenlere yönelik ortaya çıkan belirli bir yaklaşım biçimini nitelemek için de kullanabilirler⁸⁵⁴.

Dinsel bireyciliğin önemi, genel olarak tüm klasik sosyoloji kuramcıları tarafından bilinmekte ve sadece din hakkındaki araştırmalara ilişkin temel sorunlarla değil, geniş bir teorik sorunlar yumağı ile ilgili bir mesele olarak da kabul edilmektedir⁸⁵⁵. Örneğin Marx ve Weber'de dinsel bireycilik, kapitalizm ile uyumlu bir "ideoloji", Durkheim'de "birey kültü" şeklinde dikkat çekmektedir⁸⁵⁶. Ancak günümüzün din anlayışında meydana gelen bazı gelişmeler, onun mahiyetine yönelik yeni inceleme yollarına da kapı aralamıştır. Popüler din ve fundamentalizm gibi, dinsel bireyciliğin de kedisini seçen toplumsal çevre türleriyle ilişkisi bakımından incelenmesi yararlı olacaktır⁸⁵⁷.

Beck, *A God of One's Own* (2010) adlı kitabının ikinci bölümünde dinsel bireyciliği, dinin bireyselleşmesi konsepti üzerinden yeni sekülerleşme, dinsel canlanma, yeni dini hareketler, küreselleşme, düşününsel modernleşme ve bu modernleşmenin şimdilik doruk noktası olarak kabul edilen kozmopolitanizm ile bağlantılı bir şekilde din ve dünya için yeni bir imkân kabilinden teorik bir okuma yapmaktadır.

Kurumsallaşan bireyselleşme mevzusunda olduğu gibi, Beck, dinsel bireycilik çerçevesinde bireyselleşme (individualization), bireycilik (individualism) ve birey (individual) kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Bireycilik, bireyden zorunlu olarak ortaya çıkmamaktadır⁸⁵⁸. Beck, bireyciliğin toplum içerisinde diğerlerinden ayrı/özgün bir varlık olarak tanımlanan bireyden⁸⁵⁹ ayrıştırılması gerektiğini, aksi takdirde bireye özgü milyonlarca bencil ve duygusal eylemin bireycilikle özdeşleştirilme hatasına düşebileceğimizi fehmietmektedir⁸⁶⁰. Bu durumda bireyselleşme, bireyleri birbirinden farklı varlıklar şeklinde tanımlarken, bireycilik ise dini, siyasi, ekonomik veya hukuki

⁸⁵⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 74.

⁸⁵⁵ Robert J. Wuthnow, "Din Sosyolojisi" *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 84.

⁸⁵⁶ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 66.

⁸⁵⁷ Wuthnow, "Din Sosyolojisi", s. 84.

⁸⁵⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 94.

⁸⁵⁹ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 41.

⁸⁶⁰ Beck, *A God of One's Own*, p. 94.

gibi çeşitli şekillerde açıklanabilen bireysel haklara dair bir öğreti⁸⁶¹ olarak öne çıkmaktadır.

Beck'e göre bireycilik, uzak geçmişte yalnızca sembolik bir değer, bir düşünce ve bir ideoloji olarak bilinirdi. Yakın geçmişte ise bireycilik, Eric Hobsbawm'ın tanımladığı 19. yüzyılda çifte devrimin temellerini güçlü ve etkin bir şekilde kuran "kurumsallaşan ahlak"ın içinde yeniden biçimlendirildi. Bunlardan birincisi modern, demokratik ve ulus devlete yol açan devrimdir. İkincisi devrim ise Weber tarafından tanımlanan Protestan çalışma ahlakından sadır olan kapitalist ruhtur. Ulus devlet demokrasisi ve girişimci kapitalizm şeklinde ortaya çıkan bu her iki devrim özgür bireylerin prensipleri üzerinde inşa edilmiştir. Bireycilik bu nedenle hem Hıristiyanlığın hem de modernitenin ahlaki değerler sistemiyle çok yakından ilişkilidir⁸⁶². Diğer bir ifadeyle gelenek ve modernite, birbirlerine aykırı dünyalar gibi görülmekle birlikte, bireyler dünyasında iç içe geçebilen bir tür birliktelik şeklinde ortaya çıkmaktadır⁸⁶³.

Beck dinsel bireyselleşme bağlamında referans olarak Berger, Luckmann ve özellikle Durkheim'i esas almaktadır. Bu arada Habermas'ın yaklaşımını da göz ardı etmemek lazım. Beck'e göre bireyselleşme, modernleşme ile birlikte kurumlar aracılığıyla düşünömsel bir şekilde bireylere empoze edilmiş durumdadır. Hiç kimse bu durumu Durkheim kadar açık ve net bir şekilde izah etmemiştir. Durkheim, kutsal dinin nasıl bireysel kutsallığa dönüştüğünü bir yüzyıl önce ortaya koymuştur. Durkheim'in yaklaşımından da anlaşılacağı gibi bireyselleşmenin kurumsallaşan ahlakı basit bir şekilde ekonominin rasyonel bir ilkesi olarak ele alınamaz. İşlevsel din sosyolojisinin temel sembolik dayanaklarından olan kurumsallaşan ahlak (kolektif bilinç), bireyin hem "Tanrı" olduğu hem de "inanan" kabul edildiği bir dindir⁸⁶⁴.

Durkheim, modern ahlakın doğasına dair kendine özgü bir kavrayışa sahipti. Buna göre bir toplum var olabilmesi için zorunlu olarak ahlaki bir düzene ya da kolektif bir bilince ihtiyacı vardır. Durkheim bu minvalde hem toplumsal –belirli bir anlamda kolektif- hem

⁸⁶¹ Biçen, *Küreselleşen Çağda İslam*, s. 167.

⁸⁶² Beck, *A God of One's Own*, p. 94.

⁸⁶³ Biçen, *Küreselleşen Çağda İslam*, s. 174.

⁸⁶⁴ Beck, *A God of One's Own*, p. 95-97; Luckmann, *Görünmeyen Din*, s. 11, 12.

de bireysel özgürlüğün merkezi önemine hakkını teslim eden ve "ahlaki bireycilik" olarak tanımlanan bir ahlaka sahip olmamız gerektiğini savunmaktadır⁸⁶⁵.

Durkheim'in bu konu ile ilgili söylemek istedikleri bir yana, Beck'in içinde yer aldığı tartışma, yüzyıl önce Durkheim'in merkezinde yer aldığı "ahlaki bireycilik" tartışmasına çok şey borçludur. Durkheim'de olduğu gibi Beck'in yaklaşımında da bireyler (dinsel) topluluğun hem içinde hem dışında kendi yaşamlarının aktörleridir. Dolayısıyla düşünümsel dinsel bireyselleşme din ve dünya-kurma ya da din ve dünya-koruma girişiminde zıtlık içermeyen diyalektik bir toplumsallaşma süreci olarak⁸⁶⁶ okunmaktadır. Bu açıdan dinsel bireyselleşme, nihayetinde insan davranışını subjektif olarak kasti ve objektif olarak kurumsal bir özellikte⁸⁶⁷ tanımlanmaktadır. Öyle ki, modern dönemde, geleneğin birey üzerinde söz sahibi olmamasıyla "ben", dinsellik söz konusu olduğunda kendisini düşünümsel modernleşme sürecinin bir parçası olarak gerçekleştirmek zorunda kalmıştır⁸⁶⁸.

Gerek Durkheim gerekse Beck'in sosyolojisinde temel felsefe inanan ile Tanrı arasındaki ilişki, erkle yüklü değil, aksine Tanrı'nın tüm erkini insana devrettiği daha yumuşak bir ilişki biçimi olarak tasavvur edilmektedir⁸⁶⁹. Bu yaklaşımda bireysel olarak bir Tanrı'ya inanabilirsiniz. Fakat birey diğer insanlarla toplumsal bağlamda bir inanç birliği içinde olmak zorunda değildir. Bu durum tüm insanlar için geçerlidir. Ayrıca bir birey Tanrı'ya inanabilir ancak bilgisini ve yetkinliğini sağlama almak için Tanrı'ya sığınamaz. Kısaca bireyler bir Tanrı'ya inanabilir ama toplum bütünlüğünü artık bu inanç üzerine inşa edemez. Bu durum, toplumsal yapıyı kırılğan hale getiren büyük bir boşluk yaratmaktadır. Burada Nietzsche'nin ünlü "Tanrı öldü" deyişine verilen anlam şudur: "Tanrı sosyolojik olarak öldü"⁸⁷⁰. Burada Guenon'un haklı olduğunu görüyoruz. "Bireycilikten anlaşılan bireylikten üstün her ilkenin inkâr edilmesi ve bu yüzden uygarlığın her alanda tamamen insani öğelere indirgenmesidir"⁸⁷¹. Bu da Beck'in

⁸⁶⁵ Giddens ve Pierson, s. 36.

⁸⁶⁶ Beck, *Risk Toplumu*, s. 136.

⁸⁶⁷ Zijderveld, *Soyut Toplum*, s. 82.

⁸⁶⁸ Özay, s. 65.

⁸⁶⁹ R. Rorty, G. Vattimo, *Dinin Geleceği*, Der. Santaigo Zabala, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009, s. 11.

⁸⁷⁰ Andre Comte-Sonville, *Kapitalizm Ahlaki midir?*, (Çev. Dilek Yankaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 31.

⁸⁷¹ Guenon, s. 95.

düşünümsel din söyleminde içkin olarak yer alan "düşünümsel hümanizma"dan başka bir şey değildir.

İleri modern toplumda yeni bir özgürleşme okulu olarak dinsel bireyselleşme, Kant ve Rousseau gibi filozofların kuramsal olarak ortaya koydukları evrensel ahlak sisteminden daha farklı bir şeydir. Zira Beck'e göre evrensel ahlak bireysel özgürlüğün zorunlu bir fonksiyonu olarak ele alınamaz. Çünkü bireyselleşme bir taraftan bireyden ayrı, diğer taraftan evrenselleşen bireyin bir parçasıdır. Modern toplumda hem bireyselleşen bireycilik hem de evrenselleşen ahlaki bireycilik kurumsallaşan bireyselleşme tarafından anarşizme bulaştırılmadan düşünümsel olarak yeniden yapılandırılır⁸⁷². Ayrıca bu açıklamalarda hâlihazırda bireyciliği kaçınılmaz bir şekilde entelektüel bir anarşizm olarak tanımlayan⁸⁷³ düşünsel geleneklerin nasıl dışarıda bırakıldığını da görmekteyiz.

Dinin bireyselleşmesi sorunu doğal olarak inancın meşruiyeti sorusunu gündeme getirmektedir. Bu meşruiyet, bireyselleşen dindarın kişisel tutumlarında yani dürüstlüğünde saklıdır. Çünkü dinsel konularda kişinin kendisinden ayrı başka bir gerçekliği yoktur. Dinsel inancın gelenekdışılaşması (de-traditionalizing), her hangi bir inanç öyküsünün bireysel bağlamda yaygınlaşması sonucu değil, aşk ve cinsiyet formundan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bireyselleşen insan, dinin sembolik ve ekonomik mekanizmasına itaat eder⁸⁷⁴. Nihayetle karşılıklı olarak iç içe geçişler yaşayan aşk, cinsiyet, sembolizm ve ekonomik gibi unsurlar bir yeryüzü dini olan dinsel bireyciliğin meşruiyetini kuracaklardır.

Batı düşüncesinde dinsel bireycilik kavramının evrimi oldukça uzun bir tarihsel süreci kapsamaktadır⁸⁷⁵. Dinsel bireycilik modern dönemde kamusal alandan çıkarılan dinin özelleştirilmesi olayına alternatif olarak ortaya çıkan ve onunla aynı değerde olan bir eğilim değildir. Bu duruma dönük olumlayıcı bir sanı varsa Beck'e göre bu ilk modernitenin yanlış olarak kurgulanan gizemsizleştirme tezidir. Evet, bireyselleşme dinin özelleşmesine yol açabilir, fakat buna gerek duymaz. Bireyselleşme, ancak inanç için kamusal alanda yer açmaya dönük yeni bir mevzi olabilir⁸⁷⁶. Beck bu noktada tabir

⁸⁷² Beck, *A God of One's Own*, p. 96.

⁸⁷³ Guenon, s. 97.

⁸⁷⁴ Beck, *A God Of One's Own*, p. 90.

⁸⁷⁵ Ünal, s. 23.

⁸⁷⁶ Beck, *A God Of One's Own*, p. 89.

caizse risk alıp ana akım sosyolojik geleneğin dışına çıkarak farklı/düşünümsel bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü ona göre Batı'da ortaya çıkan dinsel bireycilik, Hristiyan gelenekte uzun zamandır kuluçkada olan tarihi bireyselleşme sürecinin radikalleşmesidir.

Daha özgül bir biçimde ifade edecek olursak, dinsel bireycilik hiç yoktan veya kendiliğinden icat edilen bir olgu değildir. Küresel dünyada meydana gelen dinsel değişim, her toplumda zorunlu bir biçimde bir dünya kurma girişimi olarak bir epistemik cemaate dayanmaktadır⁸⁷⁷. Örneğin Batı Hristiyan dünyasında dinsel sosyalleşme, ölüm sosyolojisi, din/mezhep seçme özgürlüğü, barışma sakramenti (günah çıkarma), ebedi yaşam için sigorta poliçesinin icat edilmesi ve özellikle bireyi merkeze alarak dinsel bir bağlam zemininde tekrar reforme eden Protestanizm, Hristiyanlıkta dinsel bireyselleşme ortaya çıkaran önemli etkenlerdir. Bunlardan bir kısmı, aynı zamanda bugün birçok dinsel harekette görülen dinsel bireyciliğin etkileri olarak da değerlendirilmektedir⁸⁷⁸.

Aslında Beck'in ortaya koymuş olduğu dinsel bireycilik konusu biraz da paradoksal görünmektedir. Din, dinsel bireyselleşmenin temel kaynağı olabildiği gibi, karşıtıdır da. Din bir taraftan toplumsallığın üretildiği cemaatsel bağlılık, kolektif hafıza, kimlik ve ritüeller üzerinde bir anlam arayışı olarak değerlendirilirken, diğer taraftan da bireyselleşmenin kaynağı olarak "kurtuluş için git ve dua/ibadet et" özdeyişinde olduğu gibi inanmak için bireysel kararlar üzerinde temellenmiştir⁸⁷⁹. Tüm bunların yanında çağdaş dönemde ortaya çıkan dinsel yeniden canlanma hareketleri, bütün arayışlarında, hem aktör hem de amaç olarak bireyi öne çıkarmaktadır. Cemaatin yeniden inşasının gerekliliğinde ısrar edenler bile, bunu kökenlerinden az çok kopmuş bireyden yola çıkarak yapmaktadırlar⁸⁸⁰.

Hristiyanlık başından itibaren ulus, etnisite, sınıf ve statü ötesinde bireyselliği müjdelemiş bir din olarak sözüm ona modern olduklarını iddia eden karşıtlarına nazaran çok daha modernidir. Fakat kilise tarihinde bu durum sürekli bir şekilde örtbas edilmiştir. İlginçtir, modernleşme sürecinde dinsel bireyciliğin politik teolojik esasları, dışarıdan hatta kilisenin tüm karşı koymalarına rağmen modernler tarafından dine

⁸⁷⁷ Furseth ve Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, s. 224.

⁸⁷⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 79-80.

⁸⁷⁹ Beck, *A God of One's Own*, p. 79.

⁸⁸⁰ Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 94.

dayatılmıştır⁸⁸¹. Risk kuramcıları arasında saygın bir yeri olan Bellah⁸⁸² ve soyut toplumun yazarı Zijderveld⁸⁸³ gibi sosyologlar, Beck'i farklı bir konuma çıkaran bireyciliğin ortaya çıkışı bağlamında, dinin inşa edici rolünü hafife alınmayacak kadar ciddi olduğunu düşünmektedirler.

Beck'in sözünü ettiği dinsel bireyciliğin ortaya çıkmasında etkili olan felsefik tartışmalar ile bir kısım Müslüman ilahiyatçının bu bağlamda geliştirmiş olduğu çözümlemeler arasında çeşitli benzerlikler de bulunmaktadır. Örneğin bu ilahiyatçılara göre din, inanç ve sorumluluk noktasında bireyseldir. Her insan nihayetinde tek bir varlıktır: hiç kimsenin bütünüyle benzeri olan ikinci bir kimse yoktur. Bu durum, her insanın, kendi inancını kendisinin kurmasını gerektirir. Toplum, birey bilincinin gelişmediği durumlarda belirleyici olmaktadır. Aynı şekilde, sorumluluk açısından da bireysellik esastır⁸⁸⁴.

Beck'e göre Batı'da uzun bir dönem iki tür dinsel bireycilik yaşanmıştır. Birincisi Protestan örneğinde olduğu gibi dinin içinde meydana gelen dinsel bireyciliktir. İkincisi ise "kendine ait bir Tanrı" (A God of One's Own) anlayışı olarak tanımlanan ve daha çok ileri modern dönemde görünürlülük kazanan dinin bireyselleşmesidir. Beck'in asıl anlatmak istediği şey dinin bireyselleşmesi olayıdır. Fakat Beck, nihayetinde dinsel bireyciliği dinin bireyselleşmesi meselesinden uzak ya da çok farklı bir tanımlama biçimi olarak görmemektedir. Dinin bireyselleşmesi düşünümsel olarak gerçekleşen bir vakıa olarak dinsel bireyciliğin hem sonucu hem de nedenidir. Sonuç olarak her iki türün kökeni hem kutsal kitaba hem de Luther'in ilk çalışmalarına dayandırılmaktadır⁸⁸⁵.

Örneğin, Protestan dinin yaratıcısı Luther, kişinin özgürlüğünü ve dini duygularını bireyin iç âlemi ile sınırlandırmıştı. Bu düşünce, Alman dindarlığının ve onun laik kardeşi olan Alman romantizminin ana köklerini oluşturur⁸⁸⁶. Kısaca Batı dünyasında bireycilik ve bireyselleşme anlayışı, Luther ve Reformasyon'dan sonra toplumsal alanın her alanında ciddi sayılabilecek çeşitli değişikliklere yol açmıştır⁸⁸⁷. Guenon'un

⁸⁸¹ Beck, *A God of One's Own*, p. 98.

⁸⁸² Ünal, s. 47.

⁸⁸³ Anton C. Zijderveld, *Soyut Toplum*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 38.

⁸⁸⁴ Güler, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, s. 18.

⁸⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Beck, *A God of One's Own*, s. 104-117.

⁸⁸⁶ Zijderveld, s. 40.

⁸⁸⁷ Ünal, *Dinsel Bireycilik*, s. 70.

ifadesiyle Protestan ahlakı bütün geleneksel dinsel temelleri, modernleşme süreci içinde saf dışı bırakarak sonunda "seküler ahlak" diyebileceğimiz bir ahlak üretmiştir⁸⁸⁸.

Burada üzerinde ısrarla durulması gereken bir nokta var ki o da kozmopolitan toplumda "seküler ahlak"a giden yolun "sivil din"den geçmekte olduğudur. Bilindiği üzere Robert Bellah'ın başını çektiği ve bir grup sosyologun 1960'lı yıllarda başlattığı ve aralıklarla revize edilerek geliştirilmeye çalışılan *sivil din* tezi analizlerine göre, sivil din teorisi şu veya bu şekliyle de olsa bir Tanrı anlayışına yer vermemiştir; yer vermişse bile bu ya muğlâk ya da milli bir Tanrı anlayışını yansıtır⁸⁸⁹.

Bu bağlam üzerinden Beck'in tezine baktığımızda kişisel dindarlığı kamusalılaştırmaya dönüştüren üç farklı alanın var olduğu görülmektedir: Kendine ait bir Tanrı seçimi dinselliği (dinsel bireycilik), kamusal alanlar ve (küresel) sivil toplum. Beck, işte bu üçlü tasnif dünyasından bir "sivil din"in çıkışını öngörmektedir. Sivil din için küresel anlamda insan haklarının bireyselleşmesi olayını temel referans çerçeve olarak kullanmaktadır. Tabir caizse Uluslararası Af Örgütü'nü modern bir kiliseye benzetmektedir. Bu çerçevede dinin bireyselleşmesi sonucu birey diğer dünya dinlerinden de etkilenecek tarihte eşi benzeri görülmemiş bir şekilde kendine ait saf olmayan bir dinsel dünya inşa eder⁸⁹⁰.

Öte yandan dinsel bireycilik akla, hemen hepsi toplum ile ilgili olan birçok önemli soruyu getirmektedir. Dinsel birlik kalmadıysa ya da yoksa topluluktan nasıl bahsedebiliriz? Toplum dini birlik üzerine kurulamayacaksa ulusal topluluktan ya da Avrupa topluluğundan geriye ne kalacak⁸⁹¹? Sanal din formunda, örneğin cemaat olmaksızın bir din ya da inanç var olabilir mi? Kendine ait bir Tanrı (a God of one's own) inancının ya da dinseliliğinin mantıksal sonucu olarak dinsel bireycilik, hem dinin hem de toplumun atomizasyonu anlamına gelmez mi?

Dinseliliğin fiili olarak bireyselleşmesi, cemaat halinde yaşama gerekliliği üstündeki ısrarı azaltmaz⁸⁹². Şöyle ki dinsel bireycilik ile ilişkili tüm dinsel pratikler, aynı zamanda bir cemaat formunu seçme imkanı ya varsaymaktadır ya da gelecek bir

⁸⁸⁸ Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Mahmut Kanık), Hece Yayınları, İstanbul 2009, s. 103-104.

⁸⁸⁹ Ataman, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, s. 145.

⁸⁹⁰ Beck, *A God Of One's Own*, p. 89.

⁸⁹¹ Comte-Sonville, s. 31.

⁸⁹² Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 108.

opsiyon olarak öngörmektedir; nette ve organizasyonlarda bu tür uluslararası pratikler fonksiyonu dinsel bireyciliğin amacı için uygundur⁸⁹³. Kuşkusuz dinsel bireycilik, ibadet ve inancın verili tarihi ve kurumsal gerçekliğine atıf yapılmaksızın anlaşılamaz⁸⁹⁴. Başka bir ifadeyle birey, hayatın diğer alanlarında olduğu gibi dinsel anlamda da başkalarına tuhaf veya büsbütün anlaşılamaz gibi görünen, oldukça çok sayıda sübjektif şahsi yorumlara sahip olabilir. Bu şahsi yorumlar ne olursa olsun, sonunda, kolektif bir biçimde kabul gören bir referans çerçevesine yerleşen ferdi biyografinin nesnel yorumu baki kalacaktır⁸⁹⁵.

Daha açık bir ifadeyle dinsel bireycilik mutlak manada bir "cemaat karşıtlığı"nı ifade etmemektedir. Bireysellikten kasıt bir tercih ise, tersine, bir cemaate girmek dinsel bireyciliğe hanel getirmeyebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki "birey cemaate girdikten sonra bireysel tercihlerini ne kadar gerçekleştirebilecektir?" sorusuna verilecek herhangi bir cevap, durumu tartışılır hale getirebilir⁸⁹⁶. Zira bireysel alanda kişinin menfaat ve tercihleri söz konusudur. Nihayetle birey, kendisine ait oluşturmuş olduğu bir hayat modeline göre hareket eder. Bu nedenle bireyin oluşturmuş olduğu dinsellik, resmi/kurumsal din ve söyleminden farklı olabilir. Birey dışarıdan resmi dinin bir mensubu gibi görülebilir. Ancak bireyin kendisine ait dinsel dünyasında inşa edilen inanç sistemi, resmi din ile benzeşmeyebilir ve hatta onunla çatışabilir de. Bu durum bireyin dinsel tercihlerinde belli merkezlere bağlılığını azaltır. Sonuçta birey tamamen reddetmemekle birlikte, kurumsal din ve dinsel anlayışa karşı eleştirel bir duruş sergiler⁸⁹⁷.

Bu çerçevede dinsel bireycilik bir taraftan geleneksel dini inanç ve davranışların toplumsal ve yerel temellerini tehdit ederken, diğer taraftan dini inanç ve davranışları mantıksız bir hale getirmemektedir⁸⁹⁸. Demek ki dinsel bireyciliğin iki yönü bulunmaktadır. Bir yandan geleneksel/kurumsal dinsel bağlılıklar yıpranmakta; diğer yandan da kendi değerleriyle baş başa kalan bireyin inancı berraklaşmakta, ahlaki anlamda daha fazla hassaslaşmakta ve kendisi üzerine daha çok tefekkür etme imkânı

⁸⁹³ Beck, *A God of One's Own*, p. 81.

⁸⁹⁴ Luckmann, *Görünmeyen Din*, s. 20.

⁸⁹⁵ Berger, *Kutsal Şemsiye*, s. 49.

⁸⁹⁶ Ünal, s. 73-74.

⁸⁹⁷ Biçer, *Küreselleşen Çağda İslam*, s. 166.

⁸⁹⁸ Beck, *A God of One's Own*, p. 29.

bulabilmektedir⁸⁹⁹. Giddens'in ifadesiyle toplumsal gerçeklikte yaşanan çeşitli kırılmalar sonrasında bireyler, kişisel ve özel problemlerle boğuşurken çevrelerindeki toplumsal etkinlik evreninin yeniden inşasına aktif bir biçimde katkıda bulunmaktadır⁹⁰⁰. Bundan dolayı köklerini sanayileşme ve şehirleşmede bulan modern toplumun tipik rol düzenlemeleri, her ne kadar bireyde dini değerlere karşı bir ilgisizlik doğursa da, buradan bütünüyle dinin kurumsal görünüşünün yahut toplumsal ilişkilere olan etkisinin kaybolacağı anlamı çıkarılamaz.

Kabul etmek gerekir ki dinsel özgürlük prensibi (bireyin inanç sistemleri arasından birini seçme hakkı) modernitenin temel bir ilkesidir. Dahası, bu temel prensip ilk modern ulus devlette başarıya giden yolun yarısı olarak anlaşılmıştı. Bu safhada o, örneğin Protestanizm ve Katolisizm gibi temel ulusal kurumlar arasından birini seçme olarak kendisini ibraz eder. Bu varsayımlar üzerine biz burada dinsel bireyciliğin bir anlamda bireysel seçim için imkân sağlayan, ilk modernitede ki ulusal kiliselerin ve genellikle güçsüzleştirilen kurumsal dinsel sınıfların ve reddedilen özgür dinsel seçimin radikalizasyonu olduğunu söyleyebiliriz⁹⁰¹.

Sonuçta radikalleşen modernleşme sürecinin tetiklediği risk ve güvensizliğin büyümesi oranında bireyselleşen dinsel inançlar düşünsel bir şekilde toplumsal aktivitelerin her alanında yayılmaktadır. Yani risk, dinsel bireyciliği doğurmaktadır. Bu durumda, bu çeşit dinsellik ilk modern teorisyenlerinin iddia ettikleri gibi modernitenin gelişmesi ile giderek köhnemiş duruma gelen bir geleneğin salt arta kalanı değildir. Radikalleşen dinsel bireycilik, dinsel canlanma, namı diğer yeni dini hareketler dinsel alanların olduğu kadar, kendi meşruiyetini sorgulamaya başlayan ileri modernleşmenin bir ürünü⁹⁰² olarak sahnelenmektedir.

Modernleşmenin ve hatta dinsel seçimlerin bile radikalleştiği geç modern dönemde hatırlanması gereken konu kozmopolitleşme ve dinsel bireyselleşme arasındaki bağıntıdır. Kozmopolitleşme ve bireyselleşme düşünsel modernleşmenin iki yüzüdür. Her ikisi de-traditionalizationun farklı formlarıdır. Kozmopolitleşme dinsel dönüşümün harici yönü, bireyselleşme ise içsel yönünü açmaktadır. Kozmopolitleşme

⁸⁹⁹ Ünal, s. 76.

⁹⁰⁰ Giddens, *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, s. 25.

⁹⁰¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 85

⁹⁰² Beck, *A God Of One's Own*, p. 85; Berger'de aynı düşüncededir. Ona göre'de risk, dini doğuracaktır. Bkz. Turner, *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*, s. 267.

dinlerin kendi ulusal ve bölgesel temellerinden çıkarmayı gerektirir. Bu durumda inanç hem ihtiyari bir duruma geldiği için hem de dinsel özbenlik otoritesine bağlandığından dolayı dinler bireyselleşir. Beck bu noktada Avrupalılaştan İslam örneğinin bir prototip olabilecek şekilde kullanılabileceğini iddia etmektedir⁹⁰³.

Buna göre Fransa, Almanya ve diğer başka Avrupa ülkelerinde İslami dindarlığın bireyselleştiren biçimlerinin ortaya çıkmaya başladığını ve Beck'in bu konuyla yakından ilgilendiğini görmekteyiz. Beck'e göre⁹⁰⁴ İslam dini küreselleştiren dünyada katı olan her şey buharlaşıyor misali kendi teritoryal, ulusal, sosyal norm ve sınırlamalarından ayrılarak bireyselleşme temelinde yeniden dönüşmektedir. Amerikan Yahudilerinde olduğu gibi Avrupalı Müslümanlar da giderek kendilerini kutsal mekânlardan, otoritelerden, dinsel kurumlardan ayırıştırarak bireysel bir inancın himayesi altında gerçekleşen araştırma ve seçim tarafından nitelendirilen yeni bir maneviyata dönüşüyorlar. Sonuçta, Beck'e göre Avrupa'da Müslümanlar arasında hızlı bir şekilde tercih edilmeye başlanmış görünen dinsel bireyselleşme yaşantısı bir *ümme imgelemi* olma yolundadır⁹⁰⁵.

Bu yaklaşım biçimine göre Batı'da İslam'ın yükselişi olayı, geleneksel İslam'ın yükselişi olarak anlaşılmamalıdır. Bu yeniden canlanma geleneksel yapıdan farklı özgün bir canlanma biçimi olarak Batı Avrupa coğrafyasının sınırları içinde yeşermektedir. Yani ortaya çıkan bu yeni yapı İslam'ın kültürel zemininde ortaya çıkmamaktadır. Batı'da Müslümanlar arasında ortaya çıkan dinsel fundemantalizm, Müslüman kültürün temellendirdiği bir coğrafyadan kaynaklanan gelişme sonucu değildir. Daha açık bir ifadeyle, bir yönüyle İslam dışı modern bir kültüre dayanan Avrupa İslam'ı⁹⁰⁶ hiç de tarihsel geçmişin zincirlerinin bir uzantısı olarak kabul edilemez; tam aksine, köklü bir kopuş ve değişime şahitlik etmektedir⁹⁰⁷.

İslam örneğinde gördüğümüz gibi dinin bireyselleşmesi olayı dinin sonunun başlangıcı olduğu anlamına gelmemektedir. Gördüğümüz şey kurumsallaştan dinler tarafından sağlanan dogmatik çerçeveye uygun bir şekilde giderek kötü bir uyum sağlayan inancın subjektif anarşisinin yeni bir türünün rönesansıdır. Din ve dindarlık/dinsellik, din ve

⁹⁰³ Beck, *A God Of One's Own*, p. 82.

⁹⁰⁴ Beck'in küreselleştiren dünyada din ve İslam ile ilgili fiili referans çerçevesi Oliver Roy'un bu çalışmamızda da zaman zaman söz konusu edilen *Küreselleştiren İslam* (2013) adlı çalışmasıdır.

⁹⁰⁵ Beck, *A God Of One's Own*, p. 35.

⁹⁰⁶ Beck, *A God Of One's Own*, p. 32.

⁹⁰⁷ Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınıflar*, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 30.

inanç arasındaki bütünlük bugün sarsılmış durumdadır. Gerçekte, kozmopolit dünyada artık kurumsal din ve dinsel birbiriyle ters düşmektedir⁹⁰⁸. Batı toplumları, kurumsallaşan bireyselleşme ile (sivil, sosyal ve politik bir şekilde temel haklar bireyselleşmeyi gösterir), aynı şekilde işgücü piyasasının bireyselleşen dinamikleri tarafından ayırt edilmektedir. Bu toplumlar bireyin özerkliğini ilkesel olarak özümsemişlerdir. Bireysel insan giderek kendi yaşamına bağlı ve kendisine ait tecrübeye dayanan ufuk içinde kendisine ait bir Tanrı inancını oluşturmada uzmanlaşmaktadır⁹⁰⁹.

Öte yandan Beck'e göre Avrupa'da bireyselleşen inanç ve kurumsallaşan din arasında meydana geleceği iddia edilen çatışma ve kaotik düzensizlik -riskler, yakın kültürel felaketler- hakkında çok fazla yaygara koparılmaktadır. Bu bağlamda iki önemli noktaya dikkat çekilmektedir. Bir tarafta, bu hiçbir şekilde dinin olduğu gibi modernitenin de sonuna dair bir kanıt anlamına gelmemektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da yaşanılmakta olan şey, modernitenin düşünümsel zaferinin sonucudur. Bu anlamda dinsel bireycilik hem aile, sınıf, statü grupları, etnisite ve çevreye bağlı bir miras olarak kalan kurumsal dine hem de ayrıca daha önce ortaya çıkan dinsel grup kimliğinin kolektivitesine karşı dinselliğin radikalleşmesidir⁹¹⁰.

Hasılı dinsel bireycilik, bireylerin daha önceki toplum modellerinde kendi niteliklerini güvence altına almış olan kontektsten neredeyse tümünden ayrılan dinsel sembollere bağlı bir şekilde kendi beceri ya da liyakatleriyle spiritüel ve dinsel olarak oluşturdıkları bir gerçekliktir. Bu teze göre inancın bireyselleşmesi tamamen bir realite olarak kabul edilmiş durumdadır. Tüm dinsel çevrelerin -örneğin aileler, sınıflar, statü grupları ve ulusların- toplumsal olarak açık bir şekilde birbirinden ayrılarak farklılaştıkları bir çağın geçtiğine ağıt yakmak artık anlamsızdır⁹¹¹. Sonuç olarak bireyselleşen dindarlık antik kilise babalarına ve onların dogmalarına sırtını dönmekte ve onları reddetmektedir. Politik ve ahlaki nedenlerden dolayı çoğu dindar genç ticari sendikaları, siyasi partileri ve geleneksel dernekleri terk etmektedir. Bu açıdan çoklu bir şekilde yeni bir ahlak, yeni bir politika ve yeni bir dinsellik ortaya çıkmaktadır⁹¹². Dolayısıyla dinsel üretim çeşitlenmekte; yeni trend, geleneksel dinin öğrenim kurumlarıyla bağlı olmayan ve

⁹⁰⁸ Beck, *A God Of One's Own*, p. 86.

⁹⁰⁹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 86.

⁹¹⁰ Beck, *A God Of One's Own*, p. 86.

⁹¹¹ Beck, *A God Of One's Own*, p. 86.

⁹¹² Beck, *A God Of One's Own*, p. 88.

kendilerinin de özel bir dinsel yetiştirme süreci geçirmemiş bireylerin işidir⁹¹³. Artık bu çağda din, din adamlarının kontrolünden çıkmıştır⁹¹⁴.

Geldiğimiz aşamada dinsel bireyciliğin farklı bir yönüne dikkat çekebilmek amacıyla burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki dünya risk toplumunda, öyle ya da böyle, bir şekilde bir *dinsel müphemlik çağı* ortaya çıkacaktır. Bauman'a soracak olursak belki de bu müphem çağ çoktandır yaşanılmaktadır. Bu çağda dogmanın/kesin inançlılığın yerini belirsizlik alacaktır. Bundan daha ötesi, önemsiz addedilen dinsel inançlar bir sel gibi her tarafa yayılacak; bir taraftan sağlıklı yaşam otelleri Budist metinlerden akıllı öğütler olarak kendilerini dekore edecektir. Diğer taraftan ise dinsel bilgisizlik bir salgın gibi yayılacak ve hatta ateistler bu süreçte hangi Tanrı'ya inanmadıklarını hatırlayamayacaklardır bile⁹¹⁵.

Son tahlilde bugün kozmopolitleşen bir dünyada modernlik ve karşı-modernlik, basit ve düşünömsel modernlik iç içe geçmektedir. Ama bu iç içelik Beck için, –eski moda deyişle: bir diyalektik- keyfi değil, belirli yönelimi olan bir iç içeliktir. Basit sanayi modernliğinin toplumsallaştırma biçimleri, çekirdekten bir çözülmeye, bazen de kabukları sertleşerek, kutsal kılınarak uğrarlar – işte bu sürece bireyselleşme adını veriyoruz⁹¹⁶. Dinsel bireycilik ise toplumda oluşmakta olan bu yeni trendin uzun soluklu bir parçasıdır⁹¹⁷.

⁹¹³ Roy, *Küreselleşen İslam*, s. 83.

⁹¹⁴ Biçer, *Küreselleşen Çağda İslam*, s. 173.

⁹¹⁵ Beck, *A God Of One's Own*, p. 86.

⁹¹⁶ Beck, *Siyasallığın İcadı*, s. 147.

⁹¹⁷ Beck, *A God of One's Own*, p. 29.

SONUÇ

Risk Toplumu ve Din: Sosyolojik Bir İnceleme adlı bu tezin gayesi, sosyolojik düşüncenin sınırları içinde gerçekleştirilen ve modernleşme tartışmalarının merkezinde yer alan risk toplumu sosyolojisini genel hatlarıyla ortaya koymak ve ardından risk toplumunda din meselesinin nasıl görüldüğünü din sosyolojisinin sınırları dâhilinde tartışarak açığa çıkarmaktır.

Risk toplumu 1960'lardan günümüze sosyoloji içinde yapılagelen modernlik tartışmalarının nihai bir ifadesidir. Bu kuramın en önemli temsilcisi ve kurucusu Alman sosyolog Ulrich Beck'tir. Beck, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (2011) isimli çalışmasıyla risk ve düşünümsellik bağlamında meydana gelen tartışmaları son dönem sosyolojinin ilgi alanına taşımıştır. Bu kuramda öne çıkan diğer bir isim ise İngiliz sosyolog Anthony Giddens'tir. Risk toplumu konusunda önemli fikirlere sahip olan Giddens, özellikle kuramın popülerleşmesinde önemli rol almış görünmektedir.

Neo-modernist sosyologlar olarak da bilinen Beck ve Giddens yaklaşımlarında sosyolojinin eski ama çözülmemiş bir problemi olan eylem-yapı/sistem meselesi ile uğraşmakta ve toplumu tek taraflı olarak inceleyen yaklaşımları aşmak istemektedirler. Her iki entelektüel de kendilerini toplum analizini ve eleştirisini aynı şey olarak anlayan eleştirel sosyologlar olarak görmekte ve böylelikle modern toplumsal yaşam şartlarını iyileştirmek istemektedirler.

Risk toplumu Weberyen Sosyoloji ve Eleştirel Kuram geleneğinin temelleri üzerinde inşa edilen bir teoridir. Bu sosyolojiye göre modernite, kapitalizm, geç kapitalizm, küreselleşme ve kozmopolitanizm tartışmaları hem daha uzun vadeli modernleşme süreçleri hem de Batı'nın "modern" diye tanımlanan ben-bilincinin yeniden doğuşuyla iç içe geçmiş bir durumda ve tarihsel bir süreklilik dâhilinde modernliği kendi içinde taşıyarak çağdaş toplumları yeniden biçimlendirmektedir. Burada Habermas ile özdeşleşen "modernliğin tamamlanmamış bir proje" olduğu düşüncesine bir *geri dönüşüm* söz konusudur. Beck ve Giddens, Habermas'tan farklı olarak, söz konusu tamamlanmanın geri döndürülemez bir biçimde yaygınlaşan ve postmodernizmle eşdeğer "yüksek modernlik"le gerçekleşeceğini savlamaktadırlar.

Risk toplumu sosyolojisi, "düşünümsel modernlik" ile "sosyo-tarihsel gelişme"yi anlamak için bir paradigma önerisinde bulunmaktadır. Bu öneride kök kavram "risk"tir.

Tarihsel açıdan risk, modern dönemde düşünömsellikle seçici yakınlık içine girerek Kuhncu anlamda paradigmatic bir anlama kavuşmuştur. Bu bağlamda risk, insani eylemler ve bu eylemlerin nasıl gerçekleşeceğine dair alınan kararlarla ilgilidir. Buna göre risk kavramı, geniş bir konstellasyon içinde değerlendirildiğinde, öngörölemeyen ve hatta kontrol edilemeyen doğal ve teknolojik eylemlerin toplumsal ve doğal çevrede nötr, olumlu, olumsuz, akışkan ve belirsiz sonuçlar doğurma olasılığı olarak tanımlanabilir.

Risk toplumu düşöncesine göre kaos ve belirsizliklerle iç içe olan küresel dünya yeni bir sosyolojik bakış açısı çerçevesinde yeniden yazılmaktadır. Bu yeni yazgının öznesi "risksel insan"dır. Başka bir ifadeyle risk toplumu risk alan insan eyleminin istenmeyen ve beklenmeyen yan etkileri sonucu ortaya çıkan yeni bir toplum biçimidir. Risksel eylemin "beklenmeyen sonuçları"yla ilişkin bu fikri yapı, Beck'in kuramında, özgül önemi olan bir merkezdir. Bu nedenle risk bu yapısal dönüşömler içinde siyasallığın bir parçası olarak ileri modern zamanlarda yeniden icat edilmektedir. Bu çerçeve içinde, Beck'in risk toplumu analizini, risk ve belirsizlik hakkındaki mevcut fikirlere gerçek bir sosyolojik yaklaşım sağlama girişimi olarak da anlayabiliriz.

Risk toplumu sosyolojisinde "düşönmösel modernleşme" ile kastedilen yeni bir imkân olarak modernitenin modernleşmesidir. Yani bu sava göre modern dönemin klasik evresi bitmiş olup ikinci modernite olarak adlandırılan yeni bir geçiş dönemi başlamıştır. Modernleşme tarihinin bu yeni dönemi siyasal tercihler, hükömetlerin devrilmesi ya da herhangi bir devrimin vuku bulmasıyla değil, başına buyruk bir şekilde yüröyen modernitenin zoraki yan etkilerinin bir sonucu olarak Batılı sanayi toplumlarının bilindik tarifelerine göre gerçekleşmektedir. Düşönmösel modernleşmeyle birlikte bütün bir sanayi devri reddedilerek yaratıcı bir yok edişin yolu açılmıştır. Bu yaratıcı yok ediş, Batı tipi modernleşmenin çıkmaza girmesi değil, aksine onun zaferidir. Bu nedenle modernleşmenin temelleri ile modernitenin doğurduğu sonuçların kendi kendileriyle bir şekilde yüzleşmesi gerekmektedir.

Risk toplumu doğası gereğı dünya risk toplumudur. Beck'in ardına düştüğü alternatiflerden biri, risk toplumunu dünya risk toplumu teorisine doğru temellendirmektir. Bir diğeri ise dünya risk toplumunu içinde tüm çelişkilerin ve gerilimlerin aşıkâr hale geldiğı ve dönüştüğü düşönmösel modernleşme zemini üzerinde bütün formlarıyla kozmopolitan bir topluma ulaştıracak temeli sağlamaktır. Yerel,

sınırlı ve sadece belirli bazı grupları etkileyebilen riskler ilk modern risk toplumunu; sınırsız, zamansız ve herkesi etkileyebilen ekolojik, ekonomik ve fundemantalizm gibi riskler ise dünya risk toplumunu meydana getirmektedir. Dünya risk toplumunun savına göre riskler bugün tüm dünya ülkelerini ve tüm toplumsal sınıfları etkilemektedir. Beck'in ifadesiyle "yoksulluk hiyerarşik, kirli hava tabakası demokratiktir". Bu kategoride yer alan riskler kişisel değil, küresel sonuçlara sahiptir. Beck'e göre 11 Eylül 2001 tarihinde El- Kaide tarafından ABD'de düzenlenen ve Dünya Ticaret Merkezi'ni hedef alan terör saldırısı dünya risk toplumunun en somut ve en popüler örneklerinden biridir.

Bu kuramın önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilen terörizm riskinin küresel dünyadaki neo-emperyalist dalgayı meşrulaştırdığı öne sürülmüştür. Örneğin Beck'e göre Körfez savaşlarında Irak'ta kitle imha silahlarının ya da nükleer silahların olup olmadığının kanıtlanmasına gerek yoktur. Bu silahların var olma ihtimali tek başına Irak'ı işgal etmek için yeterli bir kanıttır.

Dünya risk toplumu bağlamında meydana gelen gelişmeler küreselleşme mevzusunu zorunlu olarak tartışmaya açmaktadır. Bu anlamda küreselleşme ve dünya risk toplumu; bir madalyonun iki yüzü gibidirler. Buna göre küreselleşme modernliğin düşünümsel karakterinin döngüsellliği ile birleşerek risk ve tehlikenin yeni bir yapıya büründüğü bir olaylar evrenini oluşturmaktadır. Modernliğin küreselleştirici eğilimleri eşzamanlı olarak hem yaygın hem de yoğun niteliklidir; hem yerel hem de küresel kutuplarda karmaşık değişim diyalektiğinin parçası olarak bireyleri geniş ölçekli sistemlerle bağlantılı duruma getirirler. Sonuç olarak dünya risk toplumu farklı bir vatandaşlık kimliği üretecektir: dünya vatandaşlığı kimliği. Bunun üzerine artık geleneksel kimlik tanımları dünya risk toplumunda daha geniş bir çerçevede tanımlanacaktır.

Dünya vatandaşlığı kimliği risk toplumu kuramcılarına göre düşünümsel olarak kozmopolitanizm ile ilişkilidir. Daha açık bir ifadeyle kozmopolitanizm (dünya) risk toplumu sürecinin düşünümsel bir parçasıdır. Beck'e göre kozmopolitanizm görünmeyen, istenmeyen ve baskı altında olan küresel risklerin aynasının içinden geçerek sosyolojik bir gerçeklik olarak dünya risk toplumunda çoğulcu bir paradigma olarak varlık sahnesine çıkmıştır. Artık kozmopolitan vizyonda hem doğulu hem iyi bir Müslüman hem de İngiltere'nin sadık bir vatandaşı olmak mümkündür.

Risk toplumu kuramının bireyselleşme sorunsalı ile ilgili özgün, tartışmaya açık ve ilgi çekici yaklaşımları mevcuttur. Kuramın yaratıcısı olan Beck bireycilik konusunu sosyolojide genel olarak bilinen "yalnızlık ve soyutlama" anlamlarından farklı olarak küreselleşme güçleri tarafından serbest bırakılan yeni bireycilik farkındalığı şeklinde karakterize etmektedir. Buna göre bireyselleşme bireycilik-toplum ilişkisinden ziyade, bireycilik-sistem (ilişkiler, tüketim, aşk, vb) ikilisi bağlamında tartışılmaktadır. Beck bu çerçevede "metodolojik bireycilik" ve "metodolojik bütüncülük" yaklaşımlarının birlikte kullanılabileceği üçüncü bir yol olarak "kurumsallaşan bireycilik" yaklaşımını savunmaktadır. Kurumsallaşan bireycilik bilindiği üzere sosyolojide bireyin içinde bulunduğu sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel çevre ile psikolojik sınırlılıklarını birlikte ele alan bir yaklaşımdır. Buna göre bireyi kuşatan sosyal çevre ne derece genişlerse varlık ve eylemdeki bireysellik de o derece artar.

Risk toplumu ile ilgili bu genel değerlendirme imkânları içinde bu araştırmayı şekillendiren ana tema olarak risk toplumu ve din arasında nasıl bir ilişki ya da etkileşim söz konusudur?

Risk toplumu ve din konusu söz konusu olunca mevzu daha çok Ulrich Beck'in yazmış olduğu metinler üzerinde dönmektedir. Bu kuramın önemli bir parçası olarak kabul edilen Anthony Giddens kuram içi birçok konuda fikirler ortaya koymasına rağmen din ile ilgili doğrudan risk toplumu bağlamında değerlendirilebilecek bir şeyler ifade etmemiştir. Giddens'ın din konusunda konuşmaması kanaatimizce iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi din sorununun sosyolojik literatürde çokça konuşuluyor olması, ikinci neden ise pozitivist din sosyolojisinin etkisinden kurtulamamasıdır.

Risk toplumu kuramına göre günümüz toplumlarında dinsel dinamiklerin etkili bir şekilde anlaşılması, ifade edilmesi veya ortaya çıkarılması için daha az kurumsal ve daha çok organik bir din kavramı ve daha küresel bir çerçevenin kullanılması gerekmektedir. Bundan dolayı çoğunluk itibariyle seküler, kısmen liberal ve kısmen de Hristiyan Batı kültürü orijinli oluşturulan bir bilim dalı olarak din sosyolojisine yönelik metodolojik milliyetçilik ve hatta ideoloji yüklü yaklaşımlardan uzaklaşarak, konunun daha çok iç içe geçişler yaşayan kültürlerarası bir formasyonla ele alındığı ve bireyselleşmeyi de işin içine katan kozmopolitan bir yaklaşıma geçilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu da her şeyden önce disiplinlerarasılığa açık olmayı ve bilginin farklı

metodolojilerle şekillenen biçimlerine eleştirel düzeyde olmak koşuluyla yönelmeyi gerekli kılmaktadır.

Beck, risk toplumu ve din sorununu *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence* (2010) adlı kitabında ele almıştır. Bu kitabın ismi olan *A God of One's Own* yeni dinselliğin formülasyonu, içeriği ise küresel sorunların analizi ve çözümü için yeni bir düşünümsel sosyolojik paradigma olarak "kozmpolitan din sosyolojisi" konsepsiyonunun tasvirini içermektedir. Bu konsepsiyonda temel sorun küresel dinsel sınırlardır. Küresel dünyada dinsel sınırların aşılması, ortadan kaldırılması ve yeniden inşa edilmesi sürecinde insanların aidiyet duydukları geleneksel dinsel kurumlarına asgari düzeyde dahi bir katılım göstermeksizin kendilerine ait melez desenli odalarında yaşamaya ısrar etmeleri olayı kozmpolitan din sosyolojisinin en önemli sorunudur.

Söz konusu *A God Of One's Own*'un Türkçe karşılığı olarak *Kendine Ait Bir Tanrı*'nın anlamı doğa ve geleneğin diktasından kurtulan bireyin, düşünümsel olarak inşa ettiği kendine ait bir hayatın dinsel ifadesi şeklinde bir açılımı yapılmaktadır. Bu bağlamda kozmpolitan din sosyolojisinde tartışma taslağının ana teması, dinin ileri modern toplumlardaki statüsü dolayımında ortaya çıkan ve dini kozmpolitan bir görüngü olarak nitelendirilen düşünümsel sekülerleşme tezi ve bu tezin en somut sonucu olan dinsel bireyciliktir.

Kozmpolitan din sosyolojisi perspektifine göre ileri modern dönemde Tanrı'nın herhangi bir pasaporta ihtiyacı yoktur. Farklı dinlere mensup insan ve gruplar kendilerini "dini küresel vatandaş" olarak görmektedir. İnanç kozmpolitan dünya vatandaşlarının üyelik kartıdır. Bu zaviyede din, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde işlevsel bir konumdadır. Hatta bu çerçevede din, bireysel hayatları, kolektif kimlikleri, kurumsal pratikleri ve kamu kültürünü bir koza gibi ören önemli bir boyut olmaya devam etmektedir. Ancak bazı durumlarda negatif bir etkinin (şiddetin), başka durumlarda da özgürleştirici bir enerjinin (mesela inanç temelli organizasyonlar) kaynağı olabilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte, bu kuramda üzerinde durulan bir başka husus ise "din" ve "dinsel"liğin zorunlu bir şekilde birbirlerinden ayrılması gerektiğine dair düşüncedir. Bu çerçevede ortaya konulan yaklaşıma göre din sabittir. Dinsellik ise düşünümseldir. Din

dinsel alanı "ya-ya da" mantığı gereğince düzenler. Dinsellik ise buna karşılık kendi alanını "hem-hem de" mantığı kuralları gereğince inşa eder. Kozmopolitan vizyonda yaşanılmakta olan düşünümsel dinselliktir. Düşünümsel dinsellik Avrupalı önyargının aksine bir grubun ya da örgütün üyeliğini zorunlu kılmamakta, bireyin kendi konum ve anlayışları ile ilgili ortaya çıkan sosyal, siyasal ve özellikle varoluşsal sorunlarına yönelik spesifik bir tutumu ifade etmektedir. Düşünümsel dinsellik ancak bireyin kendi Tanrı'sıyla kurduğu diyaloglarla bilinmektedir.

Beck, düşünümsel dini, risk çağında çerçevesini çizmeye çalıştığı "kozmpolit bir dünyada düşünümsel bireyselleşme teorisi"nin yasallaşması için gerekli temel unsurlardan biri olarak görmektedir. Buna göre onun vizyonunda modernitenin modernleşmesi olarak düşünümsel modernleşme ile sekülerliğin sekülerleşmesi yaklaşımı, modernitenin "düşünümsel/dinsel-sekülerizasyonu" olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda yer alan sekülerleşme dinselliğin dönüşmesi şeklinde okunmaktadır. Diğer bir ifadeyle dinsellik bireyselleşme üzerinden sekülerleşerek kabuk değiştirmektedir. Buna göre sekülerleşme dinsel bireyciliği önceleyen yapısal bir unsur olarak neo-dinselliktir.

Bu bağlamda Beck'in din sosyolojisi genel olarak dinsel bireycilik ve kozmopolitanizm, özelde sekülerleşme sorunsallarını anlama ve açıklama üzerine odaklanan bir post-seküler toplum sosyolojisidir. Bu sosyolojinin nihai amacı dinlerin kozmopolitanizmini fiili olarak küreselleşmeden ve normatif olarak da dinsel evrenselcilikten ayırmaktır. Başka bir ifadeyle Beck'in bu sosyolojide sınırlarını çizmeye çalıştığı "düşünümsel din"den kastı, düşmansız demokratik küresel bir sivil toplumun inşasına yönelik temel insan hakları talebinin yeni bir vizyonu olarak ortaya çıkan düşünümsel kozmopolitanizmi "görünmeyen din" ile "sivil din" arasında bir sosyolojik gerçeklik köprüsü olarak kurmaktır. Bu yeni melez dinselliğin referans çerçevesi bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alan insan hakları evrensel beyannamesidir. Kilisesi ise "Uluslararası Af Örgütü"dür.

Sonuç olarak bu araştırmanın risk toplumu ve dinle ilgili ulaştığı sonuç şudur: Düşünümsel modernleşme ile birlikte din olgusu yaşanılmakta olan modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinden etkilenecek düşünüselleşmektedir. Bu çerçevede "sabit din" ve "düşünümsel dinsellik" zorunlu bir şekilde birbirlerinden ayrılmaktadır. Düşünümsel dinsellik modernleşme sürecinde sabit dinden ayrılarak kozmopolitan

vizyonda düşünümsel sekülerleşme bağlamında "kendine ait bir Tanrı" formu içinde bireyselleşmektedir.

Beck'in geliştirdiği şekliyle düşünümsel dinsel, sekülerleşme ve dinsel bireycilik tezinin farklı şekillerde de olsa din sosyolojisinde merkezi bir konuma sahip olabileceği sonucuna varıldı. Ancak risk toplumu ve din konusu bir bütün olarak özellikle kuramın kurucusu olan Beck tarafından bir alan araştırması üzerinden teste tabi tutulmaması bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Bunun yanında kuram kuran bir düşünce biçimi olarak risk toplumu modernleşme olgusunu çok önemli düzeylerde tartışmasına rağmen sosyal bilimlerde hakettiği düzeyde ilgi görmemiştir. Ayrıca risk toplumu kuramı açık bir şekilde ifade edebiliriz ki bir düşünce okulu olamamıştır. Risk toplumu kuramı her ne kadar ortak bir duyuşun yansıtıldığı bir entelektüel zemin olarak karşımıza çıksa da bu kurama dönük henüz farklı tarzlar ortaya çıkmamıştır.

Bir bütün olarak düşündüğümüzde risk toplumu kuramcıları düşünümsel modernleşmeyi modernleşme olarak yani tanımı kendinde mündemiç bir olgu olarak anlamaktadırlar. Bu duruma liberalizmin geçerlilik iddialarının bir çözüme kavuşturulma tarzı da eklenince açıktır ki muhafazakârlığa yönelik bir rasyonalite anlayışı ortaya çıkmaktadır. Risk toplumu kendisini eleştirel bir kuram olarak tanımlamasına rağmen bu yaklaşımın fikriyatında modern sistemin özüne dönük çok az eleştiri vardır ve hatta risk toplumu kuramı modernleşmenin yürek burkucu sürecinin sıkıntısını çeken bir toplum için yatıştırıcı ve güven vericidir.

Bu anlamda risk toplumu, sistemin sürekliliğine dönük muhafazakâr bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Neticede gerek Beck'in gerekse Giddens'ın modernite yaklaşımları neo-muhafazakar bir karakter taşımaktadır. Doğal olarak düşünümsel moderniteyi kabul etmek, aynı zamanda sanayi modernliğinin miadını doldurduğunu iddia etmektir. Burada her iki modernlik açısından farklılaşan şey, modernitenin yeni ve temel akidesinin artık rasyonalite değil, risk olduğu iddiasıdır. Ve nihayet, risk toplumu kuramcılarına göre düşünümsel modernleşme yeniden modernleştirilmeli ve sosyoloji yeniden sosyolojileştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Reşat, *Yoksullukla Mücadele ve Üçüncü Sektör*, Argonot Yayınları, Ankara 2013.
- Adadağ, Özgür, "Dünya Algısının Küreselleşmesi ve Küreselleşmenin İlk Adımları", *Küreselleşme ve Demokrasi: Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Der. Özgür Adadağ, Cemil Yıldızcan, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s. 39-87.
- Agamben, Giorgio, *Dünyevileştirmeler*, (Çev. Betül Parlak), Monokl Yayınları, İstanbul 2011.
- Agassi, Joseph, "Institutional Individualism", *The British Journal of Sociology*, Vol. 26, No. 2, 1975, p. 144-155.
- Ahmad, Akbar S., *Postmodernizm ve İslam*, (Çev. Osman Ç. Deniztekin), Cep Kitapları Yayınları, İstanbul 1995.
- Akdoğan, İtir, *Dijital Politik Fantaziler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Aktay, Yasin, "Kavramsal Açından Modernizm ve Postmodernizm", *Hece Dergisi*, Yıl 12, Sayı 138-139-140, 1. Basım, Haziran 2008, s. 8-16.
- Altun, Fahrettin, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2011.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Asad, Talal, *Sekülerliğin Biçimleri*, (Çev. Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Arslan, Hüsamettin, *Epistemik Cemaat*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2007.
- Arslan, Abdurrahman, *Yeni Bir Anlam Arayışı*, Bilge Adam Yayınları, Van 2013.
- Aslan, Adnan, *Dinler ve Hakikat*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006.
- Ataman, Kemal, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, Sentez Yayınları, Ankara 2014.
- Atay, Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Aydın, Mustafa, *Sistemik Din Sosyolojisi*, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2014.
- Aytaç, Ömer ve Süleyman İlhan, "Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz", *DEÜSBED*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 182-210.
- Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, (Çev. Hazal Deliçaylı, Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

- Bauman, Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003.
- Bauman, Zygmunt, *Modernite ve Holocaust*, (Çev. Süha Sertabiboğlu), Versus Yayınları, İstanbul 2007.
- Bauman, Zygmunt, *Etğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, (Çev. Funda Çoban, İnci Kantarcı), De Ki Yayınları, Ankara 2010.
- Bayhan, Vehbi, "Risk Toplumu", *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 19, 2002, s. 193-208.
- Bayhan, Vehbi, "Küreselleşme ve Risk Toplumu", *Sosyologca Dergisi*, Sayı 1, 2011, s. 203-217.
- Beck, Ulrich, *A God of One's Own: Religion's Capacity for Peace and Potential for Violence*, (Trn. Rodney Livingstone), Polity Press, Cambridge 2010.
- Beck, Ulrich, *Der Eigene Gott: Von der Friedensfähigkeit und dem Gewaltpotential Der Religionen*, Verlag der Weltreligionen, Leipzig 2008.
- Beck, Ulrich, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", *British Journal of Sociology*, Vol. No. 51, Issue No. 1, January/March 2000, p. 79–105.
- Beck, Ulrich, "World at Risk: The New Task of Critical Theory", isdpr.org/isdpr/publication/journal, 05.03.2015.
- Beck, Ulrich, "We Do Not Live in an Age of Cosmopolitanism but in an Age of Cosmopolitization: The 'Global Other' is in Our Midst", *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk Society*, Ed. Ulrich Beck, Springer, London 2014, p. 169-187.
- Beck, Ulrich, "World at Risk: The New Task of Critical Theory", isdpr.org/isdpr/publication/journal, 05.03.2015.
- Beck, Ulrich, "Politics of Risk Society", *The Politics of Risk Society*, Ed. Jane Franklin, Polity Press, Cambridge 2008, p. 9-22.
- Beck, Ulrich and Natan Sznaider, "A Literature on Cosmopolitanism: an Overview", *The British Journal of Sociology*, Volume 57, Issue 1, March 2006, p. 153-164.
- Beck, Ulrich ve Elisabeth Beck-Gernsheim, *Aşkın Normal Kaosu*, (Çev. Nafer Ermiş), İmge Kitabevi, İstanbul 2012.
- Beck, Ulrich and Elisabeth Beck-Gernsheim, *Individualization*, (Trn. Patrick Camiller), Sage Publications, London 2005.
- Beck, Ulrich and Elisabeth Beck-Gernsheim, *Distant Love*, (Trn. Rodney Livingstone),

- Polity Press, Cambridge 2014.
- Beck, Ulrich, Wolfgang Bonss and Christoph Lau, "The Theory of Reflexive Modernization: Problematic, Hypotheses and Research Programme", *Theory, Culture and Society*, Vol 20, No 2, 2003, p. 1-33.
- Beck, Ulrich, *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1986.
- Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, (Trn. Mark Ritter), Sage Publication, London 1992.
- Beck, Ulrich, *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*, (Çev. Kazım Özdoğan, Bülent Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul 2011.
- Beck, Ulrich and Johannes Willms, *Conversation With Ulrich Beck*, (Trn. Michael Pollak), Polity Press, Cambridge 2004.
- Beck, Ulrich, *The Brave New World of Work*, (Trn. Patrick Camiller), Polity Press, Londra 2000.
- Beck, Ulrich, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity", *British Journal of Sociology*, Vol. No. 51, Issue No. 1 January/March 2000, p. 79–105.
- Beck, Ulrich, "Küreselleşme Nedir?", (Çev. Kudret Bülbül), *Küreselleşme Temel Metinler*, Ed. Kudret Bülbül, Orion Kitabevi, Ankara 2009, s. 169-174.
- Beck, Ulrich, "The Two Faces of Religion", *Ulrich Beck Pioneer in Cosmopolitan Sociology and Risk*, Ed. Ulrich Beck, Springer Press, London 2014. p. 129-141.
- Beck, Ulrich, *Democracy Without Enemies*, (Trn. Mark Ritter), Polity Press, Cambridge 1998.
- Beck, Ulrich, *Ecological Politics in an Age of Risk*, (Trn. Amos Weisz), Polity Press, Cambridge 1995.
- Beck, Ulrich and Edgar Grande, *Cosmopolitan Europa*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2007.
- Beck, Ulrich, "Rooted Cosmopolitanism: Emerging from a Rivalry of Distinctions", *Global America; The Cultural Consequences of Globalization*, Ed. Ulrich Beck, Natan Sznaider and Rainer Winter, Polity Press, Cambridge 2004.
- Beck, Ulrich, *Poweer in The Global Age*, (Trn. Kathlen Cross), Polity Press, Cambridge 2005.
- Beck, Ulrich, *Siyasallığın İcadı*, (Çev. Nihat Ülner), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

- Beck, Ulrich, *The Cosmopolitan Vision*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2006.
- Beck, Ulrich, *Ulrich Beck Pioner in Cozmopolitan Sociology and Risk Society*, Springer, London 2014.
- Beck, Ulrich, *World Risk Society*, Polity Press, Cambridge 2008.
- Beck, Ulrich, *Ecological Enlightenment: Essays on the Politics of the Risk Society*, (Trn. Mark A. Ritter), Humanity Books Press, New York 1995.
- Beck, Ulrich, *What is Globalization?*, (Trn. Patrick Camiller), Polity Press, Cambridge 2009.
- Beck, Ulrich, *World at Risk*, (Trn. Ciaran Cronin), Polity Press, Cambridge 2011.
- Beck, Ulrich, *German Europe*, (Trn. Rodney Livingstone), Polity Press, Cambridge 2013.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens and Scott Lash, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford University Press, Stanford, California 1994.
- Beckford, James A., "Yirminci Yüzyılın İkinci Yarısında Din Sosyolojisi", (Çev. İhsan Çapçioğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -I-*, Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapçioğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s.115-136.
- Berger, Peter, *Kutsal Şemsiye*, (Çev. Ali Coşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul 2000.
- Berger, Peter, Brigitte Berger, Hansfried Kelner, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 2000.
- Berger, Peter, "Günümüz Din Sosyolojisinin Problemleri", (Çev. Ali Köse), *Kutsal Ama Laik*, Der. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 87-107.
- Berman, Marshall, *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Bersntem, Peter L., *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, (Çev. Canan Feyyat), Scala Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Beyer, Peter, "Dinin ve Dinlerin Çağdaş Küresel Toplumdaki Sosyal Formları", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, Ed. Michele Dillon, Paradigma Yayınları, İstanbul 2014, s. 65-89.
- Beyer, Peter, *Religions in Global Society*, Routledge, London 2006.
- Biçer, Ramazan, *Küreselleşen Çağda İslam*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2010.
- Blank, Yishai, "The Reality of Cosmopolitanism", *Ulrich Beck Pioner in Cosmopolitan*

- Sociology and Risk Society*, Ed. Ulrich Beck, Springer, London 2014, p. 65-70.
- Blunt, Wilfred S., *İslam'ın Geleceği*, (Çev. M. Fatih Karakaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Bookchin, Murray, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Sümer Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefe Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Bozkurt, Veysel, Nadir Suğur, *Endüstri Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr/17.11.2014.
- Calinescu, Matei, *Modernliğin Beş Yüzü*, (Çev. Sabri Gürses), Küre Yayınları, İstanbul 2010.
- Çalışkan, İsmail, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Canatan, Kadir, *Din ve Laiklik*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- Canatan, Kadir, Özcan Hıdır, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Fecr Yayınları, Ankara 2007.
- Çapcıoğlu, İhsan, *Küreselleşme, Kültür ve Din*, Otto Yayınları, Ankara 2011.
- Casanova, Jose, *Modern Dünyada Kamusal Dinler*, (Çev. Mehmet Murat Şahin), Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, Sakarya 2014.
- Casanova, Jose, "Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective", *After Secularization*, The Hedgehog Review, Vol. 8, No. 1-2, Spring-Summer, 2006, p. 7-22.
- Cebeci, İpek, "Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirmesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 43-1 İstanbul 2011, s. 359-385.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara 1997.
- Chantal, Mouffe, *Siyasal Üzerine*, (Çev. Mehmet Ratip), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Clarke, Peter B., "Towards A More Organic Understanding of Religion Within A Global Framework", *The Sociology of Religion*, Ed. Peter B. Clarke, Oxford University Press, New York 2009.
- Corcuff, Philippe, *Bireycilik Sorunu; Stürner, Marx, Durkheim, Proudhon*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Versus Yayınları, İstanbul 2009.

- Corm, Georges, *21. Yüzyılda Din Sorunu*, (Çev. Şule Sönmez), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Coulon, Alain, *Etnometodoloji*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul 2010.
- Çapçioğlu, İhsan, *Küreselleşme, Kültür ve Din*, Otto Yayınları, Ankara 2011.
- Çelebi, Aykut, "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 56, Sayı 1, 2001, s. 23-52.
- Çelik, Celaleddin, "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Bilimname: Düşünce Platformu*, Cilt V, Sayı XIII, 2007/2, s. 37-66.
- Çelik, Celaleddin, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.
- Çelik, Celaleddin, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Çiftçi, Adil, *Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2004.
- Çiftçi, Adil, "Alain Touraine ve Müdahaleci Yöntem -Din Sosyolojisi Bağlamında İzdüşümleri-", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XLIX, Sayı 1, 2008, s. 49-78.
- Çiftçi, Adil, "Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi", *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s.15-58.
- Comte-Sonville, Andre, *Kapitalizm Ahlaki midir?*, (Çev. Dilek Yankaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Çuhacı, Aysun, "Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 14, 2007, s. 129-157.
- Davison, Andrew, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Douglas, Mary, *Risk and Blame, Essays in Cultural Theory*, Routledge, London and New York 1992.
- Douglas, Mary, *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul 2007.
- Douglas, Mary and Aaron Wildavsky, *Risk and Culture: An Essay on the Selection of the Technical and Enviromental Dangers*, University of California Press, London 1983.

- Ekberg, Merryn, "The Parameters of the Risk Society: A Review and Exploration", <http://csi.sagepub.com>, 24.03.2015.
- Elliott, Anthony ve Charles Lemert, *Yeni Bireycilik*, (Çev. Başak Kıcıır), Sel Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Elliott, Anthony, *Critical Visions: New Directions in Social Theory*, Littlefield Publishers, Lanham 2003.
- Ferry, Lucc, Marcel Gauchet, *Dinden Sonra Dinsellik*, (Çev. Can Utku), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.
- Furseth, Inger ve Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. İhsan Çapçioğlu, Halil Aydıralp), Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.
- Davie, Grace, "Din Sosyolojisi: Gelişimi ve Teorik tartışmalar", (Çev. Halil Aydıralp), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar -1-*, Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapçioğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 97-115.
- Davie, Grace, *Modern Avrupa'da Din*, (Çev. Akif Demirci), Küre Yayınları, İstanbul 2005.
- Delaloğlu, Besim, "Değişen İslamcılık", www.aljazeera.com.tr/interaktif/degisen-islamcilik, 21.04.2015.
- Dillon, Michele, "Geç Modernitede Dinin Sosyolojisi", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi El Kitabı*, Der. Michele Dillon, Paradigma Yayınları, İstanbul 2014, s. 5-22.
- Doğan, İlyas, *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2008.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ülke Yayınları, Ankara 1994.
- Durkheim, Emile, *Toplumsal İşbölümü*, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınları, İstanbul 2006.
- Durkheim, Emile, *İntihar*, (Çev. Zühre İlkelen), Pozitif Yayınları, İstanbul 2014.
- Ekberg, Merryn, "The Parameters of the Risk Society, A Review and Exploration", *Current Sociology*, Vol. 55, No. 3, May 2007, p. 343-366.
- Eagleton, Terry, *Tanrı'nın Ölümü ve Kültür*, (Çev. Selin Dingiloğlu), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2014.
- El Attas, Nakib, *İslam ve Laisizm*, (Çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul 2002.

- Elmas, M. Salih, *Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk toplumu Perspektifinden Güvenlik*, USAK Yayınları, İstanbul 2013.
- Erbaş, Hayriye, "Çağdaş Sosyoloji ve 1970'ler Sonrası Sosyolojisinde Gelişmeler ve Sonuçları", *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Margaret M. Poloma, Eos Yayınevi, Ankara 2007, s. 1-26.
- Ertit, Volkan, *Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*, Liberte Yayınları, Ankara 2014.
- Ertit, Volkan, *Endişeli Muhafazakârlar Çağı*, Orient Yayınları, Ankara 2015.
- Esgin, Ali, "İmal Edilmiş Belirsizlikler Çağının Sosyolojik Yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens Kaynaklı 'Risk toplumu' Tartışmaları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol. 12, No. 3, July 2013, s. 683-696.
- Esgin, Ali, *Anthony Giddens Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008.
- Falk, Richard, *Küreselleşme ve Din*, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), Küre Yayınları, İstanbul 2003.
- Foucault, Michael, *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Foucault, Michael, *Cinselliğin Tarihi*, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Fox, Nick, "Postmodern Reflektions on Risk, Hazards and Life Choices", *Risk and the Socialcultural Theory*, Ed. Deborah Lubton, Cambridge University Press, Cambridge 2009, p. 12-34.
- Friedman, Lawrence M., *Yatay Toplum*, (Çev. Ahmet Fethi), Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), Profil Yayınları, İstanbul 2006.
- Furedi, Frank, *Korku Kültürü*, (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Furseth, Inger, "Habermas, Bourdieu ve Foucault'nun Çalışmalarında Din", (Çev. M. Cem Şahin), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem*, Der. Peter B. Clarke, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s. 171-196.
- Gencer, Bedri, *İslam'da Modernleşme*, Lotus Yayınevi, Ankara 2008.
- Giddens, Anthony, *Üçüncü Yol*, (Çev. Mehmet Özay), Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Giddens, Anthony ve Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınları, Ankara 2014.

- Giddens, Anthony, "Modernliğin Küreselleşmesi", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, Haz. David Held, Anthony McGrew, Phoenix Yayınları, Ankara 2008. ss. 81-87.
- Giddens, Anthony, *İklim Değişikliği Siyaseti*, (Çev. Erhan Baltacı), Phoenix Yayınları, Ankara 2013.
- Giddens, Anthony, *Mahremiyetin Dönüşümü*, (Çev. İdris Şahin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Giddens, Anthony, *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Giddens, Anthony, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayınları, İstanbul 2005.
- Giddens, Anthony, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, (Çev. Ümit Tatlıcan, Bekir Balkız), Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.
- Giddens, Anthony, *Sosyolojinin Savunusu*, (Çev. İbrahim Kaya), Say Yayınları, Ankara 2011.
- Giddens, Anthony, *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev. Cumhur Atay), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2008.
- Giddens, Anthony ve Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırmak*, (Çev. Serhat Uyrukulak, Murat Sağlam), Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Giddens, Anthony, *Toplumun Kuruluşu*, (Çev. Hüseyin Özel), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1994.
- Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, (Yay. Haz. Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.
- Giddens, Anthony, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev. Osman Akınhay), Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- Giddens, Anthony, *Sağ ve Solun Ötesinde Radikal Politikanın Geleceği*, (Çev. Metin Sözen, Sabir Yücesoy), Metis Yayınları, İstanbul 2002.
- Giddens, Anthony, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- Giddens, Anthony, *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?*, Polity Press, Cambridge 2014.

- Goffman, Erving, *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev. Barış Cesar), Metis Yayınları, İstanbul 2014.
- Gorski, Philip S., "Sekülerleşme Tartışmasını Tarihselleştirmek", (Çev. Hüsamettin Arslan), *Din Sosyolojisi Elkitabı*, Ed. Michele Dillon, Paradigma Yayınları, İstanbul 2014, s. 159-177.
- Göle, Nilüfer, *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*, Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- Göle, Nilüfer, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınıflar*, Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- Guenon, Rene, *Modern Dünyanın Bunalımı*, (Çev. Mahmut Kanık), Hece Yayınları, İstanbul 2009.
- Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, (Çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Güler, İlhami, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Habermas, Jurgen, *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev. Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001.
- Habermas, Jurgen, *Doğalcılık ve Din Arasında*, (Çev. Ali Nalbant), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- Habermas, Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, (Çev. Mithat Sancar), İletişim Yayınları, 2014.
- Hardt, Michael, Antonio Negri, *İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. Sungur savran), Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- Haviland, William A., Herald E. L. Prins, -vd., *Kültürel Antropoloji*, (Çev. İnan Deniz, Erguvan Sarıoğlu), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Held, David, "Kozmopolitanizm: Küreselleşmeyi Evcilleştirmek", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması*, Haz. David Held, Anthony McGrew, Phoenix Yayınları, Ankara 2008, s. 609-627.
- Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton, "Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek", (Çev. Mehmet Celil Çelebi), *Küresel Dönüşümler; Büyük Küreselleşme Tartışması*, Haz. David Held, Anthony McGrew, Phoneix Yayınları, Ankara 2008, s. 88- 96.

- Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, (Çev. Cem Soydemir, Mehmet Turan), Okuyan US Yayınları, İstanbul 2002.
- İrem, Nazım, "Liberal Cumhuriyetçilik, Çokkültürcülük ve Kültürel Demokrasi Talepleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 8, Kış 2005-2006, s. 33-75.
- İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, (Çev. Salih Şahan), Nehir Yayınları, İstanbul 1987.
- Jens, Zin O., "Reflexive Modernization", *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Ed. George Ritzer, Bloackwell 2007, p. 380-390.
- Julien, Leplaideur, "Küreselleşme", (Çev. Bülent Arıbaş), *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, Haz. Raymond Boudon, Massimo Borlandi vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 449-452.
- Kayahan, Cantürk, *Risk Felsefesi*, Ekin Basım Yayın, Bursa 2011.
- Kehrer, Günter, "Din Sosyolojisi", (Çev. M. Emin Köktaş), *Din Sosyolojisi*, Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 21-118.
- King, Michael, *Avrupa'da Müslümanlar: İslam İçin Yeni Bir Kimlik*, (Çev. A.Vahap Taştan), Kayseri 2000.
- Kirman, M. Ali, "Küreselleşme Sürecinde Dini Pazarlar", *İslamiyat Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Ocak-Mart 2005, s. 101-111.
- Kirman, M. Ali, "Yeni Dini Hareketler: Tanım ve Kapsam", *Yeni Dini Hareketler*, Ed. Suleyman Turan, Faruk Sancar, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2014, s. 13-26.
- Kirman, M. Ali, "Sekülerleşme Perspektifinden Dinî Fundamentalizm", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Kış, 2008, s. 274-291.
- Köse, Ali, "Modernleşme, Sekülerleşme ve Din Üzerine Yeni Paradigmalar", *Kutsalın Dönüşü*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 11-39.
- Köse, Ali, "Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye'de Din ve Modernleşme", *Laik Ama Kutsal*, Der. Ali Köse, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 11-19.
- Kumar, Krishan, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma -Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları-*, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Yayınları, Ankara 2010.
- Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, İstanbul 2012.
- Lash, Scott, "Risk Culture", *The Risk Society and Beyond: Critical Issues For Social Theory*, Ed. Barbara Adam, Ulrich Beck, John Van Loon, Gateshead 2000, p. 47-62.

- Lash, Scott, "Individualization in a Non-Linear Mode", *Individualization*, Beck, Ulrich and Elisabeth Beck-Gernsheim, Sage Publications, London 2005, p. 1-7.
- Lash, Scott and Bryane Wayne, "İntroduction", (Trn. Mark Ritter), *Risk Society: Towards a New Modernity*, Ulrich Beck, Sage Publications, London 1992, p. VII- XIII.
- Leroy, Alain, Jean-Piere Sıgnoret, *Teknolojik Risk*, (Çev. Füsün Ülengin), İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Lewins, Frank, *Sosyal Bilim Metodolojisi*, (Çev. A. Vahap Taştan), Lotus Yayınevi, Ankara 2011.
- Luckmann, Thomas, *Görünmeyen Din*, (Çev. Ali Coşkun, Fuat Aydın), Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Luhmann, Niklas, *Risk: A Sociological Theory*, (Trn. Rhodes Barrett), Aldine de Gruyter, New York, 1993.
- Lupton, Deborah, *Risk*, Routledge, Londra 1999.
- Lupton, Deborah, "Sociology and Risk", *Beyond the Risk Society: Critical Reflections on Risk and Human Security*, Ed. Gabe Mythen, Sandra Walklate, Two Pen Plaza, New York, 2004, p. 11-24.
- Lyotard, J. François, *Postmodern Durum*, (Çev. İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- Mills, C. W., *Toplumbilimsel Düşün*, (Çev. Ünsal Oskay), Der Yayınları, İstanbul 2007.
- Mythen, Gabe, *Ulrich Beck: A Critical Introduction to the Risk Society*, Pluto Press, London 2004.
- Odabaşı, İzzet Yavuz, *Kozmopolitanizm Hülyası ve 21. Yüzyıl*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2010 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Önalın, Hakan, *Küreselleşme ve Eleştirileri*, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 2014 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Önkıl, Güncel, "Toplumdan Bireye, Değerlerin Devamlılığı Sorunsalı", *Tabula Rasa*, Sayı 25-26, Online/Basım 2012, www.tabularasadergisi.com, 05,03,2015, s. 144-157.
- Özdalga, Elisabeth, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, (Çev. Gamze Türkoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Fecr Yayınevi, İstanbul 1999.
- Özyurt, Cevat, "Toplumu Yeniden Düşünmek: Kozmopolitizm ve Çokkültürlülük", www.sosyolojidernegi.org.tr/kutuphane/icerik/ozyurt_cevat.pdf, 24.04.2015.
- Rabanal, Hayley, *Belen Gopegui: The Pursuit of Solidarity in Post-Transition Spain*, Tamesis, London 2011.
- Rahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kuran*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007.
- Renn, Ortwin, "Three Decades of Risk Research: Accomplishments and New Challenges", *Jurnal of Risk Research*, Volume 1, Issue 1, 1998, p. 49-71.
- Richter, Rudolf, *Sosyolojik Paradigmalar*, (Çev. Necmeddin Doğan), Küre Yayınları, İstanbul 2007.
- Rııs, Ole, "Modern Toplumda Din Araştırmaları Alanındaki Son Gelişmeler", (Çev. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapçioğlu), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar - I-*, Ed. Bünyamin Solmaz, İhsan Çapçioğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006, s. 190-214.
- Ritzer, George, Jeffrey Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, (Çev. Irmak Ertuna Havison), De Ki Yayınları, İstanbul 2013.
- Ritzer, George, *Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hülür), De Ki Yayınları, İstanbul 2011.
- Ritzer, George, *Küresel Dünya*, (Çev. Melih Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Ritzer, George, *Modern Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Himmet Hülür), De Ki Yayınları, İstanbul 2000.
- Rorty, R., ve G. Vattimo, *Dinin Geleceği*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Der. Santiago Zabala, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009.
- Roy, Oliver, *İslama Karşı Laiklik*, (Çev. Ender Bedisel), Agorakitaplığı, İstanbul 2010.
- Ruth, Wallace A. ve Wolf Alison, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.
- Sarıbay, Ali Yaşar, *Global Toplumda Din ve Türkiye*, Everest Yayınları, İstanbul 2004.
- Sarup, Madan, *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, (Çev. A. Baki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1997.

- Schultz, Kevin M., "Bibliographic Review", *After Secularization*, The Hedgehog Review, Vol. 8, No. 1-2, Spring-Summer, 2006, p. 170-177.
- Sennett, Richard, *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev. Serpil Durak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006.
- Shayegan, Daryush, *Yaralı Bilinç*, (Çev. Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- Simmel, Georg, *Bireysellik ve Kültür*, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul 2009.
- Simmel, Georg, *Paranın Felsefesi*, (Çev. Yavuz Alogan, Öykü Didem Aydın), İthaki Yayınları, İstanbul 2014.
- Slatery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, Bursa 2007.
- Sorensen, Mads P. and Allan Christiansen, *Ulrich Beck: an Introduction to the Theory of Second Modernity and the Risk Society*, Routledge, London 2013.
- Speck, Simon, "Ulrich Beck's 'Reflecting Faith': Individualization, Religion and the Desecularization of Reflexive Modernity", *Sociology*, Vol. 47, Issue 1, Feb 2013, p. 157-172.
- Sponville, Andre Comte, *Kapitalizm Ahlaki midir?*, (Çev. Dilek Yalankaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Steger, Manfred B., *Globalization*, Oxford University Press, New York 2003.
- Steger, Manfred B., *Küreselleşme*, (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Yayınları, Ankara 2013.
- Stevenson, Nick, "Cosmopolitanism", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 94-95.
- Stevenson, Nick, "Individualization Theory", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 284.
- Subaşı, Necdet, *Din Sosyolojisi*, Dem Yayınları, İstanbul 2014.
- Subaşı, Necdet, *Dini Sosyaliteler*, Tezkire Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Sunay, İlkay, *Düşün ve Toplum*, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Şentürk, Recep, *Yeni Din Sosyolojileri*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Şentürk, Rıdvan, *Postmodern Kaos ve Sinema*, İz Yayınları, İstanbul 2007.
- Taburoğlu, Özgür, *Dünyevi ve Kutsal*, Metis Yayınları, İstanbul 2007.

- Tanrıverdi, Ezgi Germeç, *Sosyolojik Açidan Küresellesme ve Ulus-Devlet (Giddens, Bauman ve Habermas Örneği)*, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2008 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Taştan, A.Vahap, "Modernite, Din ve Dinsel Modernizmin Boyutları: Azerbaycan Örneği", *Kültür ve Modernite*, Ed. Gönül Pultar, Emine O. İncirlioğlu, Bahattin Akşit, Tetragon Yayınları, İstanbul 2003, s. 293-312.
- Tatlıcan, Ümit, "Sosyal Teoride Dualizmler: Bazı Temel Sosyal Teori Okullarıyla Eleştirel Karşılaşmalar", *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, Anthony Giddens, (Çev. Ümit Tatlıcan), Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, s. 2-120.
- Taylor, Charles, *Seküler Çağ*, (Çev. Dost Körpe), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Touraine, Alain, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* (Çev. Olcay Kural), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Turan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Turner, Bryan S., "Sivil Din", (Çev.Yasin Aktay) *Din Sosyolojisi*, Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2007, s. 237-249.
- Turner, Bryan S., "Post-Seküler Toplumda Din", (Çev. Özcan Güngör), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3, 2012, s. 199-224.
- Turner, Bryan S., *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Turner, Bryan, S., *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge University Press, Canbridge 2007.
- Turner, Bryan, S., *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*, (Çev. Ümit Tatlıcan), Sentez Yayınları, Bursa 2011.
- Urry, John, "İntroduction: Thinking Society Anew", *Conversations With Ulrich Beck*, Ulrich Beck and Johannes Willms, (Trn. Michael Pollak), Polity Press, Cambridge 2004, p. 1-10.
- Ünal, Mehmet Suheyl, *Dinsel Bireycilik*, Açılımkitap Yayınları, İstanbul 2011.
- Üskül, Zeynep Özlem, *Bireyselciliğe Tarihsel Bakış*, Büke Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Valade, Bernard, "Birey ve Bireycilik", (Çev. Bülent Arıbaş), *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, Haz. Mosimo Borlandi vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 100-103.

- Wagner, Peter, *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik*, (Çev. İbrahim Kaya), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2014.
- Wagner, Peter, *Modernliğin Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.
- Wallace, Ruth A. ve Alison Wolf, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. Leyla Ebruz, M. Rami Ayas), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2012.
- Wallerstain, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi*, (Çev. Latif Boyacı), Yarın Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Weber, Max, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Ozer Ozankaya), İmge Kitabevi, İstanbul 1995.
- Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Milay Köktürk), Bilgesu Yayınları, İstanbul 2011.
- West, David, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul 1998.
- Wolf, Virginia, *Kendine Ait Bir Oda*, (Çev. Handan Saraç), Remzi Kitabevi, İstanbul 2014.
- Wuthnow, Robert, "Din Sosyolojisi", *Din ve Modernlik*, (Der. ve Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 59-120.
- Wuthnow, Robert J., "Din Sosyolojisi", (Çev. Adil Çiftçi), *Din ve Modernlik*, Der. ve Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 59-120.
- Yakut, İnci, *İletişim Bilim Perspektifinde Risk İletişim Stratejileri*, Umuttepe Yayınları, İzmit 2008.
- Yıldırım, Engin, "Risk Toplumunda (Depremle) Yaşamak", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2008, s. 75-85.
- Yıldırım, Ergun, *Hayali Modernlik: Türk Modernliğinin İcadı*, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Yıldız, Naciye, "Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, 2008, s. 13-32.
- Yılmaz, Cevdet, *Risk Kapıyı Kırınca*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Yılmaz, Hüseyin, *Din ve Dindarlık*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.
- Zijderfeld, Anton C., *Soyut Toplum*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 1985.
- Zin, Jens O., "Introduction: The Contribution of Sociology to the Discourse on Risk and

Uncertainty", *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*, Ed.

Jens O. Zinn, Blackwell Publishing, Malden 2008, p. 1-17.

www.milliyet.com.tr/fransa-da-sok-saldiri, 10.01.2015.

www.ulrichbeck.net-build.net, 10.11.2014.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Mustafa GÜNERİGÖK
 Uyuğu: Türkiye (TC)
 Doğum Tarihi ve Yeri: 08.11. 1975, Bingöl
 Medeni Durumu: Evli
 Tel: +90 505 886 89 12
 email: m.gunerigok@alparslan.edu.tr
 Yazışma Adresi: Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, MUŞ.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2007
Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2002
Lise	Sivas İmam Hatip Lisesi	1995

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2005-2010	MEB	Öğretmenlik
2010- Halen	Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edb. Fak.	Öğr. Gör.

YABANCI DİL

İngilizce